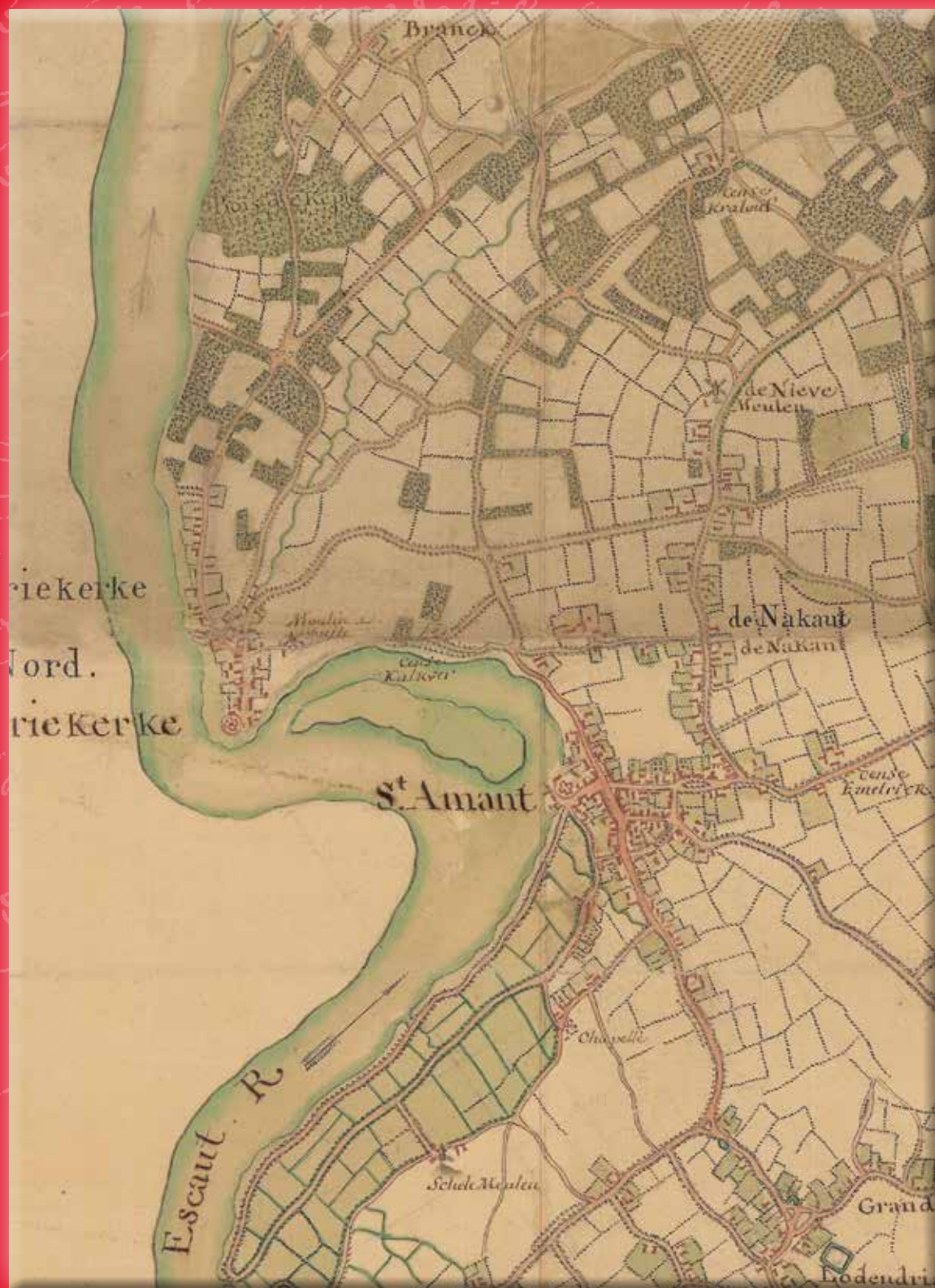

Mededelingen

van de Vereniging voor Heemkunde in Klein-Brabant vzw

Uit het archief

Rijksarchief Antwerpen, Oud Gemeentearchief Hingene, D056/47

ORDONNANTIE VAN DE KEYSERINNE DOUAIRIERE KONINGINNE,

Draegende verlange voor den tyd van een jaer van de Ordonnantie van den 27. April 1776. ten opsigte van het verbod van eenige Krygs-behoefsten te besorgen aen de Americaenen onderdaenen van Groot-Brittannien.

Gegeven tot Brussel den 17. April 1777.

ARIA-THERESIA, by de gracie Gods, Rooms-
Keyserinne Douairiere, Koninginne van Duyt-
sland, van Hongarij, van Bohemen, van Dal-
matien, van Croaten, van Slavonien, van Gal-
litie ende van Lodovise, &c. Aerz-Hertoginne
van Oostenryck; Hertoginne van Bourgondien,
van Lothryck, van Brabant, van Limbourg,
van Luxembourg, van Guelder, van Milaan,
van Styrien, van Carinthien, van Carniolen, van Mantua, van Parme
ende Plaisance, van Wirtemberg, van Hoog-ende-Neder-Sileisien,
van Aulchitz ende van Zator, &c. Princesse van Saxe ende van
Transilvanien, Marek-Gravinne van 't H. Rooms-Ryck, van Burgau,
van Moravien, van Hoog-ende-Neder-Lusatien; Gravinne van Haps-
bourg, van Vlaenderen, van Artois, van Tirol, van Henegauw,
van Namen, van Ferette, van Kybourg, van Gorice ende van
Gradisca; Landt-Gravinne van Alstien, Vrouwe van de Marche van
Slavonien, van Post-Naon, van Salins ende van Mechelen; Hertog-
inne van Lorreyne ende van Bar; Groot-Hertoginne van Tos-
canen; Aen alle die dese tegenwoordige zullen sien Salut. Wy hebben
by onse Ordonnantie van den 27. April van het leest gepasseerde jaer,
verboden aen onse Onderdaenen, voor den tyd van een jaer eeni-
gen onderstand te doen, 'tzy directelyck ofte indirectelyck, door hunne
eygene ofte vremde Schepen, aen de Americaenen Onderdaenen van
Groot-Brittannien, 't zy in Artillerie, Waepenen, Buspoeder, Sna-
phaen-Steecken, ofte andere Munition van Oorloge, op de penen ge-
setteert by de selve Ordonnantie; ende alsoo den termyn geprescri-
beert voor dit Verbod, zal komen te eyndigen 27. deser loo-
pende maend, Wy, in insicht van aen Onsen seer-lieven ende
seer-beminden Broeder den Koning van Groot-Brittannien, te geven
eene nieuwe verzekeringe van Onse vriendschap, ende van den in-
terest die Wy nemen in het welvaeren van synen dienste, hebben
by advies van onse seer-lieve ende getrouwe die Hoofd ende President,

ende Luyden van onsen Privéén Raede, ende ter deliberatie van on-
sen seer-lieven ende seer-beminden Schoon-Broeder ende Neve,
CAROL-ALEXANDER, Hertog van Lorreyne ende van Bar, Groot-
ten-Meester van het Duyts-Order, onsen Stadhouder, Gouverneur
ende Capiteyn-Generael der Nederlanden, verlengt soo Wy verlen-
gen, voor eenen anderen termyn van een jaer het effect van onse
voorsyde Ordonnantie van den 27. April 1776. die gevolgenlyck
zal blyven staet grypen in alle haere Pointen ende Artikelen tot den
27. April 1778.

Ontbieden daer omme ende bevelen aen onse seer-lieve ende ge-
trouwe die Hoofd ende Presidenten ende Luyden van onsen Privéén
ende Grooten Raede; President ende Luyden van onsen Raede in
Vlaenderen ende aen alle onse Justicieren, Officieren ende Onder-
daenen die het aengaen mag, dat sy dese onse tegenwoordige Or-
donnantie, doen publiceren, onderhouden ende achtervolgen, naer
haere forme ende inhouden, doende cesseren alle troubelen ende
beletelen ter contrarien. WANT ONS ALSOO GELIEFT. Des t'olrecon-
den hebben Wy aen dese tegenwoordige doen hangen onsen groot-
ten Segel. Gegeven binnen onse Stadt Brussel den 17. April in 't Jaer
ons Heere 1777. ende van onse Rycken het ses-en-dentigste. Was
geparapheert, Ne. Vi. Leeger stont: By de Keyserinne Douairiere Ko-
ninginne in Haeren Raede, was onderteeckent, De Reul, ende den
grooten Zegel van Haere Majesteit gedrukt in rooden wasse daer
aen uythangende in dobbelen steerte van Parkement.

Aldus gepubliceert in het Consistorie van den Raede in Vlaen-
deren, present Commissarissen, Advocaeten, Procureurs, Deur-
waerders, Messagiers, ende meer andere ommeftaenders, den 23.
April 1777.

Was onderteeckent PIETERS.

Tot GEND, by PETRUS DE GOESEN, Drukker van Haere Majesteit.

Mits Oors. ende Privilegie voor geheel het Graeffschap van Vlaenderen.

Verantwoordelijke uitgever: Luc Rochtus, Van Breestraat 33, 2018 Antwerpen

Zetel van de vereniging: Erfgoedhuis De Casteleyn, W d'Urselstraat 5, 2880 Hingene-Bornem

Secretaris: W. Verstraeten, Dascottelei 14 bus 6, 2100 Antwerpen, e-mail: heemkunde_klein_brabant@skynet.be

Rek.nr.: 068-2009142-08

Cover: Carte topographique de la partie de la Belgique comprise entre Gand et Tournay, Maestricht et Liège levée par Villaret, Ingénieur du Roi, detail uit 1ste en 6de sectieplan, 1745 - 1748, Collection carthothèque IGN Parijs.

Redactie: Benny Croket

Realisatie en druk: N.V. Drukkerij Baeté, Puurs

De auteurs zijn verantwoordelijk voor de vorm en inhoud van de door hen ondertekende bijdragen.

Artikels mogen overgenomen worden mits bronvermelding en toestemming van auteur of uitgever.

Voorwoord van de voorzitter

L.S.,

Terwijl elders op onze planeet, en niet eens zo ver als verondersteld, werelderfgoed gedynamiteerd wordt door IS-barbaren, blijven wij proberen ons erfgoed en identiteit te beschermen en te ontsluiten.

Dit alles met bescheiden financiële middelen maar met veel inzet van onze bestuursleden en inmiddels een vaste schare van vrijwilligers; ter zake dank aan Gert Van Kerckhoven en Benny Croket om deze ploeg van mensen blijvend aan te vuren.

Een vereniging is slechts sterk en staat of valt met vrijwillige inzet. Daarom blijven we in staat als onafhankelijke vereniging in deze tijd waar internet alles lijkt over te nemen U regelmatig een volwaardige Nieuwsbrief/Mededelingen te bezorgen. Een bewijs ook dat geschreven publicaties nog lang niet dood zijn.

Al zijn alle "Mededelingen" een bundeling van erg gevarieerde artikels toch blijven nog vele domeinen en aspecten onderbelicht. Ik denk

dan in het bijzonder aan de archeologie. Want ondanks een vroeger jaarboek dat volledig gewijd was aan de archeologie in Klein-Brabant, blijft veel onbekend en gaat er zelfs veel verloren door grote werken die niet of oppervlakkig archeologisch gevolgd worden. Daarom kijken we met veel verwachting uit naar de resultaten van het archeologisch onderzoek dat loopt in Nattenhaasdonk. In een volgende uitgave komen we daar zeker op terug.

En tot slot: U blijft op een laagdrempelige wijze welkom, elke zaterdagmorgen, in "heem" De Casteleyn in Hingene.

Nog veel leesgenot!

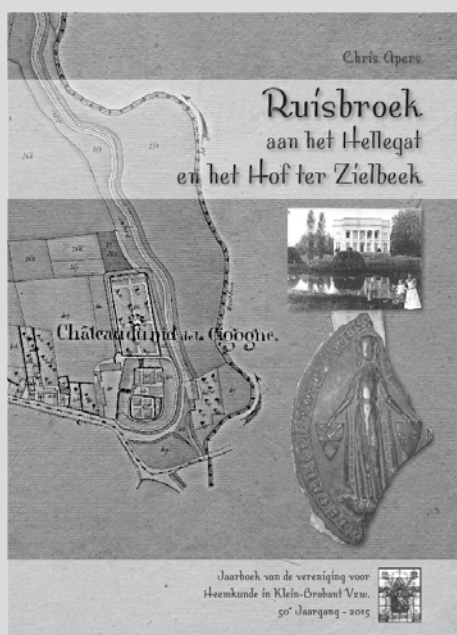
Luc Rochtus,
voorzitter van de

Vereniging voor Heemkunde in Klein-Brabant vzw,
lente 2016

TIJDENS DE MAAND JULI IS ERFGOEDHUIS DE CASTELEYN
WEGENS VAKANTIE GESLOTEN

Nog verkrijgbaar Jaarboek 2015

Ruisbroek aan het Hellegat en het Hof ter Zielbeek

In december 2015 verscheen een erg diepgaande studie over de Puurse deelgemeente Ruisbroek met als titel *Ruisbroek aan het Hellegat en het Hof ter Zielbeek* geschreven door Chris Apers. In een erg vlotte leesstijl schetst de auteur het ontstaan van Ruisbroek met de indijkingen en inpolderingen en de situering van de Ruisbroekse kerk in dit complex. Tegelijk belicht ze de tot nu toe onderschatte rol van de 'heren van Grimbergen' en de aan hen gelieerde families in de ontwikkeling van Ruisbroek. In een tweede deel beschrijft de auteur de merkwaardige geschiedenis van het kasteel 'Hof ter Zielbeek', waarvan nu nog enkel de paardenstallen en de conciërgerie resten, recent verbouwd tot restaurant.

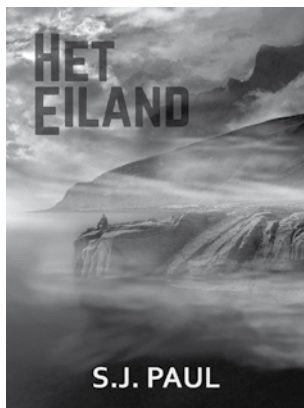
Het boek is een interessante historische bijdrage over het zuidoostelijk gebied van Klein-Brabant.

Voor inlichtingen en bestellingen: zie cover achteraan

Literair debuut van S.J. Paul uit Sint-Amands

Paul Servaes

Heemkunde wordt algemeen beschouwd als de studie van de eigen omgeving in al haar aspecten uit het verleden als uit het heden. Zij omvat allerlei wetenschappen gaande van geschiedenis, volkskunde, kunstgeschiedenis, toponymie, genealogie en dialectologie tot taal en letterkunde, in hun betrekking tot het lokale of regionale veld van onderzoek. Dus horen de literaire figuren van Klein-Brabant ook tot het onderzoeksterrein, zowel auteurs van vroeger als van nu. Weet immers dat wat vandaag gebeurt morgen geschiedenis is.

In de literatuur vormen thrillers een apart genre en hebben een apart lezerspubliek. Een vlot geschreven en spannend verhaal is alvast meer spek voor ieders bek. Een dergelijk boek is alleszins het debuut **“Het eiland”** van de hand van S. J. Paul, schuilnaam van Sandra Vets uit Sint-Amands. De uitgever spreekt van een Nederlandstalig debuut in de Young Adult fiction wereld. Een must-read voor de fans van de TV-serie “Lost”. Ook wie “Lost” niet

kent en als volwassene benieuwd is naar het schrijftalent, mag het natuurlijk ook lezen en leest het gegarandeerd in één ruk uit. Wel mag je je niet al te kritisch opstellen en niet te veel vragen formuleren bij de vele avonturen die aan bod komen. Ook een “eiland” als hoofdpersonage dat over het lot van de eilandbewoners beschikt moet je erbij nemen, al is er geen sprookjessfeer aanwezig maar alleen brute realiteit, moord en doodslag inclusief. Maar eerst het verhaal. De zestienjarige jongen Stef ontwaakt op een dag op een onbekend eiland. Hij staat op bebloede voeten en is gekleed in een gescheurd T-shirt en kapotte jeansbroek. Droomt hij of is het een nachtmerrie die hij plots achter zich laat? Hij herkent niets op die steile rots waarop hij zich bevindt. Waar is hij? Hoe komt hij hier? Hij weet het niet. Spoedig ontdekt hij een groep jongens en meisjes die er leven als

in een aards paradijs. Ze spreken blijkbaar toevallig dezelfde taal. Hoe ze op het eiland terecht zijn gekomen, weten ook zij niet. De wereld waaruit Stef komt kennen ze niet. Ze hebben geen weet van ouders of familie, van een vroegere school of leefgemeenschap. Helemaal niets weten ze van een wereld elders. Volwassenen zijn er op het eiland niet, alleen een aantal jongeren dat leeft van wat de natuur hen biedt. Ze vinden het goed met elkaar en stellen zich geen vragen. Spoedig komt Stef er achter dat niet alles peis en vree is op het eiland. De bewoners vormen diverse groepen. Er is zelfs een groep die, in tegenstelling tot de meesten, weg wil uit het zogenaamde paradijs en wil weten waar ze vandaan komen. Die groep geniet de sympathie van Stef die kost wat kost er weg wil en gaat ontdekken hoe hij hier terechtkwam. Elke vluchtpoging loopt faliekant af. Monsters bedreigen vanuit het nabijgelegen bos en ook “de Geest” die in een grot woont, vormt een hinderpaal. Uiteindelijk loopt alles goed af want als de uitgever een vervolg van “Het Eiland” aankondigt is de afloop van het verhaal wel duidelijk. Het wordt een vierdelige reeks. Het tweede deel heet “De Geest” en is intussen al verschenen. “De Wolf” wordt de titel van deel 3 en deel 4 zal “De ziel” heten. De fantasie van Sandra J. Paul is blijkbaar onuitputtelijk. Niet verwonderlijk voor een bezige bij: ondernemer en moeder van drie zonen en uitermate creatief. Ze schreef vroeger nog in het Engels en won ook een prijs in een verhalenwedstrijd. Van haar debuut “Het Eiland” verschijnt ook een ‘Hollandse’, bij uitgeverij Scelta, en een Engelse versie. Intussen verscheen ook haar eerste thriller “Azerty”. Succes verzekerd want S.J. Paul schrijft vlot in een visueel verhalende stijl waarbij ze de spanning gemakkelijk kan opdrijven. De vele dialogen maken het fantasierijk verhaal luchtig en eerder realistisch al is even knippen met de ogen toegelaten bij sommige voorvallen. Het woordgebruik is sober en schuwt moeilijke woorden zodat jonge lezers vanaf vijftien jaar aan het boek veel plezier kunnen beleven. We zijn benieuwd naar nog meer werk van dit literair talent van eigen bodem.

Sandra J. PAUL

Het Eiland

Uitgeverij Het Punt, Baasrode

269 blz. € 19

Oproep

Beste lezer, u merkt dat “Mededelingen 27” een extra dik nummer geworden is. We zijn overtuigd dat u zal genieten van de artikels waarin erg diverse en nooit eerder gepubliceerde onderwerpen aan bod komen. Kosten noch moeite worden gespaard om telkens een verzorgde uitgave te brengen waarmee we onze leden willen verrassen. Als waardering voor het feit dat u in de voorbije jaren regelmatig een jaarboek van onze vereniging hebt aangekocht, ontvangt U deze nieuwsbrief gratis. Het is onze manier om u als trouwe koper te belonen. Wel is het als vzw elk jaar een moeilijke financiële oefening

om deze door iedereen geapprecieerde kwaliteit van onze publicaties te handhaven. Bovendien willen we de bezoekers in Erfgoedhuis De Casteleyn op een professionele manier ontvangen en begeleiden. Ook hieruit ontstaan diverse kosten. Het verwerven van extra-inkomsten blijft dus een noodzaak. U kan de activiteiten van onze vereniging financieel steunen door vrijblijvend een gift over te maken op rekeningnummer BE63 0682 0091 4208. De Vereniging voor Heemkunde in Klein-Brabant vzw is u zeer erkentelijk voor uw gift.

Mariekerke 1800: een vissersmoord

Benny Croket

Antwerpen, 8 mei 1800. Twee jonge Mariekerkenaren proberen te begripen wat de rechter-voorzitter van de Antwerpse Criminele Rechtbank hen in het Frans voorleest. Het zijn het vonnis en de strafmaat op een misdrijf van een paar maand daarvoor.¹ De eenentwintigjarige Jean Baptiste Ceurveldt en de vier jaar oudere Jean Jacobs hopen op vrijpraak. Jacobs zeker, want zijn vrouw is zes à zeven maanden zwanger van hun tweede kindje. Het was al geen bijster goed jaar geweest. In april was hun eerste kind, een dochtertje van goed een jaar, gestorven. En toen Jean Jacobs na de misdadige feiten van februari met zijn kompaan op de vlucht sloeg, had Joanna Catharina Ceurevelt, de echtgenote van Jacobs, alles alleen moeten beredderen. Zij is de oudste zus van de tweede gedaagde, de ongetrouwde Jean Baptiste Ceurveldt uit de Paardenstraat. Beide betichten zijn eenvoudige vissers.

Ze staan terecht voor de Criminele Rechtbank, waar een lekenjury over de schuldvraag uitspraak doet. Dat was een nieuwigheid, ingevoerd door de Franse wetgever kort na de annexatie van de Oostenrijkse Nederlanden in de herfst van 1795. Gans de rechterlijke organisatie was trouwens compleet gewijzigd. Hadden ze vóór die datum hun misdrijf gepleegd, dan zou de schepenbank van Mariekerke hen gevonnist hebben, want de regel op strafrechtelijk gebied was dat de rechtbank van de plaats van het misdrijf bevoegd was; met daarop weer een aantal uitzonderingen zoals voor poorters van steden, die enkel voor hun eigen schepenbank mochten terechtstaan. De schepenen, die gewone burgers waren, zouden hun oordeel vellen volgens gewoonterecht of bij twijfel advies inwinnen bij rechtsgeleerden in Gent. De baljuw zou de twee gearresteerd hebben en na de uitspraak door de schepenbank de strafuitvoering op zich nemen. Voor criminele feiten, zoals doodslag of verkrachting, kon geen beroep aangetekend worden bij een beroepshof als de Raad van Vlaanderen; dat kon enkel voor burgerlijke rechtszaken. Die eenvoudige rechtscultuur was volgens de Fransen te beïnvloedbaar en bijgevolg onrechtvaardig en vanwege de lokale eigenheid te weinig eenvormig. De strafwetgeving was

te onduidelijk en foltering in het vooronderzoek en doodstraf als vonnis werden te frequent toegepast, vonden ze nog.² Besluit: veranderen die boel en schoeien op revolutionaire leest.

Het onderscheid tussen civiele en criminele rechtspraak bleef uiteraard bestaan, maar volgens de ernst van de feiten werd een specifieke rechtbank bevoegd. Zo was bij kleine burgerlijke geschillen het Vrederecht – in elk kanton was er een en in grote steden zelfs meerdere – de plaats waar de vrederechter in eerste instantie de partijen probeerde te verzoenen. En indien dat onmogelijk bleek, dan trad de vrederechter op als rechter en deed uitspraak over het geschil. Andere rechtbanken voor civiele zaken waren de Departementale Burgerlijke Rechtbank, die begin 1800 werd vervangen door de Rechtbank van Eerste Aanleg, en de Rechtbanken van Koophandel. Voor strafzaken opteerde de wetgever voor Politierechtbanken, waar de vrederechter de taak opnam van politierechter en recht sprak bij overtredingen en kleine misdrijven, de Correctionele Rechtbanken, begin 1800 eveneens opgegaan in de Rechtbanken van Eerste Aanleg, waar de rechter bevoegd was tot het stellen van een maximum gevangenisstraf van twee jaar, en de Criminele Rechtbank, welke later als Hof van Assisen gekend zal zijn. Uiteindelijk werden er Hoven van Beroep ingesteld en was er in Parijs nog een Hof van Cassatie.³

Grote ommezwaai ten aanzien van de rechtspraak tijdens het Ancien Régime was de invoering van een volksjury in de Criminele Rechtbanken. We kunnen dit zien als een democratische reactie tegen de quasi onaantastbare gevestigde magistratuur. De zittingen waren dan ook openbaar. Bij strafzaken over zware misdrijven werden de feiten eerst door een Jury van Inbeschuldigingstelling beoordeeld of de zaak moest voorkomen voor de Criminele Rechtbank of niet. Werd de rechtszaak doorgestuurd naar deze strafrechtbank dan zou een tweede volksjury, de vonnisjury, zich uitspreken over schuld of onschuld. Volgens het strafwetboek bepaalden de rechters dan de strafmaat. Hoger beroep was uitgesloten, maar de veroordeelde kon nog wel in cassatie gaan als hij vond dat zijn proces niet correct was verlopen. Daarop volgde een eventuele nietigverklaring van het vonnis en werd de rechtszaak doorverwezen naar een Criminele Rechtbank in een ander departement. De juryleden werden willekeurig gekozen uit een lijst van burgers, welke lijst wel een selectie was uit de bovenlaag van de burgerij: dokters, notarissen, handelaars, enz. De vonnisjury oordeelde in afzondering en in het geheim over de schuldvraag. Het ganse procesverloop, zowel de debatten als de vragenlijst voor de jury als de uitspraak, was in het Frans en voor de modale Vlaming bijgevolg toch niet zó democratisch.

De vrederechter was in zijn gerechtelijk kanton ook officier van gerechtelijke politie en moest zich actief bezighouden met het opsporen van misdrijven, het verzamelen van bewijzen en het overleveren van misdadigers aan de rechtbank.⁴ In 1800 was in het kanton Bornem(-Puurs)⁵ de van Antwerpen afkomstige Jean de Marcour vrederechter. De Marcour woonde

in Sint-Amands. Later werd hij benoemd tot griffier van het vredegerecht in Eindhoven en verhuisde met zijn gezin – hij was ondertussen gehuwd met de Sint-Amandse Carolina Benedicta Rollier⁶ – naar die stad.⁷ De Marcour werd op het Vredegerecht administratief bijgestaan door griffier Antoine De Smet.

Wat waren de feiten die ten laste werden gelegd van de twee Mariekerkenaren? Dat was niet min: moord op een andere Mariekerkenaar, de vijfendertigjarige Jean van (den) Bogaert, visser en met zijn vrouw, Isabella Pauwels, hun twee kindjes en zijn schoonmoeder, de drieënzeventigjarige Josyne Blommaert, wonende in de Droogveldstraat nabij het latere 'Bolleshof'. Zijn weduwe zal een jaar later hertrouwen.⁸ De feiten waren dusdanig dat een zware straf, de "ijzers" of zelfs de doodstraf, niet uit te sluiten viel. Opmerkelijk is echter wel dat in de beginperiode van rechtspleging met een lekenjury veel vrijspraken werden genoteerd. En Jacobs en Ceurveldt speelden daar gewiekst op in.

Mariekerke, 17 februari 1800 in de late voormiddag

Vrederechter Jean de Marcour, griffier De Smet, chirurgijn Michiel Riemslaghen en de gezondheidsofficier van Sint-Amands, dokter Pieter van Thienen, reppen zich naar Mariekerke. De Marcour had vernomen dat er die nacht in Mariekerke een vechtpartij met stokken had plaatsgevonden waarbij een gewonde, een zekere Jean van den Bogaert, zou gevallen zijn. Ze vinden van den Bogaert in coma, reutelend op zijn bed en kunnen niets anders vaststellen dan dat de man een schedelbreuk heeft opgelopen door een slag met een stok en dat er dus waarschijnlijk zware hersenschade is door inwendige bloedingen. De dokters beseffen dat ze niets voor hem kunnen doen en vermoeden dat de gekwetste gauw zal sterven.⁹

De Marcour gaat op zoek naar getuigen. Hij treft twee mannen, Ferdinand Pauwels en Matthieu Joos, die op het tijdstip van gebeuren in de buurt waren. Visser Ferdinand Pauwels was die nacht om twee uur aan het vissen in de Schelde langs de kant van Mariekerke en hoorde wat verderop, aan de Scheldeboord, het op elkaar kloppen van stokken. Bijna tegelijk riep de broer van van den Bogaert, die hij aan zijn stem herkende: *'Stopt daarmee, hij is dood!'* Een half uur later sprak hij Jean Jacobs die hem zei dat hij het was geweest die de meeste slagen had uitgedeeld met zijn "perche de batelier", een "vaarboom" of een stok waarmee de visser zijn bootje afdruwt van de kant en waarmee hij het in ondiep water kan voortstuwet,¹⁰ en Jean Ceurveldt voegde daar nog aan toe dat hij met een "grand baton lequell on porte les rets", een zware stok waar de netten ophangen,¹¹ op van den Bogaert had geklopt. Getuige Matthias Joos, die daar ook aan het vissen was, beweert exact hetzelfde. De derde getuige is een ooggetuige. Het is Pieter van den Bogaert, oudere broer van het slachtoffer. Deze verklaart dat hij samen met zijn broer in hun bootje hun netten aan het ophalen waren en dat toen Jacobs en Ceurveldt hen genaderd zijn, de eerste met een "vaarboom" en de tweede met een "draagstok" waarmee deze Jean van den Bogaert een slag gaf op het hoofd en dat daarna Jacobs een reeks slagen had uitgedeeld. Pieter van den Bogaert had nog geschreeuwd: *'Jezus, Maria, hij is dood!'* waarop de twee laconiek antwoordden: *'Hij zal er niet aan doodgaan.'* Ook dagloner Livinus Maerevoet legt een getuigenis af. Hij was die ochtend bij Daniël Lauretten thuis, die hem vertelde dat hij horen zeggen had van Pierre Bijl dat Jean van den Bogaert die nacht neergeslagen was om reden dat ze een

bootje hadden laten afdrijven, waarop Ceurveldt had gedreigd: *'Wacht tot ik aan kant ben, ik zal eens een klapje met u komen doen.'* En toen had Ceurveldt geslagen met een grote "draagstok" waardoor van den Bogaert in het vissersbootje stuikte en dat Jacobs er toen nog een schep bovenop deed met een "vaarboom". Zijn naam is vernoemd en bijgevolg moet visser Pierre Bijl ook opdraven voor de Marcour. Hij verklaart dat Pieter van den Bogaert die ochtend bij hem was gekomen en dat die verteld had dat zijn broer hem was komen roepen om te gaan vissen en toen ze aan de Scheldeboord waren dat Ceurveldt toen vanop zijn bootje geroepen had: *'Wacht tot ik aan de kant ben, we zullen mekaar dan wel spreken!'* Ceurveldt had toen met een grote "draagstok" op het hoofd van de jongste van den Bogaert geklopt en Jacobs had zich ook niet onbetuigd gelaten. De laatste getuige is Daniël Lauretten, maar die had alles maar van horen zeggen van zijn buurman Bijl en maakt er zich van af door te zeggen dat hij niet meer weet.¹²

Van 17 februari, late namiddag, tot en met 22 februari

Die maandagnamiddag, tussen 16 en 17 uur, visiteren dokter Van Thienen en chirurgijn Riemslaghen nogmaals de zwaargewonde van den Bogaert om te zien of een schedelboring nog soelaas zou bieden. Het is volgens hen echter nutteloos en kort daarop sterft van den Bogaert. Er rest hun niets anders dan de Marcour hiervan op de hoogte te brengen.

De volgende dag gaan de twee op verzoek van de vrederechter terug naar de woning van van den Bogaert om een lijkschouwing te doen. En dat doen ze grondig; deze lijkschouwing werd trouwens een dure aangelegenheid voor het gemeentebestuur.¹³ In de keuken doen ze eerst de autopsie van het hoofd waar direct een kneuzing opvalt. Bij het verwijderen van de huid merken ze dat de schedel zowel links als rechts gescheurd is. Vervolgens zagen ze het schedeldak af en vinden in de hersenen veel uitgestort bloed. Hun bevinding is dan ook dat dit de doodsoorzaak is. Om hun werk af te maken openen ze nog de borstkas en de buikholte, maar vinden daar nergens verwondingen.¹⁴ Samen met de Marcour ondertekenen ze het proces-verbaal waarin ze uitdrukkelijk stellen dat van den Bogaert een gewelddadige dood is gestorven door "des coups des batons", stokslagen op zijn hoofd.¹⁵

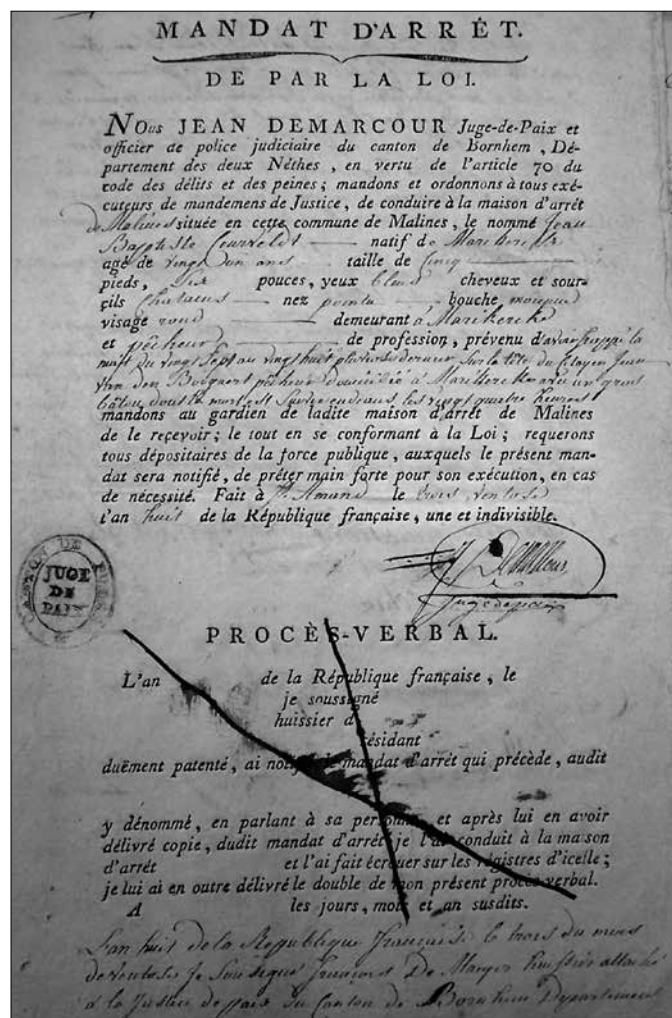
Op maandag 17 februari had de Marcour twee dwangbevelen ondertekend ter ondervraging van de verdachten, waarop een summier persoonsbeschrijving van Jacobs en Ceurveldt. Deze laatste was iets groter dan Jacobs, had kastanjebruin haar, een scherpe neus, een rond aangezicht en een ronde kin. Jacobs daarentegen had een lange kin en een grote mond in een ovaal aangezicht en was zwartharig. De Marcour stuurt daarmee op dinsdag de Puurse deurwaarder Frans De Maeyer, begeleid door vier rijkswachters, naar Mariekerke, maar die vindt de twee verdachten niet thuis. Schijnbaar zijn ze op de vlucht. Ze laten zich overzetten om te zoeken in Moerzeke en Kastel, maar de voortvluchtigen worden niet gevonden. De deurwaarder hangt bijgevolg, in bijzijn van getuigen, de bevelschriften aan de respectievelijke deuren van Jacobs en Ceurveldt.

De Marcour stelt zich in verbinding met Camus, de directeur van de jury van het arrondissement Mechelen en geeft hem het relaas van wat gebeurd is in Mariekerke en somt op welke onderzoeksdaaden tot nu toe zijn gebeurd. Tegelijk stuurt hij de persoonsbeschrijving van de twee ver-

meende daders naar het centraal-commissariaat van het Schelvedepartement. En op 22 februari, vijf dagen na de feiten en nadat de verdachten nog niet zijn opgedoken, stelt hij tegen hen een aanhoudingsbevel op. En deurwaarder De Maeyer kan weer de hort op naar Mariekerke om ze te overhandigen aan de twee betichten. Net als de vorige keer geven ze niet thuis. In aanwezigheid van Judocus De Clercq, "agent municipale" van Mariekerke en andere getuigen, ziet de deurwaarder zich terug verplicht de bevelschriften aan hun voordeur te spijkeren.

Mechelen, van 26 maart tot midden april

Jacobs en Ceurveldt zijn nog altijd niet boven water gekomen. Het dossier is nu in handen van Camus, rechter bij de Burgerlijke Rechtbank en directeur van de Jury van Inbeschuldigingstelling in Mechelen. Op 26 maart ondertekent hij als officier van de gerechtelijke politie twee nieuwe aanhoudingsbevelen en stuurt Philippe Uytrecht, deurwaarder bij de Correctionele Rechtbank, naar Mariekerke. Aan de woning van Jean Jacobs vertellen de burenhem dat Jacobs en ook Ceurveldt al ongeveer vijf weken het gat uit zijn, maar ze weten niet naar waar. Geen probleem voor de deurwaarder, hij leest het aanhoudingsbevel voor en hangt een kopie aan de voordeur. Denkbaar is de vrouw van Jacobs mee of is ze tijdelijk ergens anders gaan wonen. Bij Ceurveldt heeft hij iets meer geluk; de moeder is thuis en die krijgt bijgevolg, nadat hij haar huis van onder tot boven heeft doorzocht, het aanhoudingsmandaat overhandigd.¹⁶

Eerste aanhoudingsbevel voor Jean Baptiste Ceurveldt (RAA, R79/191 nr. 7)

Camus moet nu de volgende stap van de rechtsgang organiseren: een zitting van de Jury van Inbeschuldigingstelling. Daarom stuurt hij een deurwaarder naar Mariekerke met dagvaardingen voor Ferdinand Pauwels, Pieter van den Bogaert, Livinus Maerevoet, Matthieu Joos en Pierre Bijl om op dinsdag 8 april als getuigen gehoord te worden. Camus stelt nu ook de akte van beschuldiging op, die door de jury zal gebruikt worden.¹⁷ Volgens de geijkte regels vermeldt hij dat alle handelingen conform de wet zijn gebeurd, beschrijft hij de betichten en het slachtoffer, wat bij de lijkschouwing is vastgesteld en hij verwijst daarbij telkens naar de P.V.'s daarvan. Op die manier heeft hij het ook over de feiten en zo beweert hij dat Jacobs de eerste slag heeft gegeven en dat pas daarna Ceurveldt heeft toegeslagen. Dat is echter in tegenspraak met wat Pieter van den Bogaert heeft getuigd. Camus zegt verder dat de dood van van Bogaert het gevolg is van "un coup de baton" een slag van een stok, wat toch een meer algemene omschrijving is. Uit een namenlijst van zestien personen wordt de achtkoppige jury samengesteld. Het zijn allen inwoners van Mechelen, uit de hogere klasse, waaronder notaris Colibrant en de dokters Pierets en Joffroy, welke laatste de jury zal leiden.

Op 8 april in de voormiddag is de zitting van de jury in de voormalige raadszaal in Mechelen. Na de administratieve plichtplegingen en het geven van aanwijzingen omtrent het wettige verloop van de zitting wordt de beschuldiging tegen Jacobs en Ceurveldt uiteengezet. Vervolgens worden de Mariekerkse getuigen gehoord, waarna in het geheim gestemd wordt en de uitspraak genoteerd wordt onder de akte van beschuldiging. En voor Jacobs en Ceurveldt is dat niet positief, want "Oui, il y a lieu."¹⁸ Dezelfde dag nog wordt een bevel tot inhechtenisneming opgesteld tegen beiden om opgesloten te worden in de gevangenis van Antwerpen, waarmee de deurwaarder naar Mariekerke moet. Vergezeld van "agent municipale" De Clercq en veldwachter Joseph Pauwels gaat die voor de zoveelste keer naar de woningen van de beschuldigten, vindt geen van de twee thuis, hangt een kopie aan de voordeur en overhandigt er een aan de vader van Ceurveldt. En vertrekt terug naar Mechelen.

Waar hebben die twee zich eigenlijk verstopt? Zitten ze ergens in Mariekerke zelf? Worden ze in bescherming genomen door dorpsgenoten? Hebben sommigen hen gesproken en hen aangeraden zich aan te geven? Feit is dat op 7 april 1800, een dag voor de zitting in Mechelen, de Sint-Amandse notaris Antoon Vertongen een verklaring van burgerzin opstelt op vraag van Jacobs en Ceurveldt. "Agent municipal" De Clercq, zijn "adjoint" Jacques Marivoet en Adrien Croes en François Polfliet verklaren op verzoek van Jean Jacobs en Jean Baptiste Ceurveldt dat deze beiden altijd hebben getuigd van goede burgerzin en goed gedrag, steeds vreedzaam waren en geacht door alle inwoners.¹⁹ Heel straf, en vermoedelijk strafbaar, dat De Clercq, toch het administratieve hoofd van de gemeente, hiervan niets gezegd heeft tegen de deurwaarder toen die op 13 april met zijn bevel tot inhechtenisneming in Mariekerke stond.

Het verhoor van Jacobs en Ceurveldt

Na de passage bij de notaris moeten Jacobs en Ceurveldt rond 15 april of zichzelf hebben aangegeven of ze zijn gevat door de Rijkswacht. Op de 17de van die maand worden ze in elk geval vanuit hun cel in Mechelen naar Antwerpen gebracht, waar ze opgesloten worden in de gevangenis van de Criminele Rechtbank. Mogelijks zijn ze daarvoor al te rade gegaan

bij een advocaat. De volgende dag zullen ze verhoord worden en u zult merken dat ze zich hebben voorbereid. Vergeet niet dat de getuigen waarheidsgetrouw verklaard hadden dat Jacobs en Ceurveldt van den Bogaert geslagen hadden, dat dezen daar zelfs over gepocht hadden; en dat ze bovendien gevlucht waren.

De ondervraging gebeurt door Jean Louis Carlier, voorzitter van de Criminele Rechtbank van Antwerpen. Na het verhoor wordt door de aanwezige griffier het verslag in het Frans opgesteld – mogelijks verkeerd vertaald of enigszins anders gekleurd – waaronder de ondervraagden hun handtekening mogen zetten. Enkel Jacobs doet dat, Ceurveldt beweert niet te kunnen schrijven. Eerst mag Jacobs zijn zeg hebben.

- Wat is uw naam, voornaam, leeftijd, beroep, geboorteplaats en verblijfplaats?
- Jean Baptiste Jacobs, 26 jaar, visser, geboren en woonachtig in Mariekerke.
- Kent u de redenen voor uw arrestatie?
- Neen.
- Kent u Jean van den Bogaert, visser in Mariekerke?
- Ja.
- Hebt u in de nacht van 16 op 17 februari de genoemde Jean van den Bogaert gezien en hebt u met hem geruzied?
- Ja, ik heb hem die nacht in zijn boot gezien, maar heb hem niet benaderd.
- Was u die nacht niet vergezeld van Jean Baptiste Ceurveldt en heeft die geen twist gehad met van den Bogaert?
- Ja, die nacht was Ceurveldt bij mij; wij zijn samen gebleven en neen, Ceurveldt heeft geen enkel woord gewisseld met van den Bogaert.
- Bent u ooit al in aanraking geweest met justitie?
- Neen.
- Hebt u voor uw verdediging een advocaat gekozen?
- Ja, meester Arbeltier.

Dan is het de beurt aan Ceurveldt.

- Wat is uw naam, voornaam, leeftijd, beroep, geboorteplaats en verblijfplaats?
- Jean Baptiste Ceurveldt, 20 jaar, visser, geboren en woonachtig in Mariekerke.
- Kent u de redenen voor uw arrestatie?
- Neen.
- Kent u Jean van den Bogaert, visser in Mariekerke?
- Neen, ken ik niet en heb ik nog nooit gezien.
- Bent u in de nacht van 16 op 17 februari niet gaan vissen in de Schelde met Jean Jacobs en wie bent u dan tegengekomen?
- Ja, wij hebben die nacht gevist, maar rond 2 à 3 uur hebben we maar één enkele man gepasseerd, namelijk Matthias Chambrel.
- Hebt u niet vernomen dat de voornoemde van den Bogaert die nacht is vermoord?
- Ja, ik heb dat gehoord, een dag of twee daarna.
- Hebt u niet verteld aan Ferdinand Pauwels en Matthieu Joos dat u van den Bogaert hebt geslagen met een grote stok waar men de visnetten op legt?
- Neen.
- Waarom bent u na de moord op van den Bogaert de volgende morgen gevlucht?

- Omdat men mij daarvan beschuldigde en ik daarom vreesde gearresteerd te worden.
- Bent u ooit al in aanraking geweest met justitie?
- Neen.
- Hebt u voor uw verdediging een advocaat gekozen?
- Ja, meester Arbeltier

Dat is pas de waarheid naar zijn hand zetten. Toch hadden de twee beter moeten afspreken wat ze zouden verklaren. Nu waren er tegenstrijdigheden: Jacobs zei van den Bogaert gezien te hebben die fatale nacht, terwijl Ceurveldt, die al die tijd bij Jacobs was, beweerde enkel een andere man opgemerkt te hebben. De ondervrager heeft hem echter niet expliciet gevraagd of hij van den Bogaert gezien heeft. Toch zit er een pertinente leugen in de verklaring van Ceurveldt: hij is al de volgende ochtend gevlucht, terwijl hij beweert pas twee dagen later iets vernomen te hebben over de moord. En waarom vroeg Carlier niet aan Jacobs waarom hij gevlucht was? Misschien wordt alles duidelijker na de debatten.

Antwerpen, Criminele Rechtbank, 8 mei 1800

Vandaag heeft voor de Criminele Rechtbank de zitting plaats tegen Jean Jacobs en Jean Baptiste Ceurveldt, beiden beticht van moord. Vier rechters onder voorzitterschap van Carlier leiden de rechtszitting. De Mariekerkenaren die moeten getuigen zijn: Ferdinand Pauwels, Matthias Joos, Pierre Jean van den Bogaert, Livinus Marivoet, Pierre Bijl en Daniël Lauretten. Jammer genoeg zit het verslag van de debatten niet meer in het strafdossier. We weten dus niet hoe de tegenstrijdigheden van de getuigenverklaringen ten overstaan van de verhoren zijn behandeld. We weten ook niet hoe de advocaat ingespeeld heeft op de gevoelens van de twaalf juryleden. We hebben wel de vragenlijst waarop de jury in afzondering moest antwoorden. Het zijn eenendertig vragen waarvan sommige een vervolg of aanvulling zijn op vorige vragen. De jury antwoordt slechts op zeven vragen, heel sec, zonder motivering.²⁰

1. Is het zeker dat Jean van den Bogaert vermoord is?
- Dat feit is zeker.
2. Is Jean Baptist Jacobs daaraan schuldig?
- Dat feit is niet zeker.
9. Heeft Jean Baptiste Jacobs de dader van deze moord geholpen? (Is hij medeplichtig?)
- Dat feit is niet zeker.
17. Is Jean Baptiste Ceurveldt schuldig aan de moord vermeld in de akte van beschuldiging?
- Dat feit is zeker.
18. Heeft hij dat met opzet gedaan?
- Dat feit is niet zeker.
19. Heeft hij dat gedaan in onbezonnenheid? (Is het onvrijwillige doodslag?)
- Dat feit is zeker.
22. Zijn er verzachtende omstandigheden voor Jean Baptiste Ceurveldt?
- Ja, die zijn er.

Jacobs is dus onschuldig en wordt onmiddellijk “au nom du peuple français” door de voorzitter van het Hof vrijgesproken. Dan wordt door de rechters de strafmaat bepaald voor de onbezonnen en onvrijwillige dood-

slag door Ceurveldt en eigenlijk komt hij er goedkoop van af: 1 jaar gevangenis, een boete van tweemaal zijn mobiele belasting en bovendien moet hij de proceskosten betalen.²¹ Over een burgerlijke partijstelling, of met andere woorden of een schadevergoeding moest betaald worden aan de nabestaanden, wordt met geen woord gerept in dit arrest.

En daarmee valt het doek over deze zaak. Jacobs gaat naar huis, wordt in juli opnieuw papa en probeert in combinatie van vissen en losse arbeid zijn gezinnetje te onderhouden. We zien hem in 1839 nog eens opdruken in de misdaadstatistiek toen hij voor de rechtbank in Mechelen werd bestraft met tien dagen gevangenis; we weten echter niet waarvoor.²² Ceurveldt gaat naar de gevangenis, waar hij over zijn daad en zijn toekomst kon nadenken. Terug in Mariekerke zal hij jaren later huwen met een jongedame uit het Droogveldstraatje, wordt visventer en landbouwer, maar kent financieel moeilijke tijden.²³ De nabestaanden van van den Bogaert moeten toch een wrang gevoel overgehouden hebben aan deze vrijspraak en de lichte straf voor de twee in hun ogen moordenaars. Ook de getuigen moeten vanaf dan op een andere manier gekeken hebben naar hun twee dorpsgenoten. Wat was hun reactie als ze mekaar op straat of in een herberg tegenkwamen? Mariekerke is zo klein dat je mekaar niet kunt ontlopen. Of werd alles erg gerelativeerd en snel vergeten?

- ¹ Rijksarchief Antwerpen (RAA), Hof van Assisen Antwerpen (R79) strafdossier 191 en arrestboek 21; inventaris door ROTTHIER I., *Inventaris van het archief van het Hof van Assisen (1811-1939) en rechtsvoorgangers (1795-1811)*
- ² AMERLIJCKX G., *De nood aan een lekenjury binnen de assisenprocedure*, masterproef aan de Faculteit Rechtsgeleerdheid Universiteit Gent, 2009-2010
- ³ VELLE K., DROSSENS P., 'De rechterlijke macht' in: *Bronnen voor de studie van het hedendaagse België 19de-21ste eeuw*, Brussel 2015, (Koninklijke Commissie voor Geschiedenis), pp. 622-624
- ⁴ VELLE K., *Het Vrederecht en de Politierechtbank (1795-1995) organisatie, bevoegdheden en archiefvorming*, Brussel, 1995, (Algemeen Rijksarchief), p. 75
- ⁵ zie over kanton Bornem-Puurs: CROKET B., 'Boeren in een vissersdorp' in: *Klein-Brabant in de eeuw van Conscience*, Bornem, 2013, (Vereniging voor Heemkunde in Klein-Brabant vzw), pp. 35-36 en p. 90
- ⁶ COOLS F., 'Rollier, of het geslachtsregister van een Willebroeks rebellenleider' in: *Boerenkrijgstijdschrift 1798 nr. 3*, Bornem, 1993, (Boerenkrijgcomité Klein-Brabant), p. 9
- ⁷ zie over De Marcour: CROKET B., *ibidem*, p. 92 en pp. 113-114
- ⁸ BOODTS C., *Mariekerke Genealogisch repertorium 1796-1870*, Schoten, s. d., (eigen beheer), p. 176
- ⁹ RAA, Hof van Assisen Antwerpen R79/191, nr. 1: P.V. van de vrederechter van Bornem
- ¹⁰ we vinden in MAEREVOET L., *Bijdrage tot de studie van de woordschat van de Scheldevisserij te Mariekerke*, 1960, (Koninklijke Commissie voor toponymie en dialectologie) geen correcte verklaring voor "perche du batelier"; in de rest van het artikel houden we het op "vaarboom"
- ¹¹ ook voor "grand baton sur lequel on porte les rets" vinden we in MAEREVOET L., *ibidem*, geen correcte verklaring; in de rest van het artikel houden we het op "draagstok"
- ¹² RAA, Hof van Assisen Antwerpen R79/191, nr. 2: P.V. van de getuigenverhoor
- ¹³ RAA, Huidig Gemeentearchief Mariekerke, B22, Bewijsstukken bij rekening van het jaar VII, 29 pluvisse VIII (18 februari 1800)
- ¹⁴ RAA, Hof van Assisen Antwerpen R79/191, nr. 4: verklaring of P.V. van de officieren van gezondheid Van Thienen en Riemsdagh (origineel in het Nederlands en kopie in het Frans)
- ¹⁵ RAA, Hof van Assisen Antwerpen R79/191, nr. 3: P.V. van de vrederechter van Bornem
- ¹⁶ RAA, Hof van Assisen Antwerpen R79/191, nr. 8 en nr. 9
- ¹⁷ RAA, Hof van Assisen Antwerpen R79/191, nr. 15: acte d'accusation
- ¹⁸ RAA, Hof van Assisen Antwerpen R79/191, nr. 16
- ¹⁹ RAA, Notariaat Antoon Vertongen nr. 5435 akte 134
- ²⁰ RAA, Hof van Assisen Antwerpen R79/191, nr. 27
- ²¹ RAA, Hof van Assisen Antwerpen R79/21, 144verso-146verso
- ²² RAA, Huidig Gemeentearchief Mariekerke, 1180: Berichten van het parket, ondertekend door de procureur des Konings, met de opgelegde straffen voor misdaden begaan door mensen uit Mariekerke (1839-1878)
- ²³ CROKET B., *ibidem*, p. 55

Minnaars van het balspel

Benny Croket

Wat moeten we ons voorstellen bij zo'n frivole titel? Gaat het om een erotische fantasie of ligt de nuchtere verklaring in de sportwereld? Het is het laatste en wie nu nog verder wil lezen: het was de naam van een vereniging uit Sint-Amands. In een brief aan de burgemeester van Hingene staat bovendien: *De minnaars van het Balspel der Gemeynte van S' amands*.¹ De op 22 juli 1820 gedateerde en met vele 'supra-beleefde' tierlantijntjes opgesmukte brief is geschreven door een zekere Sarens, die zich 'chef' noemt van deze vereniging. Klaarblijkelijk hebben ze in Hingene een wedstrijd "*spelen met den kaetsbal*" gewonnen en wensden ze nu hun prijs te komen ophalen. Liefst zouden ze die ereprijs ontvangen uit handen van de burgemeester. Nu was zeepzieder Arnold Stas, aan wie de brief was gericht, de dienstdoende burgemeester na het plotse overlijden van Jean Ferdinand van Goethem begin 1820. Maar wat Sarens misschien niet wist, was dat Charles Joseph hertog d'Ursel pas benoemd was tot burgemeester van Hingene. In Sint-Amands werd vóór 1820 ook al gekaatst. Bij de festiviteiten voor de geboorte van Napoleons zoon, in 1811, waren er gedurende twee dagen

kaatswedstrijden met mooie prijzen.² Maar veel meer informatie over deze volkssport in onze regio in de eerste helft van de negentiende eeuw en in de decennia daarvoor vinden we niet. We weten dan ook niet dat dit "*spelen met den kaetsbal*" identiek was aan het competitiekaatsen in onze regio in de jaren zestig van vorige eeuw of eerder een variant. Enkel in Encyclopedie van Klein-Brabant lezen we nog enige wetenswaardigheden.³ Namelijk dat de sport populair was tijdens de Grote Oorlog, om reden van de prijzenpot. Dat dorpsploegen kermiswedstrijden speelden rond 1900. Dat in de jaren zeventig en tachtig gesport werd onder de vleugels van kaatsverbonden. Dat er in Klein-Brabant een aantal erg goede kaatsers woonden. Maar het is al vergane glorie. Wat blijft er nog over van de kaatsport in Klein-Brabant? Juist, niets.

- ¹ Rijksarchief Antwerpen, Huidig Gemeentearchief Hingene, P056/22 briefwisseling 1796-1847
- ² Y. HERTSENS, *Geschiedenis van Sint-Amands*, (Gemeentebestuur Sint-Amands), Sint-Amands 1987, p. 205-206
- ³ L. CALLAERT, *Encyclopedie van Klein-Brabant*, (VHKb), Puurs 2004, pp. 135-136

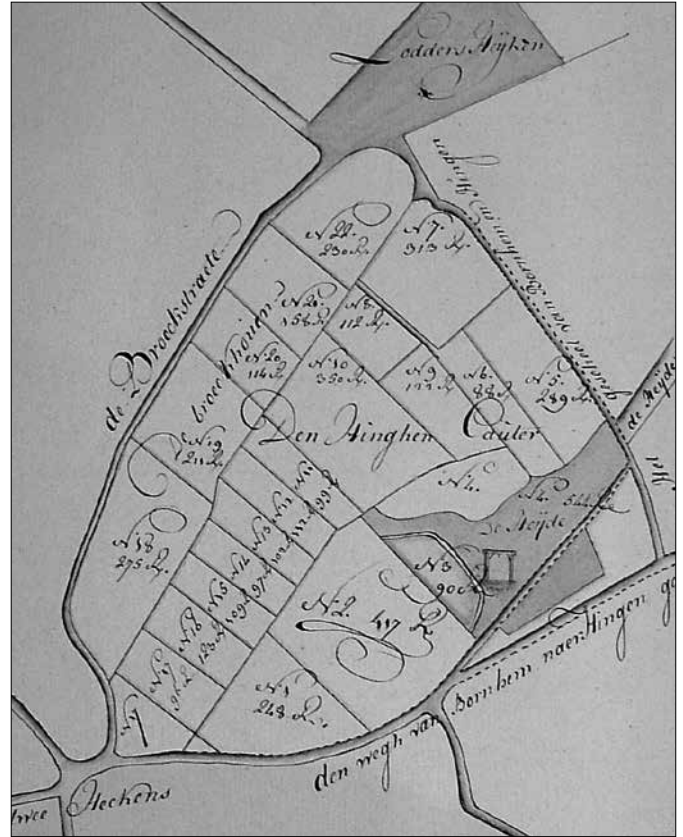
De oude garde van Hingene

Benny Croket

Wanneer een plaatselijke instantie of een particulier een feit of toestand of dergelijke wil bewijzen waarover nooit iets op papier is gezet, dan gaat die dat officieel laten vastleggen via een verhoor van de oudste mensen uit die omgeving. Hun verklaring geeft bewijskracht, want het vermoeden is sterk dat als die oude mensen het nooit anders gezien of geweten hebben, dat het altijd zo is geweest. En als ze dan nog een functie hadden of nog hebben in het leenhof of in de schepenbank worden die personen nog veel geloofwaardiger. Men gaat er dan wel vanuit dat die ouderlingen nog fris van geest zijn, nog nooit van Alzheimer hebben horen spreken.

In de archieven van het notariaat en de schepenbanken vinden we geregeld dergelijke akten. Dikwijls worden ze daarna gebruikt in een rechtszaak. Zeer waarschijnlijk is dat ook het geval bij onderstaande akte. We vermoeden dat het te maken heeft met de jurisdictie van de heer van Hingene, waarover al een vijftiental jaar een rechtszaak liep met de heer van Bornem als tegenpartij. En dat men meer dan vierhonderd jaar terug qua leeftijd ook hoge toppen kon scheren, kunnen we afleiden uit volgende certificatie.¹ Op 7 november 1574 komen voor de schepenbank van Hingene, op dat moment bemand door Aert van Cousbroeck, Jan Vermosen, Matthijs Wittebols en Jan Wouters, enige zestigplussers onder eed getuigen dat criminelen nu nog op dezelfde plaats hun lijfstraffen ondergaan als vroeger. Die plaats is en was gekend als "t Gerechte en Justitie van de heer van Hingene". Zolang als ze zich kunnen herinneren werden daar de executies in naam van de heer van Hingene uitgevoerd. Ze hebben zelfs gezien dat daar meerdere "malefacteurs" (booswichten) werden terechtgesteld. Later, in 1620, zal in een getuigenverhoor in opdracht van de Grote Raad van Mechelen deze bewering nog door anderen worden aangehaald.² Om het nog te verduidelijken: die locatie is "een gemeyn", lees gemeenschappelijk, en open terrein op de Kleine Hingene Kouter langs de weg van Antwerpen naar Bornem net voorbij Hingene. Daar mochten de dorpelingen trouwens zavel steken, heischat (heiplaggen) en aarde halen om straten, wegels en dijken te herstellen, wat de dorpelingen nog dagelijks doen, stellen de oudste Hingenaren. Anderhalf jaar terug echter, lente 1573, werden de staken en de raderen daar omver geworpen door de Spanjaarden.³ De ouderen, die eensgezind achter hun verklaring staan, zijn: Adriaen van Baerle,⁴ ongeveer tweeëntachtig jaar, Peeter Beerens Janszoon, negentig jaar, Jan de Backer, zoon van Hendrik en vierenzeventig jaar, Joos van Velst, ook vierenzeventig jaar, en Claes van Velst, zesenzestig jaar jong, allen inwoners van Hingene en leenmannen van de heer van Hingene. Een zekere Gillis Roels, schepen van de Poort van Rupelmonde en pas drieënzestig jaar, bevestigt eveneens hun stelling.

Van oude rakkers gesproken. Maar of ze wel goed wisten hoe oud ze juist waren, is twijfelachtig. Claes van Velst bijvoorbeeld raamt in een getuigenverhoor in 1570 zesenvijftig jaar te zijn.⁵ Vier jaar later is hij dan opeens tien jaar ouder. Hoe konden ze trouwens hun leeftijd weten? Geboorten en dopen werden begin zestiende eeuw nog niet geregistreerd. De oudste parochieregisters van Hingene Sint-Stefaan beginnen pas in 1610, al kunnen er verloren gegaan zijn. Alleen wanneer vader of moeder de

De executieplaats van Hingene, aangeduid met een galg langs de weg van Hingene naar Bornem op de kaart van Vertongen 1787 naar Meysmans; kadastraal onder Bornem perceel C25 (archief Luc Rochtus)

geboortedatum ergens in een kroniek genoteerd had, pas dan kon men enige zekerheid hebben over zijn leeftijd. Maar op het platteland had men andere dingen aan zijn hoofd dan kronieken schrijven.

¹ Rijksarchief Antwerpen, Oud Gemeentearchief Hingene (D056), 5: Register "Wettelijckheden" 1570-1576, folio 66 recto en verso

² CROKET B., 'Rumpst in Bornem, deel 1' in: *Mededelingen van de Vereniging voor Heemkunde in Klein-Brabant*, nr. 19, Bornem, 2008, (VHKB), pp.27-29

³ Radbraken was een van de zwaarste straffen: de veroordeelde werd op een houten wiel, het rad, gebonden en de beul sloeg met een ijzeren staaf of hamer de ledematen kapot waarna de genadeslag op de borst werd gegeven. Na een andere doodstraf, zoals wurging of verbranding, werd het rad ook gebruikt om de veroordeelde tentoon te stellen. De Spanjaarden zijn dus in de lente van 1573 Hingene gepasseerd; mogelijks ging het om gewelddadige foerageertochten vanuit Dendermonde of Mechelen, welke steden sinds oktober 1572 bezet waren door de Spanjaarden.

⁴ zie voor Adriaen van Baerle: CROKET B., 'Rumpst in Bornem, deel 2' in: *Mededelingen van de Vereniging voor Heemkunde in Klein-Brabant*, nr. 20, Bornem, 2009, (VHKB), p. 6

⁵ zie voor Claes van Velst: Idem eindnoot 4

Lena

of de kunst van geschiedenis: 'Huveneers spreekt tot het volk'

N. N.

Keuvelen over de boodschap in de kunst (Red.)

In de brievenbus van de VHKB vond ik op vrijdag 31 juli 2015 een ongefrankeerde enveloppe gericht aan de redacteur van *Mededelingen van de VHKB*, aan mij dus. In die enveloppe zat enkel een geheugenstick met daaraan een geel lintje. Na het inpluggen van de stick in één van onze P.C.'s las ik een reeks genummerde files met telkens naast het cijfer een soort titel. Direct werd me duidelijk dat het merendeel titels waren van schilderijen. De eerste file die ik opende was echter een brief die als intro moest dienen:

*"Geachte heer redacteur, beste Benny,
Hierbij een aantal 'Lenakes' die mogelijks kunnen dienen om gepubliceerd te worden in jullie tijdschrift. Het is eens een andere manier om lezers warm te maken voor zowel kunst als geschiedenis. In een reeks dialogen laten we Lena en haar vriend Boy aan het woord over de interactie tussen kunst en geschiedenis, maar terzijde ook over tal van andere onderwerpen. Deze twee fictieve personen uit het Scheldeland, waar de stroom de dorpen breed omarmt en waar Durme en Rupel zich in de Schelde werpen, trekken als fervente cultuurliefhebbers er samen veelvuldig op uit om musea te bezoeken, niet alleen in Vlaanderen, maar zelfs ver daarbuiten. Af en toe gaan de twee vrienden op visite bij particulieren waar kunst de mu-*

ren siert. In hun babbels geven ze ronduit hun mening over het kunstwerk en interpreteren ze de boodschap achter het schilderij of het grafisch werk en laten ze soms ook hun fantasie de vrije loop. De altijd minzame Lena heeft een passie voor kunst, houdt van klassieke zang en piano. Voortdurend zoekt ze informatie over kunst en kunstenaars en dus weet ze er veel over. Katholiek opgevoed worstelt ze, door negatieve ervaringen, met haar geloof. Boy is humanist en vrijzinnig, voelt méér voor de ideeën van Erasmus en Rabelais dan die van de Kerk, houdt het bij Voltaire. Meestal opgewekt moet hij soms toch zijn cynisme luchten. Van het vriendenkoppel is hij de kenner van geschiedenis en probeert die kennis te reflecteren op de plaatselijke geschiedenis, de heemkunde. Beiden zijn erg geïnteresseerd in wat de andere weet en op die manier vullen ze elkaar naadloos aan. Door de dialogen heen zal de lezer hen beter leren kennen. Toch de moeite, denk ik, om te lezen."

Omdat nergens een verwijzing is naar de auteur — is het een hij of een zij? — was ik niet zinnens deze teksten op te nemen. Maar toch, het concept vind ik schitterend: door kunst meer te weten komen over onze (plaatselijke) geschiedenis. De auteur wordt bijgevolg vermeld als N. N. Misschien laat hij nog iets horen. Erg nieuwsgierig opende ik file 02 met onderstaande titel:

'Huveneers spreekt tot het volk'

Vandaag zijn Lena en Boy, als appreciatie voor hun hulp bij een tentoonstelling, voor een diner uitgenodigd door de pastoor en verwijlen bij het aperitief bij een tekening in de eetkamer van de pastorie.

BOY

Ha, hier hangt die houtskooltekening van Mike De Jonge, ik dacht dat ze verloren was. Weet je, we kennen het onder de titel 'Huveneers spreekt tot het volk'. De naam Huveneers doet misschien een belletje rinkelen? Neen? Dat is Boerenkrijg en daar vertel ik je seffens meer over. Enkele jaren geleden heb ik op een kunstmarktje in Antwerpen nog een bundeltje schetsen gevonden van deze kunstenaar, schetsen van boten en schepen, maar taferelen uit de Boerenkrijg zaten er niet tussen. Ken jij het werk van Mike De Jonge?

LENA

Domme vraag. Natuurlijk. Moet ik even wat gegevens opsommen? Mike De Jonge was een Antwerpenaar, ik geloof geboren in 1928. Bracht zijn kinderjaren door in Hingene, waar hij veelal ravotte in de buurt van de Scheldedijken. Als tiener verhuisde De Jonge met zijn ouders naar de oude stadskern in Antwerpen. Misschien goed voor hem, want als jongvolwassene kwam hij daar in contact met een andere wereld en werd het kunstzinnige in hem wakker. In de Antwerpse Academie kreeg hij les van beeldhouwer Remi Cornelissen en Scheldeschilder Dis van Raemdonck. En de van Dendermonde afkomstige maar in Antwerpen werkende Jacques Gorus leerde hem de knepen van de grafische kunst.

BOY

Proficiat. Ik heb al iets bijgeleerd. En verder?

LENA

Later ging hij terug in Hingene wonen. En begon te tekenen en schilderen, zowel aquarel maar toch met een voorkeur voor olieverf. Tekenen deed hij gewoon met pen of potlood. Maar ook met houtskool ging hij aan de slag. Zijn oeuvre is overwegend impressionistisch. Mike De Jonge werd vooral bekend als marineschilder en hij engageerde zich in hun vereniging van gelijkgestemden: De Belgische Marineschilders. Ik geloof dat hij in 1999 is overleden. Ik kende zijn echtgenote vrij goed toen die nog in de bibliotheek werkte.

BOY

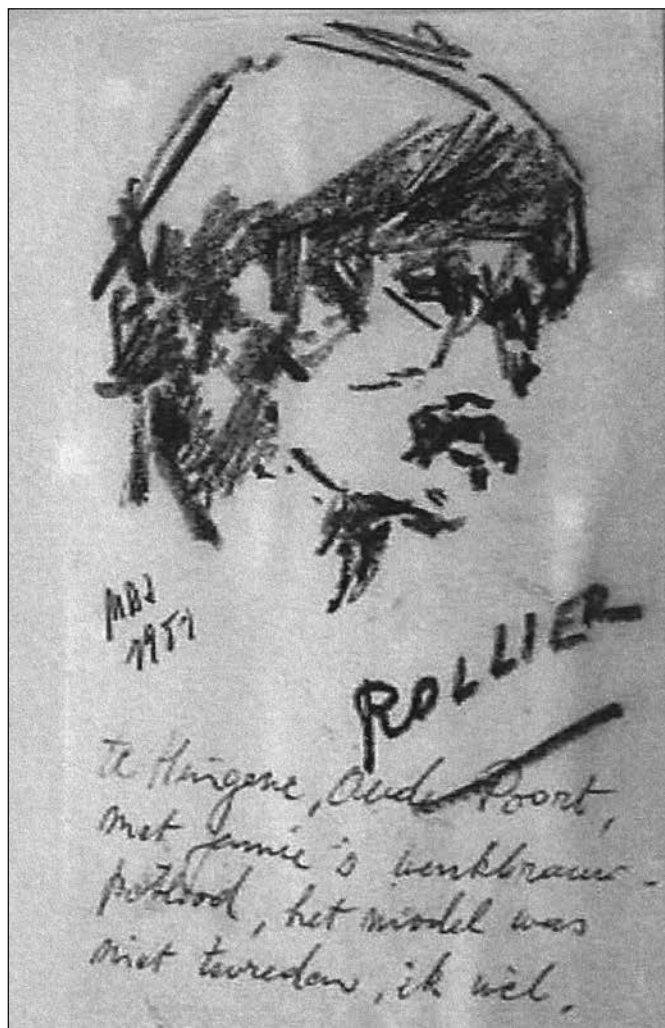
't Is daarom dat je er zoveel over weet. En hoe is deze tekening te rijmen met zijn ander werk?

LENA

Een beetje vreemd eigenlijk. Maar De Jonge heeft deze houtskooltekening in opdracht gemaakt. Enige jaren terug had ik contact met een oud-bestuurslid van de Hingense kunst- en heemkring De Casteleyn en die beweerde dat in 1981 aan De Jonge gevraagd werd om een reeks Boerenkrijgillustraties te maken voor een publicatie over het duizendjarig bestaan van Nattenhaasdonk, een gehucht van Hingene zoals je wel weet. Dat boek is bij mijn weten nooit gerealiseerd. Zie maar eens goed in de linkerbenedenhoek; daar staat: M. De Jonge 1981. En links bovenaan lees ik: Nattenhaasdonk-boerenkrijg; Pastoor Huveneers spreekt tot het volk.

BOY

Je zegt illustraties, meervoud. Daar moeten dus nog andere tekeningen geweest zijn.

LENA

Ja, dat is. Hij had voor De Casteleyn heel wat ontwerpen geschetst. Dat bestuurslid vertelde me nog een anekdote over die voorontwerpen. De Jonge had altijd pen of potlood bij en tekende in de Hingense herbergen steeds op de witte achterkant van de bierviltjes. Zo zag hij aan de toog een licht aangeschoten man met een erg karakteristieke kop. Dat moest Rollier worden, oordeelde De Jonge, al weet ik niet goed wie die Rollier is. Enfin, de tooghanger merkte dat hij model stond en was daarvan niet gediend. Het kwam tot een discussie, maar die werd al snel met bier gesmoord. A propos, in 't Streekmuseum in Mariekerke hangen nog twee van die schetsen.

BOY

Jammer, hé, dat hij die niet allemaal uitgewerkt heeft.

LENA

Buiten dit met Huveneers is er nog één. Dat moet de belegering door de Fransen voorgesteld hebben van Fort Sint-Margriet in Nattenhaasdonk. De schets ervan is bewaard en is één van die in 't Streekmuseum. Maar, knappe gast, mijn prosecco wordt warm; 't is jouw beurt, vertel me eens wat meer over het gebeuren.

BOY

De Boerenkrijg, mijn beste Lenaatje, dat is niet op één, twee, drie uitgelegd. Waar moet ik beginnen? Bon, het einde van de achttiende eeuw is een periode met heel wat spanningen in West-Europa. Je weet, die achttiende eeuw wordt de Eeuw van Verlichting genoemd. Dat wil zeggen dat

in eerste instantie een intellectuele elite hun rationele manier van denken verspreidde, wars van alle religieuze dogma's. Bijgeloof, kerkelijke inmen- ging en onverdraagzaamheid dienden bestreden te worden. Zich baseren op feiten, op wetenschappelijk onderzoek en daar kritisch mee omgaan zou van de burger een gelukkiger mens maken, hoopten de aanhangers. Ook het belang van het individu ten overstaan van de gemeenschap werd in de verf gezet. Die filosofie werd doorgetrokken naar alle domeinen, dus ook naar de politiek: scheiding van Kerk en Staat, meer en vooral gelijke rechten voor iedereen. Democratie zou niet langer een vies woord zijn. Alhoewel, de gewone man en vrouw lagen er echt niet wakker van. Immers, Jan-met-de-pet smaakt niet altijd wat goed voor hem is. Integen- deel, meestal staat hij weigerachtig tegenover verandering en houdt zich liever vast aan traditie. Voltaire schreef al laconiek over deze desinteresse: *'Het volk leest niet, het werkt zes dagen in de week en de zevende dag zit het in de kroeg.'*

LENA

Waarom dan nieuwigheden invoeren als de meesten het liever bij het oude lieten? Iets dwangmatig verplichten rijmt toch niet met democratie? Of heb ik het fout voor?

BOY

Nee, je hebt deels gelijk. Maar het is niet omdat de onwetende en on- verschillige massa het nut er niet van inzag, dat het niet nuttig was. En daarom besliste iemand voor hen: de vorst die ervan uitging dat zijn besluiten ten goede kwamen van zijn onderdanen, dat ze het algemeen belang dienden. Dat was de verlichte despoot, eigenlijk een alleenheerser, dus het tegenovergestelde van een democraat. Jozef II was zo iemand en hij regeerde op die autoritaire manier het Oostenrijkse keizerrijk waarvan de Zuidelijke Nederlanden deel maakten.

LENA

Ha, de keizer-koster.

BOY

Ja. Dat was zijn spotnaam omdat hij de privileges van de katholieke kerk enorm inperkte, heel wat kloosterorden afschafte, het aantal processies drastisch verminderde, enzovoort. Hij plaatste de wereldlijke wetten boven het kerkelijke gezag. Hij was bijvoorbeeld een voorstander van het bur- gerlijk huwelijk en vond dat de Kerk geen zeggenschap had in huwelijks- geschillen. Maar, heb je voorstanders, dan heb je ook tegenstanders. En de paus en de bisschoppen en de vele kloosterorden, en gans hun aanhang, protesteerden heftig. Pastoors fulmineerden op hun preekstoel tegen veel van die nieuwigheden en vonden Jozef II een bemoeial. Maar ook de rech- terlijke en administratieve organisatie probeerde hij te hervormen en dan raak je aan de verworvenheden van belangengroepen. En dat hebben die niet graag. Bijgevolg een resem opposanten. En dat werd de voedingsbo- dem voor allerlei spanningen en conflicten.

LENA

En hoe zat het dan hier, bij ons? Want ik vermoed dat we nog altijd niet bij onze Boerenkrijg gearriveerd zijn?

BOY

Ondertussen had de Franse Revolutie het leven van onze zuiderburen op zijn kop gezet. Met hun slogan 'Liberté, égalité et fraternité' gingen ze tekeer tegen de alleenheerschappij, tegen de feodale ondergeschiktheid van de gewone man en vrouw aan edellieden en kerkvorsten, tegen de diverse wetgevingen en gebruiken en tegen de voorrechten van enkelin-

gen. In de plaats kwamen de 'Verklaring van de rechten van de mens en de burger', scheiding van de machten, volkssoevereiniteit, enzovoort. Deze explosie van vrijheden had weerklank tot ver buiten Frankrijk en in onze regio pikten de zogenoemde Vonckisten deze idealen op. Deze groepering van progressieve opposanten tegen Jozef II verjoeg samen met de con- servatieve Statisten het Oostenrijkse leger tijdens de Brabantse Omwente- ling van eind 1789 en richtten de Verenigde Belgische Staten op. Door de ideologische verschillen was deze nieuwe staat geen lang leven beschoren en al snel stonden de Oostenrijkers hier terug. Kort daarop werden we dan weer bevrijd door de Franse revolutionairen, die op hun beurt door de Oostenrijkers terug over de grens werden gewipt. Maar in juni 1794 zijn de Fransen niet te stoppen en overrompelen ze de Zuidelijke Nederlanden. Ze gaan zelfs zo ver om onze gewesten in te lijven bij Frankrijk. En van dan af gaat het van kwaad naar erger.

LENA

Kan ik er nog aan uit? Al die wisselende regimes, dat moet niet eenvoudig geweest zijn voor de bevolking. Vandaag is het zus en morgen is het zo. Nochtans, aansluiten bij een grote natie, daar moeten toch voordelen aan vast gezeten hebben?

BOY

Niet echt, want de Fransen zagen ons land als wingewest. Opeisingen à volonté. Oude belastingen werden vervangen door nieuwe, zwaardere heffingen. De Franse wetgeving werd hier officieel verklaard. Kerken werden gesloten en priesters vervolgd omdat ze de rancuneuze 'eet van haat tegen het koninkdom' niet wilden afleggen. Enzovoort, enzovoort. Dat stootte allemaal erg tegen de borst van de dorpeling. Dat alles had een niet te verwerken impact op zijn dagelijks doen en laten. Maar de goegemeente slikte alles. En toen kwam er de wet op de conscriptie. Alle jongemannen tussen 20 en 25 jaar konden opgeroepen worden voor le- gerdienst. Verplicht worden om te gaan vechten wie weet waar, dat was de figuurlijke druppel. En het spel zat op de wagen. Begin oktober 1798 noteerde men de eerste schermutselingen in Overmere. Dat was het begin van de Boerenkrijg.

LENA

Waarom 'Boeren'krijg? Niet iedereen was boer, veronderstel ik. Daar zit zo'n romantische bijklank aan vast: de strijd van de pietluttige armoe- zaaier, zeg maar de kleine man, tegen het machtsapparaat. Ge voelt daar direct sympathie voor. Dat doet me ook denken aan de Boerenoorlog in Zuid-Afrika eind negentiende eeuw. Ik heb al eens foto's of postkaarten gezien van mensen van hier die zich toen vereenzelvigden met die Zuid- Afrikaners.

BOY

De Franse overheid betitelde de revolte als 'brigandage' of letterlijk 'in groep de orde verstoren'. De naam 'Boerenkrijg' is bij ons pas midden negentiende eeuw gegeven aan deze opstand. Voornamelijk door de his- torische roman De Boerenkrijg van Conscience is de opstand opgerakeld en werd er van toen af meer en meer over Boerenkrijg gesproken. Jij leest toch graag historische romans, Lena, heb je ooit De Boerenkrijg van Conscience gelezen?

LENA

Nee, wel proberen aan te beginnen. Het boek is me veel te oubollig en ik had al ergens gelezen dat dit, maar ook andere werken van hem, niet echt wetenschappelijk of historisch verantwoord zijn.

BOY

Op het tweede punt heb je gelijk. Dat het qua taal oubollig is mag geen beletsel zijn om het te lezen. Je moet dat in zijn tijd en context zien. We mogen al blij zijn dat Conscience op die manier het Nederlands heeft opgewaardeerd, anders hadden we misschien allemaal Frans gesproken. Het was tevens de bedoeling van Conscience om met dergelijke heroïsche verhalen het Belgisch nationaal bewustzijn te voeden. We mogen niet vergeten dat in zijn tijd Frankrijk nog altijd gretig naar België lonkte.

LENA

Goed, maar om terug te komen op het gebeuren, uit mijn lessen literatuurgeschiedenis heb ik onthouden dat heel wat auteurs na Conscience gebruik of misbruik hebben gemaakt van de Boerenkrijg om zowel hun politieke als culturele ideologie te ventileren. In de tegenstellingen Vlaams-Belgisch, katholiek-liberaal, klerikaal-antiklerikaal werden alle argumenten dik in de verf gezet om van de Boerenkrijg een Vlaamse, plattelands, dus katholieke vrijheidsstrijd te maken. Toch allemaal erg gekleurd hé, en als je dat niet kan doorzien, Boy, zoals waarschijnlijk vele ontleners van die boeken in de vroegere dorps- of parochiebibliotheken, dan word je toch gemanipuleerd?

BOY

Jammer, maar helaas. En altijd een beetje dubbelzinnig. Zowel bij fictie als non-fictie probeert de auteur zijn visie mee te geven. Soms expliciet, meestal bijna onmerkbaar. Dat was vroeger zo en dat is nog zo. Natuurlijk waren de meesten van die opstandelingen, toch zeker die boerenzonen en dagloners uit de dorpen en gehuchtjes, traditioneel katholiek. Ze waren zo opgevoed en ze wisten niet beter, hadden nog nooit horen spreken van een Voltaire of als er al een toneelstuk werd opgevoerd, dan was dat een godvruchtig, belerend passiespel dat eerst nog moest goedgekeurd worden door mijnheer pastoor. Boertige kluchten waren des duivels en voorstellingen, die ietwat vrijzinnig leken, waren not done in een dorp, zelfs niet in een provinciestad. Je weet toch dat vroeger toneelspelers werden geëxcommuniceerd door de Kerk, dat ze niet mochten begraven worden in 'gewijde' grond. En dat terwijl hun eigen goed betaalde acteurs elke zondagochtend hun eenakter opvoerden, in het Latijn en met veel gebaren, vooral om hun vrouwelijk publiek te imponeren. À propos, kan je dat ergens kopen, 'gewijde' grond? Zouden mijn rozenstruiken daarin beter bloeien? Of is dat enkel bij chrysanten zo? Nee, Lena, ik ben er heilig,

vergeef me het woord, van overtuigd dat die jonge gasten en ook hun ouders erg volgzaam waren. Maar, wat vind jij een goede historische roman?

LENA

'Val der Titanen' van Ken Follett vind ik erg goed en ook 'De Da Vinci Code' van Dan Brown heb ik graag gelezen, al is dat eigenlijk geen echte historische roman. Ook 'Pieter Daens' van Louis-Paul Boon vind ik meesterlijk. En stop nu alsjeblief met die ketterse praat, we zijn hier te gast bij de pastoor en ik hoor dat niet graag.

BOY

Een mens mag toch al eens lachen, zeker. Alles mag in het belachelijke worden getrokken, Lena, dus ook godsdienst. En ik kan er nog inkomen dat mensen willen geloven in een God, in een hogere macht. Maar al die tussenstappen, al die rituelen, al die regels en verplichtingen zijn daarbij overbodig. Dat bedoel ik met mijn opmerking. En wees gerust, ik apprecieer onze pastoor als mens. Om terug te komen op de historische romans, je moet 'Franse Revolutie en Boerenkrijg in Klein-Brabant' eens lezen. Dat is geschreven door Fonske Suykens, een gewezen Mariekerks schoolmeester. Het was niet bedoeld als roman, maar het leest als een roman. En volgens mij op historisch vlak vrij correct. Als je dat gelezen hebt, dan weet je zo goed als alles over de Boerenkrijg in onze regio. Algemener studies, en meer recent, kan je onder andere vinden in 'De Boerenkrijg twee eeuwen feiten en fictie' en in 'Bastille, Boerenkrijg en Tricolore', beide boeken uitgegeven bij het Davidsfonds. De Boerenkrijg is ook op iconografisch vlak erg vruchtbaar geweest, maar daar zal jij wel meer over weten, is het niet, Leineke?

LENA

Zeker. We vinden in gespecialiseerde naslagwerken vele beschrijvingen van zowel schilderijen, etsen als boekillustraties, affiches en andere items met De Boerenkrijg als onderwerp. Uiteraard kennen we ook heel wat beeldhouwwerken, meestal opgericht bij de honderdste verjaardag van de Boerenkrijg, maar die wil ik buiten beschouwing laten. Ik kan je zeggen, Boyke, dat er een paar kunstenaars tussen zitten die tot het kruim van de Belgische artistieke scene behoren. Maar eerst nog even dit. Een tijdgenoot, de Antwerpse aristocraat Pierre Goetsbloets heeft zijn ongenoegen over de Franse dwingeland geuit in een reeks aquareltekeningen. Dat zijn prachtige tijdsbeelden, levensecht, maar jammer genoeg ontbreekt de Boerenkrijg van najaar 1798.

BOY

Van wie zijn dan de eerste afbeeldingen over de Boerenkrijg?

LENA

Laat me uitspreken zeg. Het was in het boek van Conscience dat Antwerpenaar Edward Dujardin zijn tekentalent mocht tonen. Dujardin was bekend als schilder van historische werken en een goede vriend van Conscience. In zijn zes illustraties vind ik dat je al goed kunt zien waar het naar toe gaat met de Boerenkrijgtaferelen: brave en ootmoedige dorpingen met zachte gelaatstrekken, geïnstrueerd door een priester tegenover de hoogmoedige Franse militairen, die er met hun haakneuzen en diepliggende ogen uitzien als boeven. Het eerste schilderij met een afbeelding van de Boerenkrijg is, naar ik meen, van de hand van kunstschilder Jules van Imschoot, een gerenommeerd kunstenaar gespecialiseerd in het schilderen van militaire taferelen.

BOY

Klopt. Mijn grootouders hadden vroeger zo'n krijgsprent op zolder staan. Ik denk dat die prent gebaseerd was op werk van van Imschoot. Ik heb het altijd jammer gevonden dat ze die hebben weggesmeten.

LENA

Mag ik?

BOY

Ja. Altijd.

LENA

Constantin Meunier, toch niet de minste zou ik denken, heeft ook enkele Boerenkrijgschilderijen gemaakt. Op één van die doeken, 'De Verzameling', wordt de priester naar het zijplan verwezen en zijn de opstandelingen overwegend bewapend met zeisen, rieken en dorsvlegels. Een ander en erg gewaardeerd werk, van rond de eeuwwisseling, is 'De gefusilleerden van Mechelen tijdens de Boerenkrijg' van Léon Rotthier. Die Rotthier was leraar aan de Brusselse Academie voor Schone Kunsten. Nog iemand van onze betere kunstenaars, Alfred Ost, tekende in zijn specifieke, volkse stijl enkele Boerenkrijgtaferelen. En wat ik zeker niet mag vergeten aan te halen zijn de vier prenten van het Davidsfonds uit 1898. Ieder huishouden op het Vlaamse platteland was toen bijna zedelijk verplicht om één van die prenten in hun beste plaats te hangen. En ik vermoed zo'n beetje dat die prent op jullie zolder eerder uit die reeks kwam, een gevecht voorstellend tussen de Fransen en de Boerenkrijgers, naar een aquarel van Albert Geudens.

BOY

Zou kunnen. Maar 't was toch onze zolder. Haha, grapje.

LENA

En dan hebben we nog de tekeningen van Edouard Geelhand, van Jos Ratinx en die van Jan Waterschoot, grapijas. Maar met die laatste zitten we eigenlijk al bij de striptekenaars. En waarschijnlijk ben ik er nog een paar vergeten.

BOY

Bestaan er geen stripverhalen waarin de Boerenkrijg ter sprake komt of een hoofdrol speelt?

LENA

Bah, ik weet daar niet zo veel over. Ik dacht dat Willy Vandersteen wel eens zo'n stripverhaal heeft getekend en recent heb ik nog iets gekocht op de boekenmarkt: 'De Boerenkrijg in het Land van Bornem'. Daar is een strip in afgedrukt van een zekere Jan van Stichel. Ken jij die?

BOY

Wel van gehoord, maar ik ken hem niet persoonlijk. Ik vind het nog altijd een goed idee om kinderen of jonge tieners met geschiedenis in contact te brengen via strips. Vroeger lasen we toch ook De Rode Ridder. En ik herinner me nog goed die zalige momenten op vrijdagnamiddag in de vijfde klas van de lagere school, als de meester met veelkleurige schoolprenten over de Guldensporenslag of over de Boerenkrijg en dergelijke vertelde.

LENA

'k Weet eigenlijk niets over je kinder- en jeugdijaren; toch denk ik dat jij een braaf manneke was in de klas.

BOY

Nu nog! Jij ook zeker? Jij stond waarschijnlijk vooraan in het kerkkoor? Zeg, kwezelken, wilde jij dansen?

LENA

't Is al goed, zeveraar. Kan jij wel dansen? Ik denk het niet, hé? Ik vind dat belangrijk dat een man zijn danspartner stevig leidt bij een heerlijke slow. Maar, geen nood, ik kan het je altijd leren hoor, met veel plezier. Boy, nu hebben wij al over van alles en nog wat gepalaverd, maar ik weet nog altijd niet wat de betekenis is van die bijeenkomst op deze tekening hier van Mike De Jonge.

BOY

'Dansen is heel prettig, het is goed voor het lichaam en het verheugt de geest,' zo wist Voltaire, dus ja, ik zou het leuk vinden dat jij mij leert dansen, zodat ik je binnen de kortste keren kan leiden zoals je nog nooit geleid werd, mijn Astarte. Bon, kijk naar de tekening en wat zie je? Een hoop volk met wapens en een vlag, een kerk, een priester met een crucifix in zijn rechterhand, zijnde pastoor Huveneers, die de mensen toespreekt met daarnaast nog iemand, Rollier of een andere, plaatselijke Boerenkrijgleider. Het is – volgens mij, want aan De Jonge kunnen we het niet meer vragen – één van de eindtaferelen van de Boerenkrijg in Klein-Brabant. Nadat die in Overmere was begonnen, sloeg die al snel over naar onze regio. Vrijheidsbomen die omgehakt werden en dergelijke fratsen, daar konden de Fransen niet mee lachen. Maar daar bleef het niet bij. Daar viel al eens een kwade slag, of meer, en zo werd een gendarm in Bornem gedood. De Fransgezinde beleidsverantwoordelijken kozen het hazenpad. In onze dorpen kwamen steeds meer opstandelingen vanuit het Waasland toe en samen met de zogenoemde Brigands van hier veroverden die Dendermonde. Emmanuel Benedict Rollier, een geboren Sint-Amandsenaar maar in Willebroek wonend, nam de leiding op zich.

LENA

Amai, Dendermonde, dat was toch een omwalde of versterkte stad? En wie is Astarte?

BOY

Astarte is de geliefde van Zadig, maar ook de maangodin bij de Feniciërs, zoals Luna bij de Romeinen. Bijna jouw voornaam. Heb jij iets met de maan? En mag ik verder gaan met mijn uiteenzetting?

LENA

Ja. Altijd. En ja, ik vind het prettig, zelfs romantisch, om naar de maan te kijken.

BOY

Insgelijks. Al na een paar dagen werd Dendermonde door de Fransen herovert. Begin november wilde het Franse leger schoon schip maken in Klein-Brabant. Het kwam dan tot een erg bloedig treffen in Sint-Amands, waarbij ook een aantal burgers van Sint-Amands en Mariekerke werd gedood. Op 5 november volgde de genadeslag te Bornem en werd het dorp met kanonnen in brand geschoten. De volgende dag werden de huizen die nog recht stonden, door de Fransen afgebrand. Het werd een ramp voor de burgerbevolking. Ook jammer voor ons nu, is dat toen de rijke dorpsarchieven van Bornem en Mariekerke door de vlammen werden verterd. Tussendoor, het plaatselijke gezegde: Dat heeft Bornem nog zien branden, dat tot recent de inwoners gebruikten om iets te omschrijven dat

oud en voorbijgestreefd is, slaat op dat inferno. Vanuit Bornem trokken de overblijvende Boerenkrijgers zich terug in Nattenhaasdonk. En het is daar waar dit tafereel zich afspeelt.

LENA

Wie was Huveneers? Hoe was hij in Nattenhaasdonk verzeild?

BOY

Huveneers, afkomstig van Aarschot, was, voor hij naar Nattenhaasdonk kwam, een aantal jaren onderpastoor geweest in Berg en in Overijse. In 1794 werd hij na een concours tot pastoor aangesteld in Nattenhaasdonk. Hij moet toen midden de veertig geweest zijn. Vermoedelijk voerde hij tijdens de onlusten het commando over fort Sint-Margriet. Na de Slag van Bornem vluchtte hij met de andere Boerenkrijgers richting Kempen. Hij zou de hoofdaalmoezenier van het Boerenleger geweest zijn. Maar zeker is dat niet. Pas na 1800 kwam hij terug boven water. Na de staatsgreep door Napoleon werden de leefomstandigheden voor iedereen beter. Ook voor priesters. Huveneers stierf in Nattenhaasdonk in de zomer van 1806.

LENA

Hij ruste in vrede. Zeg, maar hadden die Boerenkrijgers geen leuze? Voor Outer en Heerd, geloof ik hé? En was dat geen vlag met een rood kruis op een witte achtergrond dat ze meedroegen?

BOY

Ja, daar heb ik het wel moeilijk mee. Outer dat zou voor altaar staan en heerd voor haard. Ik heb in ons dialect nog nooit iemand over een outer horen spreken als ze altaar bedoelen. En waarom eerst outer en niet heerd? Ik zou toch denken dat je eerst voor je gezin moet vechten en dan pas voor de Kerk. Nee, die leuze zou overgenomen zijn of een vertaling zijn van Pro Aris et Focis, dat een genootschap was uit de Brabantse Omwenteling, negen jaar vroeger. Ik ken nu wel niet veel Latijn, maar ik vertaal dat meer als: Voor onze eigenheid.

LENA

Zou kunnen, maar jouw interpretatie is ingegeven door jouw achtergrond, niet waar?

BOY

Dat zal, altijd probeer ik het antwoord te vinden voor feiten die men als te vanzelfsprekend laat voorkomen. Ik vind dat je dogma's in twijfel

moet trekken. Zo stel ik me ook voortdurend van die praktische vragen. Bijvoorbeeld, waar sliepen die gasten? Gingen die elke nacht naar huis? Hadden die thuis geen werk genoeg? En wat die vlag betreft, dat doet me denken aan de middeleeuwse kruisvaarders die uit opportunisme of verveling naar het Heilig Land trokken om Jeruzalem te bevrijden van de muzelmannen — ongelovige honden volgens hen — en schijnheilig hun echtgenotes een kuisheidsgordel omdeden maar zelf alle vrouwen die ze onderweg tegenkwamen in hun kruis grepen of nog ergere dingen mee deden. De geschiedenis had er beter 'kruis'riders van gemaakt.

LENA

Boy, dat is toch een lachertje, hé? Zeg dat maar niet als iemand anders dat kan horen.

BOY

Ok. En toch zit me nog iets dwars bij deze tekening. Wat vertelt mijnheer pastoor tegen die mensen? Zegt hij de waarheid? Dat mogen we toch wel verwachten van een priester. Of fokt hij de goedgelovigen op tegen het wettige bestuur? Preekt hij de Heilige Oorlog tegen de Franse ongelovigen? Wil hij dat zijn parochianen en toevallige aanwezigen andere mensen gaan vermoorden? Zeg nu zelf, voor een christen mens is dat niet erg katholiek. Te vergelijken met de Jihad van de fundamentalistische islam, het salafisme? Moeten we de Boerenkrijgers dan over dezelfde kam scheren als die koppensnellers van IS?

LENA

Ho, Boyke, het fijne weet ik er allemaal niet van, maar ik ben er zeker van dat die vergelijking er ver over is. Trouwens, je moet geloven in het goede in elke mens. Die zo gezegde strijders waren dorpelingen, mannen met vrouw en kinderen; dat waren beschaafde mensen en, als ik goed geluisterd heb, rebellerend door de extreme omstandigheden. Dat waren zeker geen godsdienstfanaten. Spoel je mond nu maar met je aperitief. Trouwens, laat Huveneers maar aan de muur hangen, het voorgerecht wordt al opgediend. Als je nog de tuin in wil, haast je, dat we niet moeten wachten.

BOY

Als jij me roept, Lieve Lena, dan kom ik toch direct! 'Nakupenda' zoals ze ergens in Afrika zeggen.

Conservatie van bijzondere boeken uit de Bornemse abdijbibliotheek

In afwachting van de restauratie van de prachtige abdijbibliotheek worden enkele mooie boeken met extra zorg behandeld en geconserveerd. Op dit moment worden drie topstukken behandeld:

'Toonneel der steden van de vereenighde Nederlanden' van Joan Blaeu (1649)

Je kan geen mooier en grootser beeld van de Gouden Eeuw vinden dan de ruim 200 plattegronden van steden in de Noordelijke en Zuidelijke Nederlanden. Deze plattegronden zijn zo kenmerkend en zo vaak gereproduceerd dat ze tot ons collectief geheugen behoren.

Delftse Bijbel (1477)

Op 10 januari 1477 verscheen De Delftse Bijbel als het eerste gedrukte Nederlandse boekwerk. Het is een incunabel of wiegendruk. Specifiek aan het bewaarde exemplaar te Bornem is dat het op 3 november 1907 door graaf Ferdinand de Marnix de Sainte Aldegonde aan de abdij werd geschonken.

'Herbarius oft Cruydtboek' van Rembert Dodoens (1644)

Het eerste 'Cruydtboek' verscheen in 1554 en dit meesterwerk was na de bijbel het meest vertaalde boek in die tijd. Het werd steeds heruitgegeven en heeft een grote wetenschappelijke waarde. De nieuwe ideeën die Dodoens erin vastlegde, werden de bouwstenen voor de botanici en medici van latere generaties.

Over de inhoud van deze publicaties, alsook de voorstelling en resultaten van de conservaties volgt later meer.

Emile Verhaeren 2016: honderd jaar de dood voorbij

Paul Servaes

Op 27 november zal het honderd jaar geleden zijn dat de dichter Emile Verhaeren in het station van Rouen onder een trein terecht kwam en dodelijk gewond raakte. Deze tragische verjaardag zal op vele plaatsen in ons land en ook daarbuiten herdacht worden met tentoonstellingen, colloquia, lezingen en nieuwe publicaties. Een echt Verhaerenjaar wordt het, gespreid over het hele herdenkingsjaar, waarbij ook enkele publiekstrekkingen zoals een theaterwandeling, een logeerboot, een poëzieboot en een poëziehappening niet zullen ontbreken.

De spits werd afgebeten door Saint-Cloud, een voorstad van Parijs, waar Emile Verhaeren van november 1900 tot bij zijn dood in 1916 woonde. Zestien jaar lang verbleef hij er samen met zijn vrouw Marthe in een bescheiden appartement aan de rue de Montretout, nu rue Emile Verhaeren. Eerst woonden ze elders in Parijs, nadat in 1898 Verhaeren besloot zich definitief te vestigen in Parijs, toen de culturele hoofdstad van Europa. Hier ontmoette Verhaeren, op dat moment al een echte beroemdheid, vele bevriende schrijvers en kunstenaars. Zij kwamen allemaal aan bod in de prestigieuze tentoonstelling in het Musée des Avelines met als titel **“Emile Verhaeren (1855-1916) Poète et Passeur d’Art”**. Een moeilijk vertaalbaar motto, maar duidelijk verwijzend naar zijn rol als bindmiddel tussen gelijkgezinden in de kunst uit België en Frankrijk. Zo was hij als de veerman van Sint-Amands uit zijn bekendste gedicht *“Le Passeur d’eau”* die de beide Scheldeoevers verbindt. Voor de tentoonstelling werd een interessante catalogus samengesteld, waarin twee opmerkelijke bijdragen van Rik Hemmerijckx, de conservator van het Verhaerenmuseum. Een omvangrijk programma met conferenties, concert en optredens begeleidde deze expositie.

NOG MEER TENTOONSTELLINGEN

Ook in Sint-Amands, Hingene, Antwerpen, Gent, Kortrijk, Honnelles en Mons zijn nog tentoonstellingen voorzien. Het Verhaerenmuseum te Sint-Amands opent het toeristisch seizoen met een tentoonstelling **“Emile Verhaeren-Charles Bernier: portretten/portraits”** (4 maart-1 mei), volledig gewijd aan de vriendschap tussen de dichter en kunstschilder Bernier uit het Waalse Angre, in de buurt van het buitenverblijf van Verhaeren, het bekende Le Caillou-qui-bique. Bernier maakte talrijke portretten van Verhaeren die het Verhaerenmuseum onlangs kon verwerven van de familie van de kunstenaar. Deze tentoonstelling wordt hernomen in het Centre culturel de Maurain te Honnelles (3-4 september). De catalogus is een gezamenlijk opzet.

Voor de Erfgoeddag, die in het teken staat van *“Rituelen”*, toont het Verhaerenmuseum te Sint-Amands een kleine tentoonstelling met foto's, teksten en documenten rond rituelen in verband met Emile Verhaeren, o.a. zijn begrafenis, zijn graven en de vele herdenkingen. Toelichting op 24 april om 15 uur door conservator Rik Hemmerijckx.

De grote herdenkingstentoonstelling tijdens de zomer en de herfst van 2016 in het Verhaerenmuseum te Sint-Amands krijgt als titel **“Emile Verhaeren: een dichter voor Europa”**. Het wordt een groots opgezette expositie die alle aspecten van de Europese dimensie in Verhaerens leven en werk belicht uit de periode 1883-1916. Van de vele schrijvers en kunstenaars met wie hij bevriend was en die hij inspireerde zullen talrijke werken worden getoond. De indrukwekkende lijst omvat o.a. Anto Carte, Theo Van Rysselberghe, Frans Masereel, Jan Toorop, Dario de Regoyos, Odilon Redon, Leon Spilliaert, Henri Ramah, Frank Brangwyn, Louis Hayet, Stefan Zweig, Tomasso Marinetti, Jan Greshoff. Zo komen Duitsland, Rusland, Groot-Brittannië, Nederland, Frankrijk, Spanje en Italië aan bod. Ook de bekendste publicaties uit die periode worden toegelicht. De expo opent op 22 mei, de dag na Verhaerens geboortedatum, en loopt tot 27 november, de sterfdatum. Het bezoek van de koning en de koningin aan de tentoonstelling is aangekondigd.

“Red Jacket: Verhaeren Revisited / Een extra-urbane retraite” is de titel van een grote tentoonstelling en multimediaal cross-over project in het kasteel d'Ursel te Hingene (1-30 oktober). De titel verwijst naar het bekende schilderij *“De lezing”* van Theo Van Rysselberghe, waarop Verhaeren in rode vest en met opgeheven hand voorleest aan zijn vrienden. Verschillende hedendaagse kunstenaars en schrijvers bezetten een hele maand lang het kasteel en het domein. Ze transformeren deze historische en landelijke site tot een kritisch en creatief laboratorium met de figuur van Verhaeren als inspiratiebron. Ze gaan in dialoog met zijn œuvre, zijn entourage en zijn engagement. Hiervoor gaan er unieke creatieopdrachten naar beeldende kunstenaars, muzikanten, schrijvers en performers. Dit moet tot een omvangrijk programma leiden met muziek, theater, film, expo, performance, debat, jamsessies, dj-sets en ook eten en drinken. Johan Pas, Vaast Colson en Jeroen Olyslaegers zijn de curatoren.

In Antwerpen brengt het Letterenhuis in het najaar van 2016 onder de titel **"Escaut! Escaut! Een literaire Scheldereis met Verhaeren en co"**, een literaire tentoonstelling gewijd aan het oeuvre van de Franstalige schrijvers van Vlaanderen. Hierin komen, naast Verhaeren, o.a. Georges Rodenbach, Maurice Maeterlinck, Max Elskamp en Georges Eekhoud aan bod. Jan Lampo en Rik Hemmerijckx zijn hier de curatoren.

Het Museum voor Schone Kunsten te Gent voorziet in de winter de tentoonstelling **"Emile Verhaeren"**. Zij wil een indringende kijk brengen op de relatie tussen de befaamde kunstcriticus en de kunstenaars van zijn tijd en op het universele en internationale karakter van zijn oeuvre (15 oktober-15 januari). Johan De Smet, Cathérine Verleysen, Rik Hemmerijckx en Paul Aron zijn de curatoren.

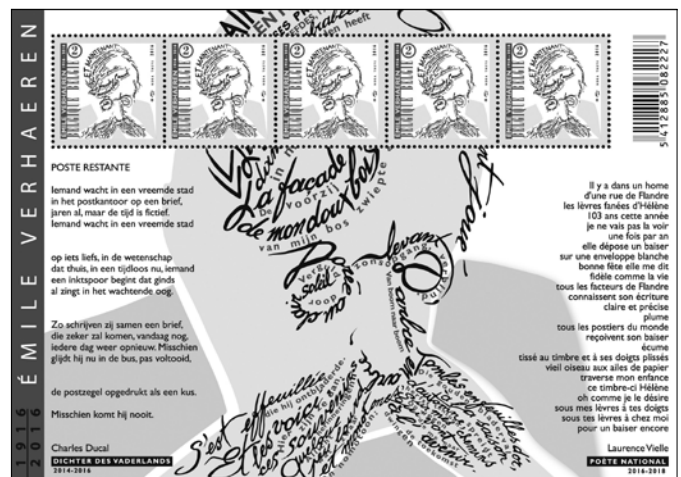
De heemkundige verzamelkring Heverstam uit Sint-Amands brengt een tentoonstelling over de festiviteiten in het dorp tijdens Verhaerens leven aan de hand van foto's en documenten: **"Verhaeren, zijn dorp en zijn tijdgenoten"** (1-16 mei, opening 30 april).

Ook Franstalig België herdenkt Verhaeren met enkele tentoonstellingen. Te Mons (Bergen) in het Maison Losseau heet ze **"Les Gestes bleus. Rêverie autour du cabinet de travail d'Emile Verhaeren à Roisin"** (6 februari-30 april). Kunstwerken, manuscripten en persoonlijke voorwerpen uit het werkkabinet van Verhaeren in Caillou-qui-bique worden er getoond. Ook zijn er diverse activiteiten rond de expo: tweetalige voorstelling "Aan de mens van nu/ A l'homme d'aujourd'hui" door de Roulotte Théâtrale (26 februari) en de conferentie "Verhaeren et les avant-gardes à Paris après 1900" door conservator Rik Hemmerijckx van het Verhaerenmuseum te Sint-Amands. In de Espace Verhaeren te Roison (Honnelles) komt de tentoonstelling **"Les visiteurs du Caillou"**, gewijd aan de beroemdheden die Verhaeren er bezochten in zijn buitenverblijf in Caillou-qui-bique (24 juni).

HERDENKINGSPOSTZEGEL

Voor het Verhaerenjaar 2016 geeft Bpost een bijzondere Verhaerenpostzegel uit. De zegel werd ontworpen door de bekende cartoonist **GAL** en portretteert Emile Verhaeren, maar wel op een speciale manier. Met de woorden van een van Verhaerens gedichten maakte de tekenaar een uitermate origineel portret van de dichter. De keuze viel op het slotgedicht van Verhaerens dichtbundel "Les Tendresses premières/Prille liefdes" uit 1904, namelijk het gedicht "Et maintenant/En nu". Met alle woorden van dit korte gedicht en van de Nederlandse vertaling ervan door Stefaan van den Bremt, bouwde GAL het hele gezicht van Verhaeren op. Zijn typisch brilletje en zijn enorme snor maken hem onmiddellijk herkenbaar. Bovendien wordt hiermee Verhaeren ook herdacht als de eerste "dichter des vaderlands/poète national". Hiervoor geeft Bpost een speciaal **postzegelvel** uit. Hierop zijn vijf exemplaren van de Verhaerenpostzegel afgedrukt samen met een speciaal voor de gelegenheid geschreven gedicht van de hedendaagse opvolgers van Verhaeren als **"dichter des vaderlands"**. Het zijn de nu aftredende Nederlandstalige Charles Ducal en zijn opvolger de Franstalige Laurence Vielle. Te Sint-Amands in het Verhaerenmuseum werd de nieuwe "dichter des vaderlands", Laurence Vielle, al gepresenteerd (4 februari). Dit gebeurde ook in het poëziecentrum te Gent tijdens een **Hommage Emile Verhaeren** (17 maart). Charles Ducal en Laurence Vielle lazen hun favoriete Verhaerengedichten voor en de Franstalige muziekgroep "Les Filles de Hirohito" bracht poëzie van Verhaeren op muziek. In het Gentse poëziecentrum is ook een exclusief verkooppunt

van de postzegel, waarvan de officiële voorverkoop plaats had te Asse met voorverkoopafstempeling (12 maart). De eerstedagafstempeling (met Verhaerens handtekening) had plaats te Brussel in de Filaboetiek op 14 maart. Voor die gelegenheid gaf Bpost ook een eerstedagskaart uit, de zogenaamde **First Day Sheet**, met aan de voorzijde de postzegel met speciale stempel en aan de achterzijde een uitvoerige tekst over leven en werk van Verhaeren en de technische gegevens over de postzegel. In het dorps huis van Sint-Amands tot slot installeert Bpost een tijdelijk postkantoor op 21 mei, Verhaerens geboortedag, waar het postzegelvel te koop is. Een speciale stempel met het logo van het Verhaerenjaar wordt hier gebruikt. Ook in Honnelles komt er een tijdelijk postkantoor met speciale afstempeling.

PUBLICATIES

Voor dit Verhaerenjaar is ook een heel stel nieuwe publicaties voorzien. **David Gullentops** was de eerste met zijn **"Emile Verhaeren inédit"**. In dit boek bundelt hij onuitgegeven poëzie, proza en theaterteksten van Verhaeren en voorziet hen van een indringend commentaar. Presentatie ervan te Saint-Cloud (28 november), in Passa Porta te Brussel (Het anarchisme van Verhaeren/ 3 maart) en in de Espace Emile Verhaeren te Roisin (Honnelles) (9 april). **Stefaan van den Bremt**, die al meerdere bundels van Verhaeren integraal in het Nederlands vertaalde, publiceert bij uitgeverij P zijn vertaling van de bundel "Les Villages illusoires" onder de titel **"Dorpen van zinsbedrog"**. Het boek wordt voorgesteld te Sint-Amands in het museum (22 mei) en te Gent in de Koninklijke Academie voor Nederlandse Taal- en Letterkunde (15 juni).

Ook **Koen Stassijns** vertaalde een aantal gedichten van Verhaeren in het Nederlands en stelde hiermee, voor uitgeverij Lannoo, de bloemlezing **"Emile Verhaeren – Veerman"** samen. Inleiding over leven en werk van Verhaeren door conservator Rik Hemmerijckx van het Verhaerenmuseum. Voorstelling te Sint-Amands in het museum (4 maart). Gelinkt aan de tentoonstelling in het Letterenhuis te Antwerpen voorziet ook **Benno Barnard** een publicatie.

LEZINGEN EN VOORSTELLINGEN

In het raam van de universitaire dinsdaglezingen van de Brusselse universiteit Odyssee gaf conservator Rik Hemmerijckx van het Verhaerenmuseum te

Sint-Amunds de conferentie **"Emile Verhaeren en de poëzie van de grootstad"** te Brussel (15 december). Rik Hemmerijckx gaf ook een aantal lezingen met als titel **"Verhaeren et les avant-gardes à Paris après 1900"** (Poolse bibliotheek te Parijs op 9 februari en Maison Losseau te Mons op 19 maart). Dichter en vertaler Koen Stassijns pakt uit met een muzikale vertelling onder het motto **"Allemaal Verhaeren! Koen Stassijns vertelt waarom"** en trekt hiermee het hele Vlaams land door. Op deze vertelavond, muzikaal opgeluisterd door dwarsfluitiste Nathalie Bosch, leest Stassijns voor uit zijn bloemlezing "Veerman". De try-out had plaats te Asse en er zijn nog voorstellingen, al dan niet met Nathalie Bosch, te Mechelen, Gent, Brussel, Brugge, Sint-Anna-Pede, Genk, Berchem, Sint-Niklaas, Galmaarden, Bornem (18 oktober), Waarschoot, Sint-Agatha-Berchem en Aartrijke. Er is ook een facebook-pagina met Verhaerens weelderige snor. Men kan ze afdrukken, uitknippen en op een stokje kleven en dan een selfie nemen. Die "snorfie" post men dan op www.facebook.com/AllemaalVerhaeren.

"Kom langzaam zitten" is de titel van een poëzienamiddag met de liefdesgedichten van Emile Verhaeren verzorgd door "Coppia Corda in Dialoog" in Teater De Minne te Lebbeke (20 maart). Woordkunstenares Melissa Leboeuf trad er op, muzikaal begeleid door de violisten Bernard Bertoni en Anouk Lievens. Auteur Patricia De Landtsheer vertelde erbij over Verhaerens leven en werk.

Een aparte plaats bekleedt de "Lecture-spectacle" van de **"Roulotte théâtrale"**, een rondreizend theatergezelschap bestaande uit Kristien Pottie, Annie Rak en Roland Thibaut en muzikaal begeleid door Camille Seghers op cello. Ze brengen een tweetalige performance met als titel "A l'homme d'aujourd'hui/Aan de mens van nu". (Maison Losseau, Mons op 26 februari, Elouges op 10 april, Roisin (Honnelles) op 23 april)

EVENEMENTEN EN POËZIEHAPPENING

Het programma voor het Verhaerenjaar voorziet ook een groot aantal manifestaties van allerlei aard aan beide zijden van de taalgrens in ons land en ook enkele uitschieters in het buitenland. Na Frankrijk met de tentoonstelling te Saint-Cloud is er ook een bijdrage vanuit Rusland waar Verhaeren tijdens zijn lezingentournee in 1913 grote successen boekte. De Belgische ambassade te **Moskou** organiseerde een Verhaeren-event met toespraak door Paul Aron en een optreden door acteur Luc Vandermaelen en muzikale omlijsting door Sandra Lemmens en Anna Giovanna Canedo (17 maart).

Sint-Amunds levert uiteraard de hoofdbroek in de lange lijst van evenementen. Onder de titel **"Wandelen in het land van Verhaeren"** organiseert Toerisme Klein-Brabant-Scheldeland een wandeling in Sint-Amunds op 22 mei (15 uur). Op Open Monumentendag (11 september) pakt Sint-Amunds uit met een **"Poëzieboottocht op de Schelde"** met dichter-vertaler Koen Stassijns en voorstelling van het gelegenheidsgedicht voor Sint-Amunds geschreven door Charles Ducal. Hoogtepunt wordt alleszins op zondag 27 november, juist honderd jaar na de tragische dood van Verhaeren, de poëziehappening **"Hommage aan Emile Verhaeren"**. In de kerk te Sint-Amunds treden hiervoor dichters op als Stefaan van den Bremt, Koen Stassijns, Benno Barnard, Patrick Lateur, Frans Boenders, Christina Guirlande, de Britse dichter-vertaler Will Stone en de acteurs Luc Vandermaelen en Annie Rak. Muzikale omlijsting: Sandra Lammens en Anna Giovanna Canedo. Presentatie: Kurt Van Eeghem. Aansluitend uitvoering in openlucht op de Schelde van **"Signaux"**, een

compositie voor piano en zesendertig scheepshoorns van Heleen Van Haegenborgh.

Een speciale attractie is de **"Logeerboot"** die aanmeert aan de Kaai te Sint-Amunds van 1 tot 23 juli en logeermogelijkheid biedt.

Ook Franstalig België doet enthousiast mee. Te Brussel brengt "Le Poème 2" de voorstelling **"Donnez nous des maîtres qui célèbrent l'ici-bas. Rilke à Verhaeren"** met de acteurs Luc Vandermaelen en Paul Van Mulder (6-16 oktober).

In Henegouwen organiseert de vereniging "Parc naturel des Hauts-Pays" een poëziedag **"Terroir et mémoire"** met optreden van de Roulotte théâtrale met een tweetalig optreden, Verhaerenwandeling en opening van de Espace Muséal Emile Verhaeren (23 april 9u30-18 u.). Later volgt nog een dergelijk recital van gedichten gebracht door bekende personaliteiten o.a. Elio Di Rupo (13 mei).

VOLKSFEEST

Sint-Amunds wil de herdenking ook een volks karakter geven met o.a. **"Verhaeren on stage"**, een volksfeest op de Kaai te Sint-Amunds in samenwerking met de scholen en met optredens van Café Flamand en Groove FM (28 mei), een theaterwandeling **"Verhaeren on tour"** en een volks muzikaal evenement met als apotheose een optocht met de **Verhaerenreus** (29 mei), een fietstocht **"Verhaeren on wheels"** (12 juni), een logeerboot (1-24 juni) en een Verhaeren-jogging: Sint-Amunds-Roisin (24 april), georganiseerd samen met Roisin. In Henegouwen voorziet men nog een **Verhaeren-repas** (4-11 juni), een sportwedstrijd voor dichters **"Run and bike des poètes"** (16 oktober) en een Verhaerententoonstelling met de scholen van Honnelles in het cultureel centrum van Meaurain (16 april). Er wordt te Sint-Amunds

zelfs een Verhaerenbier gebrouwen: **"Cuvée Verhaeren"**. Bierbrouwer Frederik Jurriens vertelde over het brouwproces tijdens een proefmoment in het Dorpshuis te Sint-Amunds (17 maart) en herneemt het op 28 april. Het bier is te koop in het toeristisch infopunt "Het Veerhuis" op de Kaai te Sint-Amunds. Ter gelegenheid van het Palingfestival te Mariekerke is er een **wandelzoektocht "Het dorp, de stad en de wereld"** in het teken van het Verhaerenjaar (26 maart tot 4 september).

COLLOQUIA

Ook de literatuurwetenschappers leveren een belangrijke bijdrage. In Brussel aan de ULB had al een Verhaeren-colloquium plaats onder het motto **“L’Autre Verhaeren”** (23 oktober). Meerdere literatuurhistorici presenteerden er de resultaten van hun onderzoek naar nog onbekende aspecten in het werk van Verhaeren. Het relaas van deze Verhaerendag wordt gepubliceerd in het literaire tijdschrift *“Textyles”*. De leiding ervan had **Paul Aron**, die ook in de Espace Verhaeren te Roisin een Verhaerenlezing hield (12 maart). Een tweede colloquium **“Emile Verhaeren et les artistes européens”** had plaats in de Poolse Bibliotheek te Parijs. Deze studienamiddag was gewijd aan de relatie van Verhaeren met heel wat kunstenaars o.a. beeldhouwer Boleslas Biegas uit Polen. Conservator Rik Hemmerijckx van het Verhaerenmuseum hield er een toespraak. Ook de onderzoeksgroep *“Vertalen en interculturele transfers”* van de KU Leuven-Kulak organiseert in Kortrijk een colloquium gewijd aan

het vertalen van het werk van Verhaeren, **“Vandaag Verhaeren vertalen”** (3 juni). Verhaeren een plaats geven in het literaire pantheon als *“Dichter des Vaderlands”* en de opname van Verhaeren in de *“Dynamische canon van de Nederlandstalige literatuur vanuit Vlaams perspectief”* wordt onderwerp van discussie. Verhaerenvertalers als Frans Boenders, Jan Misjkin, Stefaan van den Bremt, Koen Stassijns en Benno Barnard verlenen hun medewerking aan deze studienamiddag. Bekende auteurs als Stefan Hertmans, Tom Lanoye, Rik Torfs en Michel Otten voeren er het woord. De opening van een tentoonstelling gewijd aan de Nederlandse vertalingen van Verhaerens werk volgt hierop.

OP DE RADIO

Op Gedichtendag interviewde Joris Vergeyle voor Radio 1 dichter-vertaler Koen Stassijns, op bedevaart naar het Verhaerengraf te Sint-Amands (28 januari). Klara wijdt drie radiouitzendingen aan Verhaeren en de schrijvers

Onuitgegeven werk van Verhaeren gebundeld

Paul Servaes

“Emile Verhaeren inédit” is de titel van een interessante bloemlezing met onuitgegeven werk van Emile Verhaeren. De samensteller ervan is David Gullentops, professor Franse literatuur aan de Vrije Universiteit te Brussel (VUB), directeur van de *“Cahiers Jean Cocteau”* en lid van het wetenschappelijk comité van het Emile Verhaerenmuseum te Sint-Amands. Naast diverse opgemerkte studies over de bekende veelzijdige Franse auteur Jean Cocteau publiceerde Gullentops ook vaak over Emile Verhaeren en stelde in 1999 de catalogus samen voor de tentoonstelling *“Emile Verhaeren en Europa”* die hij mee ontwierp. Voor de essaybundel *“Anarchisten rond Emile Verhaeren”* uit 2005, naar aanleiding van de gelijknamige tentoonstelling te Antwerpen, stelde hij een bloemlezing samen met gedichten en prozateksten van Verhaeren waaruit de sympathie moest blijken voor de anarchisten uit zijn tijd. Ze waren allemaal afkomstig uit anarchistische tijdschriften waaraan Verhaeren meewerkte.

Eigenlijk is de huidige publicatie een vervolg op die studie uit 2005. De teksten gekozen in 2005 worden ook nu allemaal opgenomen omdat ze als onuitgegeven dienen te worden beschouwd. Ze verschenen uitsluitend één keer in een tijdschrift en werden sindsdien nooit meer gepubliceerd en werden ook niet door Verhaeren zelf in een van zijn dichtbundels opgenomen. Gelukkig heeft Gullentops zijn keuze van toen aangevuld met echt onuitgegeven werk waarvan alleen het door Verhaeren eigenhandig geschreven manuscript bewaard is. Zo kunnen we voor het eerst kennismaken met het begin van een roman die Verhaeren wou schrijven maar nooit voltooide en die hij als titel gaf: *“Désiré Menuiset et son cousin Oxyde Placard”*. Ook is er een manuscript bewaard van een gedeelte van een vijfde toneelstuk van Verhaeren dat hier ook voor het eerst wordt gepubliceerd. Het heet *“La Grand’Route”* en dateert van 1913 en bleef onafgewerkt. Gullentops beschrijft uitvoerig de ontstaansgeschiedenis van beide teksten en linkt ze aan andere anarchistische teksten van Verhaeren.

Het is immers Gullentops er in de eerste plaats om te doen de anarchistische sympathieën van Verhaeren te belichten. Om die reden krijgen heel wat andere onuitgegeven manuscripten van Verhaeren geen plaats in zijn bloemlezing. Misschien verzamelt hij ze later nog wel eens. We denken aan de merkwaardige, misschien wel minder echt creatieve teksten van Verhaeren zoals de lezingen die Verhaeren overal in Europa hield en waarvan *“La Culture de l’enthousiasme”* en *“La Flandre et les Héros de la Flandre”*, beide uitgesproken in Rusland, de opmerkelijkste zijn. Voor de laatstgenoemde conferentie schreef Verhaeren een speciaal gedicht *“Ma Flandre natale”* dat ongepubliceerd bleef. Een gelegenheidsgedicht zoals er nog meerdere zijn maar die het ideeëngoed van Verhaeren mee helpen vertolken. Ook voor de gedichten is de keuze beperkt tot die met een anarchistische tendens en vallen andere gedichten, hoewel ook getuigend van zijn sociale bewogenheid, uit de boot.

Gullentops opent zijn boek met een inleiding waarin hij de constructie van zijn studie verantwoordt. Daarna volgt in vijf hoofdstukken zijn zeer interessant commentaar bij de gekozen teksten van Verhaeren, die hij in een bijlage aan elk hoofdstuk laat volgen. Deze toegevoegde hoofdstukken, bijlagen eigenlijk, krijgen hetzelfde nummer als de hoofdstukken met zijn eigen teksten. Zo hebben we telkens tweemaal Hoofdstuk 1, Hoofdstuk 2, enz. Het eerste hoofdstuk begint met een schets van de biografische en bibliografische context van Verhaerens anarchistische geschriften. Hij trekt vervolgens een parallel tussen de anarchistische esthetica van Signac en de poëtica van Verhaeren en zijn contacten met de theoretici van het anarchisme. Veel aandacht besteedt Gullentops aan de zoektocht naar werk van anarchistische auteurs in Verhaerens bibliotheek, die hij al in 1996 en 1998 probeerde samen te stellen aan de hand van wat nog overblijft op diverse plaatsen en uit onvolledige inventarissen. De aanwezigheid van Verhaeren in diverse anarchistische tijdschriften bevestigt Gullentops

van de Schelde met de medewerking van Benno Barnard, Jan Lampo, Rik Hemmerijckx en verschillende gasten (11, 18 en 25 september).

FILMPREMIERE

De vzw Samo Provo, met Kevin D'Heedene en Marieke Degryse realiseren een poëtische film gewijd aan de poëzie van Emile Verhaeren: **"De wereld van gisteren"**. Al eerder deden ze dit voor Georges Rodenbach en Maurice Maeterlinck. Première te Antwerpen in Cinema Zuid (20 oktober 20u30).

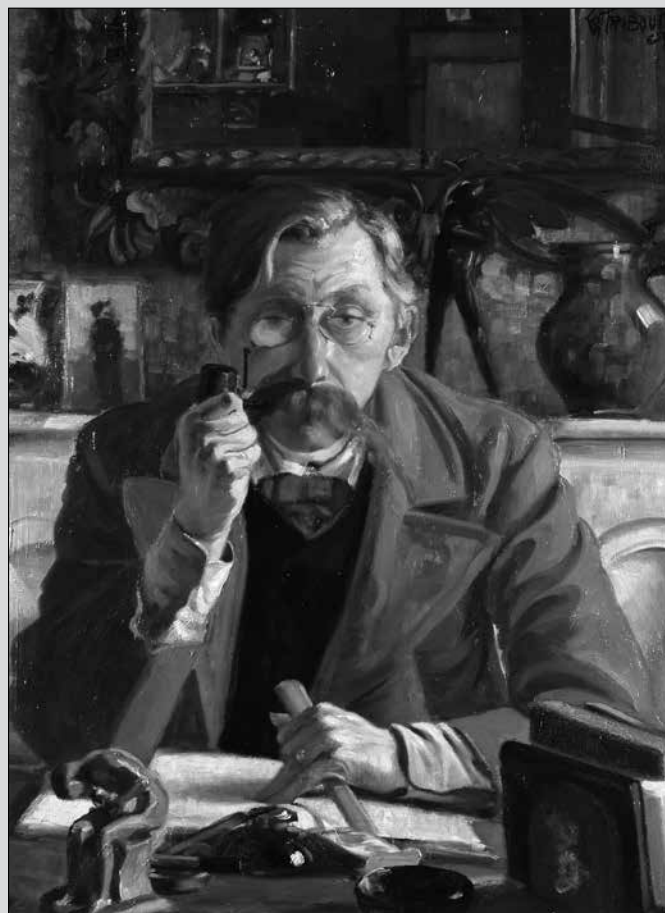
WERELDCREATIE COMPOSITIE JAN VAN LANDEGHEM

De bekende componist Jan Van Landeghem wil op het einde van het Verhaerenjaar uitpakken met de wereldcreatie van een nieuw werk

met een lijst van deze teksten. In de volgende hoofdstukken verdeelt hij die in poëzie, theater en proza. Grondig onderzoekt hij de ontstaansgeschiedenis, de constructie en de ontvangst van deze teksten, vooral dan van Verhaerens eerste toneelstuk "Les Aubes". Hij vergelijkt het met het onafgewerkte en onuitgegeven stuk "La Grand'Route" dat in tegenstelling tot het eerste geen mengeling van verzen en proza bevat maar alleen dialogen zonder versvorm. Hetzelfde doet hij met de prozateksten, waarvan de onuitgegeven en onvoltooid gebleven roman het belangrijkste is. In het laatste hoofdstuk onderzoekt Gullentops de invloed van de anarchistisch getinte teksten van Verhaeren op de avant-gardisten tussen 1895 en 1920. Verhaeren had toen een enorme impact op de Europese literatuur. Gullentops' lijstje van schrijvers alleen is indrukwekkend. Dat van de beeldende kunstenaars is minder spectaculair en onvolledig maar alleen een anekdote over Signac zegt genoeg. De kunstenaar scandeerde elke morgen, alvorens aan het werk te gaan in zijn atelier, het bekende gedicht "Le Forgeron" van Verhaeren. Dat Gullentops ook negatieve klanken vond is niet verwonderlijk. Kanunnik Jos De Smet uit Sint-Amands, de eerste Vlaamse biograaf van Verhaeren, maar dan in het Frans, vond "Les Aubes" zelfs staatsgevaarlijk. De Nederlandse schrijver Lodewijk van Deyssel ziet in Verhaeren 'een goed kunstenaar van minderen rang' en wat Gullentops nog vergeet te zeggen is dat Van Deyssel "Les Aubes" een 'prul' noemt. Met zijn grondige analyse in vier hoofdstukken en een ruime keuze van een dertigtal onuitgegeven teksten van Verhaeren gevolgd door zijn zienswijze op de relatie van Verhaeren tot de avant-garde van die tijd en door een omvangrijke bibliografie, nog even geactualiseerd, heeft Gullentops zijn onderzoek schitterend voltooid en met veel zorg te boek gesteld. "Verhaeren inédit" zal voortaan een belangrijke plaats innemen in de enorme reeks van werken over de dichter uit Sint-Amands (Gullentops heeft het al de tijd over Saint-Amand), afkomstig uit de hele wereld. Dat ze nu

geïnspireerd op de gedichtenreeks **"Chanson de fou"** uit de dichtbundel "Les Campagnes hallucinées" van Verhaeren. Dit multi-mediaal muzikaal project wordt uitgevoerd te Bornem (15 november: try-out), te Sint-Pieters-Woluwe (28 november: doctoraatspresentatie) en te Brussel in het conservatorium (29 november: doctoraatsverdediging).

Met dit drukke herdenkingsjaar wordt nog maar eens bevestigd dat de toekomst van Verhaeren verzekerd is voor altijd. Voor alle info en nadere gegevens kan men terecht bij de organisatoren en op de nieuwe website van het Verhaerenmuseum: www.emileverhaeren.be.

verschijnt in de aanloop naar de feestelijkheden naar aanleiding van de honderdste verjaardag van het overlijden van Verhaeren is een pluspunt. Een vijftiental illustraties in kleur maken het boek tot een aantrekkelijk bezit voor elke Verhaeren-fan.

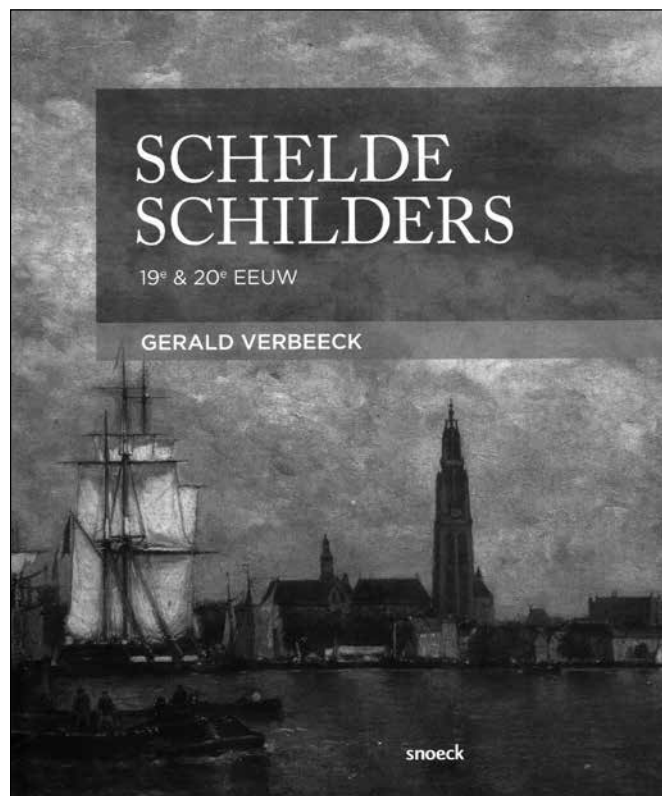
David GULLENTOPS
Emile Verhaeren inédit
Editions VUBPRESS, Brussel
215 blz. 25,95 €

55 Scheldeschilders luxueus te kijk

Paul Servaes

Uitgeverij Snoeck uit Gent/Kortrijk bracht het prachtige boek **"Scheldeschilders 19e & 20e eeuw"** van de hand van Gerald Verbeeck op de markt. Zowel auteur als uitgever verdienen alle lof voor deze luxueuze uitgave, groot formaat, stevig ingebonden en rijkelijk geïllustreerd met meer dan tweehonderd kleurenreproducties en 256 bladzijden dik. Door de eeuwen heen is de Schelde altijd een inspiratiebron geweest zowel voor literatoren als voor schilders, maar niet zo vaak werd er een overzichtelijk boek aan de schilders van de Schelde gewijd. Gerald Verbeeck (Burcht 1944), al decennialang geboeid door de "Scheldeschilderkunst", waagde het dan toch maar. In al zijn bescheidenheid verwijst hij naar een vorige publicatie van die aard uit 1956: "De schilders der Schelde" van A.J.J. Delen. Met een korte algemene tekst en een zestigtal zwart-wit foto's, kan het in geen enkel opzicht de vergelijking doorstaan met wat Gerald Verbeeck presteerde. Sindsdien verschenen nog wel twee edities (1982 en 1994) van het standaardwerk van Jean-Pierre De Bruyn "De Dendermondse Schilderschool, een kunsthistorische benadering". Voor de catalogus van de tentoonstelling uit 1986 te Sint-Niklaas "De Schelde in de schilderkunst" schreef De Bruyn een samenvatting van zijn boek en voegde er een korte tekst over de Schelde van Antwerpen tot de Noordzee aan toe. Ook hier bijna uitsluitend zwart-wit foto's zoals in het speciaal nummer uit 1985 met de gelijknamige titel van het kunsttijdschrift "Vlaanderen", samengesteld door Yolande Hertsens die samen met De Bruyn, Roger Geerts en René Turkry de teksten leverde.

Gerald Verbeeck deed het beter en portretteerde voor zijn boek 55 kunstenaars, verdeeld over drie hoofdstukken. In het eerste stelt hij zes "Uit de romantiek gegroeide schilders" voor, zoals Louis Artan, Franz Courtens en Isidoor Meyers. Het tweede behandelt tien kunstenaars die hij "De Antwerpse Founding Fathers" noemt. Tot deze bloeiperiode uit de 19de eeuw rekent hij o.a. Richard Baseleer, Henri De Braekeleer, Frans Hens en Romain Steppe. Tot slot gaat het over 39 "Moderne Schilders", zoals René Guiette, Floris Jaspers, Romain Malfliet, Antoon Marstboom, Joris Minne, Alfred Ost, Eugène Van Mieghem, Tony Van Os en Dis Van Raemdonck. Hun namen klinken ons een beetje bekender in de oren hoewel het allemaal om overleden kunstenaars gaat. De selectie was duidelijk een hachelijke onderneming. In zijn verantwoording vraagt Verbeeck begrip voor zijn uitsluiting van de levende Scheldeschilders die niet zo talrijk meer zijn en die hem misschien van favoritisme zouden kunnen verdenken. Zijn keuze is dus uiteraard subjectief en zoals hij het zelf schrijft: 'gegroeid uit een echte bewondering voor het talent en de gedrevenheid van de kunstenaars en hun afhankelijkheid aan hun stroom en de haven.' Dat de voorkeur van Verbeeck eerder naar de Antwerpse regio gaat dan naar de Dendermondse school is duidelijk. Zo ontbreekt het bekende trio Leo Spanoghe, Herman Broekaert en Pieter Gorus.

Elke kunstenaar krijgt een korte monografie, een lijst van de werken in openbare instellingen en een korte eigen bibliografie. Een stevige inleiding, waarin ook buitenlandse Scheldeschilders aan bod komen, en achteraan een indrukwekkende algemene bibliografie maken het geheel compleet. Het boek is er nu, maar wanneer een grote tentoonstelling "Scheldeschilders"?

REGINALD VERBEECK
Scheldeschilders 19^e & 20^e eeuw
Uitgeverij Snoeck, Gent/Kortrijk
256 blz. 40,00 €

Hingense rundveehouders in 1779

Benny Croket, Chris Vangassen, Achiel Calus

In de vorige *Mededelingen van de VHKB* zijn we uitgebreid ingegaan op de epidemische rundveepest in de Oostenrijkse Nederlanden tijdens de tweede helft van de achttiende eeuw en meer specifiek op de Bornemse rundveetelling van 1772. Terloops hebben we vermeld dat in de betreffende portefeuille van het archieffonds van de Staten van Vlaanderen geen telling van Hingene zat. Toch was die lijst gemaakt, want in een onkostennota van de Hingense griffier vermeldt deze dat hij op de laatste dag van januari en in de eerste week van februari 1772 samen met enkele schepenen langs geweest was bij alle rundveehouders in hun gemeente om zo aan de verordening van de 'jointe' tegemoet te komen. Griffier van Goethem bevestigde zelfs dat de 'lyste van het hoornvee' op 7 februari was opgestuurd aan de 'jointe' in Gent.

Vreemd dus dat we de Hingense telling niet terugvinden in hoger genoemd archieffonds. Is deze verzeild geraakt tussen andere archivalia van de Staten van Vlaanderen? Maar niet getreurd, toevallig troffen we een rundveetelling aan bij het prospecteren van een aantal niet-geinventariseerde archiefdozen in het fonds Oud GemeenteArchief Hingene in het Rijksarchief van Antwerpen. Het betreft wel een telling uit 1779, dus zeven jaar na die van Bornem, maar nog steeds uitgevoerd om reden van de runderpest. We vonden het dan ook interessant deze telling bijna integraal over te nemen en twee vrijwilligers van onze paleografiegroep waren direct bereid de tekst te transcriberen.

Na 1772 was de besmettelijke rundveepest zo goed als verdwenen in het grootste deel van Vlaanderen. Het Land van Waas, het Dendermondse en het Land van Bornem kenden weinig of geen schade. Enkel tussen Gent en Aalst werden nog enkele stallen aangetast door de ziekte. Maar door de radicale maatregelen van 'nostre système' werd die bedreiging snel en accuraat afgeblokt. In de Noordelijke Nederlanden bleef door een te lakse ingesteldheid van de overheid de epizootie echter rondwaren en het gevaar sluimerde bijgevolg aan onze noordergrens. Voorzichtigheid, waakzaamheid en informatieplicht bleven dus ordewoorden. Toch had de 'jointe' ook oog voor de economische situatie en zodoende waren veemarkten terug toegestaan.

Begin mei 1777 werd rundveepest gemeld in Belsele en ook in Kruishoutem en Waarschoot waren stallen geïnfecteerd. De getroffen bedrijven werden in quarantaine gesteld en transporten naar jaarmarkten werden tijdelijk verboden. In hun vergadering van 19 december 1777 in het stadhuis van Gent stelden de leden van de 'jointe' een nieuwe en belangrijke ordonnantie op waarbij onder andere de aangestelden van de plaatselijke schepenbanken werden aangemaand binnen twee uur na melding van een mogelijke infectiehaard met een expert ter plaatse te gaan en de nodige maatregelen te nemen. Bij twiifel moest de districtscommissaris op de hoogte gebracht worden die dan een beslissing zou nemen; voor Dendermonde en Bornem was dit de Smet, de baljuw van het Land van Gavere.

Midden september 1779 werd de alertheid nog verscherpt wegens rundveepest in de regio rond Hulst. Als repleik vaardigde de provinciale 'jointe' op 23 september een ordonnantie uit waar in twaalf artikelen geboden en verboden werden gestipuleerd om de mogelijke uitbreiding van de runderpest te stoppen. Toch kwam voor het Land van Bornem de epizootie zeer nabij als Sint-Niklaas en Lebbeke, en later nog Kieldrecht, Zwijndrecht, Stekene, Doel en De Klinge werden getroffen. Veemarkten werden afgelast. Het overzetten van runderen met de veerdiensten langs de Beneden-Schelde werd verboden en een bijzondere wacht moest dit controleren. In Hingene kregen Andries Benon en Adriaen Pauwels een wettige aanstelling om de wacht op te trekken aan de bruggen van Eikevliet en Grote Amer om te voorkomen dat rundvee vanuit Brabant zou ingevoerd worden. Niets werd aan het toeval overgelaten, toch niet op papier. En het werkte.

Beginpagina van de ordonnantie van 23 september 1779 (RAA, OGA Hingene 475)

Wat is bijzonder aan de Hingense rundveetelling van 1779?

Deze rundveetelling was het directe gevolg van de ordonnantie door de 'jointe' van 23 september 1779. Met het tweede artikel werd een nieuwe telling bevolen. Na de gebruikelijke aanplakking en voorlezing van dit bevelschrift na de zondagse hoogmis van 3 oktober, werd de telling georganiseerd op vrijdag 8 en zaterdag 9 oktober 1779. In een bundel van 190 bladzijden werden 275 rundveehouders geregistreerd. Een eerste bijzonderheid is dat de griffier van Hingene de telling na 9 oktober nog heeft aangevuld met wijzigingen, bijvoorbeeld dat er dieren zijn geslacht voor consumptie of dat er runderen werden verkocht of aangekocht, meestal met de namen van de vorige of nieuwe eigenaar. Deze mutaties werden bijgehouden tot juli van het volgende jaar. Zo werd voor de weduwe Elias van Vracem op 13 januari 1780 in de marge genoteerd dat één van haar twee ossen was geslacht en dat de andere was verkocht aan Jan Laevaert van Bornem. Uit die aantekeningen – we lezen zelfs een verkoop van een koe op de markt van Mechelen – leren we tevens dat er geen verbod was op vervoer van de runderen. Wel te verstaan dat een attest, ondertekend door de griffier van de plaats van afkomst, werd meegegeven waarbij deze verklaarde dat het dier uit een 'gezonde' stal kwam en of dat er in het dorp geen 'plaage of contagieuze siekte' was geweest. Om fraude te voorkomen was het rund mogelijks gebrandmerkt met het dorpsijzer. Een tweede bijzonderheid, inherent aan de fraudebestrijding, was de beschrijving van de dieren. Of het om een stierkalf, oskalf of vaarskalf, een koe, een vaars, een os of een stier ging, was een eerste benadering. Maar dit werd aangevuld met de kleur van de vacht en de kleur van de kop van het dier. Zo lezen we frequent: *'een met roodt hair en eenen blaeren cop'* of *'een met gelyck swaert hair ende witte plecken'*. Soms werden zelfs de poten en de muil gekenmerkt via kleur. Al die bijzonderheden hebben we niet opgenomen in onderstaande bewerking. We hielden dus enkel rekening met de telresultaten op 9 oktober 1779 en met de aard van het rund.

Een analyse

De tellers deelden Hingene op in 11 telkantons: (1) het Dorp ten zuiden van de kerk, (3) het Dorp ten westen van de kerk, (2) de Groenstraat, (4) de Grote en de Kleinakkerstraat, (5) wijk Den Hinck met de Hinckstraat, (6) Nattenhaasdonk, (7) de Molenwijk, (8) Eikerheide, (9) Klein Mechelen, (10) Wintam en (11) Eikevliet. Er waren in totaal 1068 runderen of verdeeld over de 275 veehouders geeft dit een gemiddelde van 3,88 runderen per stal en een mediaan van 3 dieren per veehouder. Het hoogste gemiddelde vinden we in de Molenwijk met 7,22 dieren per stal. De Molenwijk, nabij de Koutermolen, was het kerngebied van de landbouw in Hingene en had de grootste concentratie van grote pachthoven: de Canegehoeve, 'Oudewal' of de pachthoeve van Philippus de Prince en de hoeven van Francies Janssens en de weduwe van den Brande. Nattenhaasdonk scoorde met 4,5 de hoogste mediaanwaarde. De 1068 runderen kunnen opgedeeld worden in 609 koeien (57%), 213 vaarzen (20%), 30 ossen, 19 stieren en 197 kalveren (18,5%).

Negentien veehouders hadden tien of meer runderen. Samen vertegenwoordigden hun dieren bijna 23% van het runderbestand. In hun stallen stonden de dekstieren waarop de meeste dorpelingen beroep moesten doen om hun koe gedekt te krijgen. Philippus Huyghelen van de hoeve Ter Coolputte in Eikevliet moest elke dag achttien runderen voederen. Brou-

Paulus Potter 'De stier' (ca 1647) – een van de topstukken in het Mauritshuis Den Haag

wer Joannes van Fraeyenhoven van "d'Oude Poort" in Hingene-Dorp had twaalf dieren op stal. Dikwijls waren deze belangrijke pachters schepen of leenman en geldschietters voor het dorp in financieel moeilijke tijden. Philippus de Prince bijvoorbeeld, herenboer in de Molenwijk, behoorde tot de kapitaalkrachtigste inwoners van Hingene. Bij L'Emprunt Forcé, de gedwongen lening van de Franse overheid in 1795, wordt de Prince het zwaarst belast.

De groep dorpelingen met slechts één koe was veel groter: 95. Sommigen onder hen hadden nog wel een vaars en of een kalf op stal. Pieter van Overloop bijvoorbeeld had bij de telling een koe en twee vaarzen. In maart 1777 had hij van zijn broers en zusters de ouderlijke woning met de inboedel in de Groenstraat gekocht. Origineel als verkoopvoorwaarde was dat hij de trouwring van zijn pas overleden moeder moest offeren aan Onze Lieve Vrouw in de kerk van Hingene. Op het goed rustte wel een rente met een kapitaal van 825 gulden ten voordele van Gillis de Prince. Toch van een inkomen verzekerd, huwde van Overloop in mei van hetzelfde jaar met Eleonora van Damme. In de volkstelling van 1796 wordt hij vermeld als arbeider. Nog een ander gezin, dat van Michiel Benon en Anna Borms uit Eikevliet, had een koe en een vaars. Voor minder gegoede mensen was het financieel niet haalbaar – door te weinig landbouwareaal – om hun runderen een gans jaar op stal te voederen. Daarom was het in onze regio de gewoonte dat deze keuterboeren hun rundvee al vanaf februari lieten grazen op de dijken en de gemeenschappelijke gronden, op de heide of aan de rand van bossen en zelfs langs de straatkanten. Voor die mensen was de verplichting hun koe op stal te houden tijdens een piek van rundveepest een extra last. Na het overlijden van Benon en Borms verkochten hun kinderen de inboedel en de gewassen in de stal, wat na aftrek van alle onkosten resulteerde in een batig saldo van slechts elf gulden.⁶ Pover en tekenend voor het grootste deel dorpelingen!

¹ B. CROKET, 'Bornemse rundveeouders in 1772' in *Mededelingen van de VHKb*, nr. 26, (VHKb), Bornem 2015, pp. 8-18

² Rijksarchief Gent, fonds Staten van Vlaanderen (T002), 11171

³ Rijksarchief Antwerpen, Oud Gemeentearchief Hingene, D056/470; het Rijksarchief Antwerpen is tijdelijk gehuisvest in het Rijksarchief van Beveren

⁴ Rijksarchief Antwerpen, Oud Gemeentearchief Hingene, D056/540

⁵ Rijksarchief Antwerpen, Oud Gemeentearchief Hingene, D056/476

⁶ Rijksarchief Antwerpen, Oud Gemeentearchief Hingene, D056/135E

Namen der eigenaars	# koeien	# vaarzen	# ossen	# stieren	# vaars- kalveren	# stier- of oskalveren	Totaal
wed. Jan Van Damme	4	2			1		7
Gillis Van Overloop	2				1		3
Francies Suijkens filius Judocus	2				1		3
Peeter Peeters filius Francies	2		1				3
Peeter Toebente filius Francies	1				1		2
Andreas Van Hoesen filius Francies	2	1			1		4
Cornelius Van Vracem filius Jan Baptista	2				1		3
2. Groenstraete							
Hubertus Adriaenssens	2	1					3
Jan Michiels	4				2		6
Gillis De Maeyer	2						2
Jan Geerts filius Richardus	1	1					2
Peeter Van Overloop	1	2					3
Cornelis Peeters filius Francies	2	1					3
Francis van Hoesen filius Francies	2	2					4
Peeter vander Vliet	1				1		2
Jan Andriessche	2				1		3
Peeter van Hoorick	2						2
3. Dorp west de kercke							
Albertus De Decker	2	1			3		6
Arnoldus Schuermans	1						1
Wed. Joseph Spiessens	1						1
Peeter Van Vracem filius Jan Baptista	2	1			1		4
Cornelis Mees filius Henricus	2						2
Peeter Mees filius Henricus	1						1
Peeter Landuyt filius Andreas	3	2					5
Guilliam Van Heirbrugghen	1						1
Josephus Van Bruyssel					1		1
Paulus Vander Kinderen filius Jacobus	2				2		4
Wed. Marinus de Wit	1				1		2
Peeter de Maeyer	2				1		3
Joannes Van Hoomissen	1						1
Joannes de Wit	2				1	1	4
Peeter Spiessens	2				1		3
Joannes Cuyt	2				1		3
Joseph Cuyt	1						1
Michiel Van Cauwenbergh	1	1					2
Anthony Matthys	2				1		3
Wed. Jacobus Michiels	1						1
Joannes Landuyt filius Andreas	1				1		2

Namen der eigenaars	# koeien	# vaarzen	# ossen	# stieren	# vaars- kalveren	# stier- of oskalveren	Totaal
Nicolaes Peeters	2	4					6
Charles Van Vracem filius Jan Baptista	2				2		4
Jacobus Anné filius Peeter	1	1			1		3
Jacobus Landuyt filius Andreas	4	4					8
Peeter van Vracem filius Joannes	3				1		4
Francies Suykens filius Olevier	2				1		3
Wed. Joos Verheyen	2						2
Jan Van Haegenbergh	2				2		4
Wed. Cornelis Verheyen	1						1
Wed. Cornelis Amelincx	1						1
Wed. Michiel Smet	2						2
Guilliam Amelincx	2		1				3
Joseph Amelincx	3				1		4
Peeter Anné filius Peeter	3	2	1		1		7
Andries De Wit	3				1		4
Francies Kegels	2					2	4
Peeter Anné filius Joos	2	1				1	4
Gillis Seghers	3	1	1			1	6
Jan de Boeck	2				2		4
Paulus Croes	2	1					3
Andreas Seghers	2	1			1		4
Francies Vleminckx	2				1		3
Joannes Wauters	2				1		3
Francies Cuyt	2				1		3
Jan Baptista Van Damme	2				2		4
Peeter Van Damme	3	1			1		5
Peeter Suykens filius Olevier	2				1		3
Francies Peeters	1	1			1		3
Peeter Keggels filius Jan	1				1		2
Joannes van Fraeyenhoven	4		1		5	2	12
4. De Groote ende Cleyn Ackerstraete met een deel van de Eecke noordt de kercke							
Adriaen de Schutter	1				2		3
Daniel Perremans	7	3	1		1	2	14
Jan Peeters	1				1		2
Henricus van Linthout	1						1
Peeter en Jan Seghers	1				1		2
Adriaen de Pooter	1						1
Wed. Marinus de Wit	1						1
Theodor van Damme	2				1		3
Joseph Perremans	4	3				2	9

Namen der eigenaars	# koeien	# vaarzen	# ossen	# stieren	# vaars- kalveren	# stier- of oskalveren	Totaal
Wed. Jacobus de Vleeschauwer	1				1		2
Jacobus de Wachter	3				1		4
Laureys Seghers	1				1		2
Henricus de Wit	1	1					2
Gillis de Wit	1						1
Francies vande Voorde	1						1
Andreas en Elizabeth Meirvelts	1	1					2
Adriaen de Decker	1				1		2
Jan Baptista Talboom	1	1					2
Jan Muees	1	1					2
Francies Suykens filius Jan	5				2		7
Jan van Damme filius Guillaume	2				2		4
Joseph Caluwé	1						1
Gillis de Cock	2				1		3
Peeter Talboom	2				1		3
David Willems	2						2
Judocus van de Vijver	4	4		1			9
Jacobus Seghers	2				1		3
Andreas Landuyt filius Paulus	3	1			2		6
Joannes Cools	6	1			4	1	12
5. Den Heejnck met de Heejnckstraete ende een deel van de Eecke oost de kercke							
Jacobus Brijs	5	3			4		12
Judocus Suykens	4	4					8
Jacobus Bisschop	2				2		4
Joannes Peeters	1				1		2
Peeter de Legher	1				1		2
Joannes Michiels	1	1					2
Jan Talboom filius Gillis	1				1		2
Joannes de Wachter	1				1		2
Francies de Legher	1						1
Joseph Talboom	1				1		2
Adriaen Saegers	1						1
Adriaen de Wit	2	1					3
Peeter Jan van Assche	2	2					4
Jacobus Talboom filius Peeter	2						2
Theodor Aerts	1						1
Francies Talboom filius Adriaen d'aude	2	2					4
Francies Talboom filius Adriaan den jongen	2				1		3
Adriaen van Damme filius Cornelis	2				1		3
Cornelis de Decker filius Adriaen	5				4		9

Namen der eigenaars	# koeien	# vaarzen	# ossen	# stieren	# vaars- kalveren	# stier- of oskalveren	Totaal
Joseph van Baerel	2				1		3
Paulus Boey	1				1		2
Peeter Adriaenssens	2				1		3
Cornelis de Wolf	3	1	1			1	6
6. Haesdonck oost de kercke							
Jan Baptista Van Riet	1	1					2
Francies Muyshondt	1	1					2
Jan van Damme	4	2		1	1	1	9
Cornelis Pauwels	6	2	3	1	1		13
Wed. Gillis van Doosselaer	7	4		1	1		13
Paschier Landuyt	1						1
Gillis de Pooter	1	2					3
Wed. Adriaen Wauters	3	2	1				6
7. Het canton van den molen oost de kercke							
Franciscus Henricus Verhaegen	3						3
Wed. Jan de Clercq	1						1
Philippus de Prince	9		1		5	2	17
Francies Janssens	5	2			4		11
Wed. Abraham van den Brande	4	1			6		11
Gillis van Damme filius Cornelis	2				1		3
Gillis van Baerel filius Peeter	3				1		4
Francies de Decker	5	1	1		4		11
Joos van Baerel	2				2		4
8. Het canton genaemt de Eijckerheijde zijdt de kercke van Haesdonck							
Adriaen Boey	2				1		3
Francies Boey	4		1		3		8
Louis Suykens	3	1			2		6
Joannes Tersago	2						2
Jacobus Muyshondt	1						1
Wed. Cornelis Boons	2						2
Adriaen Boons	1						1
Wed. Guillaume De Bruijn	2						2
Guilliam Spiessens	1						1
9. Het canton van Cleynmechelen zuydt de kercke							
Melchior van Heirbruggen	2				1		3
Joannes Vleminckx	2						2
Michiel Caeymolen	1						1
Jan Baptista. Philips	2	1					3
Peeter Kaghels filius Adriaen	2						2
Peeter Smet	1	1					2

Namen der eigenaars	# koeien	# vaarzen	# ossen	# stieren	# vaars- kalveren	# stier- of oskalveren	Totaal
Adriaen Smet	1						1
Jacobus de Wachter	2				1		3
Peeter Polfliet	3				1		4
Jan de Decker filius Joos	4	2			3	1	10
Francies Landuyt	3	1				1	5
Peeter Van Hemelryck	7				2	1	10
Francies Raes	2	1					3
Jacobus Weymans	1	1			1		3
Jan de Keersmaecker	6	3	1	1	1	1	13
Gillis de Raedt	3	1			1		5
Jacobus Plettincx	2	1					3
Peeter Plettincx	4	2					6
Jacobus Polfliet	2	1			1		4
Jan Raes	2				1		3
Abraham Keggels	1	1			1		3
Andries Verberckt	4				3		7
Joannes van Hove	2						2
Jacobus Seghers	2				1		3
10. Het canton van Wintham oost de kercke							
Wed. Peeter vanden Brande	2	1					3
Guilliam Roscam	1	1					2
David Muyschondt	1	1					2
Francies Coomans	2	1					3
Peeter Muyschondt	1	1			1		3
Francies Smet	1				1		2
Peeter Raes	2						2
Cornelis Muyschondt	1	1			1		3
Peeter De Maeyer	1						1
Joannes De Decker filius Passchasius	4	4			1		9
Joannes Muyschondt	2	1					3
Jan Baptiste De Cock	2				1		3
Joseph De Cock	2						2
Joseph Sipien	1	1					2
Passchier Lauwers	2	1					3
Erfgenaemen Jan François		2					2
Jacobus Seghers	1						1
Cornelis de Decker	4	4					8
Francies Muyschondt	1	1					2
Philippus Seps	4	1	1				6
Peeter Jacobus Pauwels	6	4		4			14

Namen der eigenaars	# koeien	# vaarzen	# ossen	# stieren	# vaars- kalveren	# stier- of oskalveren	Totaal
Wed. Gillis Boey	5	1	1		2		9
Melchior Andries filius Jan	2						2
Abraham Spiessens	1						1
Joannes Keggels	5	3		1			9
Peeter Joannes Van Damme	7	2		2	2		13
Peeter Verbrugghen	3	1	2		1		7
Andries van de Putte	2	1					3
Jan Baptista van Kerckhoven	2						2
Jacobus Meltens	3						3
Peeter Janssens	2				1		3
Gillis Michiels	1	1					2
Wed. Adriaen De Block	1						1
Jacobus Muyschondt	1						1
Joannes Drossaert	2		2				4
Peeter Jan van Baerel	4	2	1		1		8
Erfgenaemen Andries Van Damme	3						3
Gillis Geerts	1	1					2
Adriaen Buyst	2				1		3
Wed. Francies Cools	5	2					7
Peeter van Damme	3	2					5
Peeter Meermans	6	4			1		11
Francies de Buyser	1						1
Guilliam van San	1	1					2
Cornelis Boey	3	2	1			2	8
Cornelis Seghers	2	2					4
Cornelis Aerts	2						2
Wed. Peeter Boey	4	3	1		1		9
Joseph de Cock filius Peeter	1	1					2
Paulus Slebus	2	1				1	4
Judocus de Schepper	3	2					5
Francies van Dueren	2	1					3
Wed. Peeter Webbgeerts	1	1					2
Gillis Steen	2	1					3
Peeter Magnus	1		1				2
Wed. Peeter Steewegh	3	2			1		6
Wed. Jan Buyst	3	2					5
Andreas Muyschondt	1						1
Peeter de Jonge	1						1
Jan de Decker	2						2
Peeter Landuyt	1	1					2

Namen der eigenaars	# koeien	# vaarzen	# ossen	# stieren	# vaars- kalveren	# stier- of oskalveren	Totaal
Guilliam Van Vracem	1						1
Jacobus van Heirbrugghen	2	1					3
Adriaen de Smedt	1	1					2
Peeter de Cock filius Peeter	1						1
Jan Anthony Van Damme	4	1	1		2		8
Jan Addiers	1						1
Adriaen Vlemincx	1	1					2
Peeter Staes	2						2
Peeter Coomans	2	1					3
11. Het canton van Eyckevliet oost de Kercke							
Jan de Smedt	1	2					3
Francies Gougelojoen	2					1	3
Jan Gougelojoen	2	1			1		4
Wed. Francies de Wachter	4	3					7
Peeter de Wachter	2					1	3
Peeter Suykens filius Jan	2	1					3
Vincentius de Vleeschauwer	1				1		2
Peeter van Hoomissen	2						2
Nicolaes Coeck	2						2
Cornelis Benon	1						1
Engelbertus Selleslagh	2	1					3
Cornelis de Decker	4	4					8
Joannes van Hoomissen	2						2
Adriaen de Budt	4	3		1			8
Jan Thys	1						1
Engelbertus Verbeeck	2						2
Peeter Siebens	4	4				1	9
Adriaen Pauwels	1						1
Peeter Pauwels	8	5		2			15
Francies Smet	3	3					6
Hendrick Janssens	2						2
Cornelis Seghers	5	5	1				11
Francies van Straeten	1	1					2
Michiel Benon	1	1					2
Daniel Smet	1	1					2
Philippus Huyghelen	8	5	1	3	1		18
Adriaen Peeters	4	1		1	1	2	9
Jan Spits	2	1					3
Francies Willockx	1				1		2
Peeter Vermeulen	1	1					2

In memoriam Beatrice Worthing

Engelse biografe van Verhaeren

Paul Servaes

Op een van de donkere dagen vóór Kerstmis overleed in een ziekenhuis in Groot-Brittannië de honderdjarige Dr. Beatrice M. Worthing, de Engelse biografe van Emile Verhaeren. Op 4 januari had de uitvaart plaats. Met haar biografie "The Life of Emile Verhaeren" bracht Beatrice Worthing een opmerkelijk getuigenis van haar bewondering voor de dichter uit Sint-Amands. Ze bleef gehecht aan zijn museum en aan zijn geboortedorp, dat ze meermaals bezocht.

Het begon allemaal kort vóór de Tweede Wereldoorlog toen ze Franse taal- en letterkunde studeerde aan de universiteit van Londen, het Queen Mary College, en besloot haar doctoraatsthesis te wijden aan Emile Verhaeren. Haar professor, de Luikse literatuurhistoricus Jules Dechamps, stelde haar als onderzoeksthema "de sociale problematiek in het werk van Emile Verhaeren" voor. Enkele dagen later besloot ze liever een echte biografie te schrijven voor Emile Verhaeren. Haar professor keurde dit goed en onmiddellijk ging ze aan de slag. Maar de oorlog gooide roet in het eten en zo kon ze pas in 1946 naar ons land komen om op zoek te gaan naar sporen van Verhaeren. Ze wou immers het werk van Verhaeren en de publicaties over hem bestuderen maar ook in contact komen met mensen die Verhaeren nog gekend hadden. Haar speurtocht leidde eerst naar Brussel en de Koninklijke Bibliotheek, maar ook naar vrienden en verwanten van Verhaeren. Later kwam Sint-Amands aan de beurt. Met de trein naar Dendermonde en vervolgens te voet over de Scheldedijken tot op de kaai van Sint-Amands. Hier ontmoette ze de pastoor die haar in contact bracht met Denise Hallez met wie ze heel Sint-Amands verkende en die ervoor zorgde dat ze meerdere dagen kon logeren bij de familie Daelemans in de Kerkstraat. Na Sint-Amands kwamen ook de andere plaatsen aan de beurt waar Verhaeren ooit verbleven had. Eerst de abdij van Forges nabij Chimay waarheen Verhaeren voor een retraite door zijn ouders gestuurd was. Ze bezocht ook Marie Gevers te Edegem, graaf de Marnix te Bornem, de secretaris van Koning Albert I te Laken en James Ensor te Oostende. Verder ging het nog naar Verhaerens vrienden in Le Caillou-qui-bique, in

Spanje en in Parijs. Van Maria Van Rysselberghe, de bejaarde weduwe van de kunstschilder, mocht ze de vele tientallen brieven van Verhaeren in haar bezit kopiëren, dit wil zeggen met de hand overschrijven. Al deze ingezamelde gegevens, verstrekt door tijdgenoten van Verhaeren, vormden de basis van haar doctoraatsthesis, die ze voltooide in 1950 en waarmee ze haar doctoraat behaalde aan de Londense Universiteit.

Haar Antwerpse vriendin Renée Wegge vertaalde haar Engelse biografie in het Frans. Uitgeverij Mercure de France te Parijs, ook de vaste uitgever van Verhaerens werk, werd bereid gevonden het boek te publiceren in 1992. Het werd een populaire uitgave in een beknoptere versie en zonder voetnoten en uitvoerige bibliografie. De herkomst van de vele anekdotes erin valt zo moeilijk te achterhalen. De uitgave kende succes want er was nood aan een dergelijke biografie. Spijtig genoeg werd geen uitgever in Groot-Brittannië gevonden voor de originele Engelse versie, hoewel Verhaerens werk er ruime bekendheid kent.

Beatrice Worthing heeft heel haar verdere leven een intense band bewaard met Verhaeren en zijn geboortedorp. Zo was ze bij de herdenking van Verhaerens dood te Sint-Amands in 1991, bij de tentoonstelling over 'de laatste uren van Verhaeren' te Rouen in 1995 en de inwijding van de nieuwe Verhaerenbuste te Parijs in 1998. Met ongeduld wachtte ze jarenlang op de publicatie van mijn Nederlandstalige biografie van Verhaeren die uiteindelijk in 2012 kon verschijnen. Dat blijkt uit de vele brieven hierover en de hulp die ze me al die tijd bood. Gelukkig heeft ze de publicatie nog mogen beleven. Met haar verdwijnt een minzame grote dame, intelligent en lucide, steeds opgewekt en enthousiast, toegewijd en erkentelijk voor de vriendschap die ze mocht ondervinden. 'De jaren van mijn verblijf in België behoren tot de mooiste uit mijn leven,' bevestigde ze graag. Misschien is een uitgave in het Engels van haar oorspronkelijke en volledige manuscript het beste eerbetoon aan haar persoonlijkheid. Voor haar bijdrage tot de roem van Verhaeren zullen we haar voor altijd dankbaar blijven.

Herdenkingsplechtigheid in Sint-Amands 1991; vlnr: Bert Peleman, Adrienne Fontainas, Beatrice Worthing, Paul Servaes en Leon Rochtus

Filip De Pillecyn toch in nieuwe bloemlezing

Paul Servaes

“Vuur” is de titel van een recente merkwaardige bloemlezing over ‘bezieling en betrokkenheid in de Nederlandstalige letteren’ (Uitgeverij Atlas Contact, Amsterdam/Antwerpen). Ze is samengesteld door de Nederlandse auteur A.H.J. Dautzenberg (Heerlen 1967), die in 2010 debuteerde met de verhalenbundel “Vogels met zwarte poten kun je niet vreten” en sindsdien niet meer weg te denken is uit de Nederlandse letteren. Hij schrijft met succes romans, verhalen, essays, gedichten en toneel, vaak gelauwerd met diverse literaire prijzen. Hij

wordt een van de belangrijkste nieuwkomers van de afgelopen jaren genoemd.

Zijn keuze voor een bloemlezing met proza van schrijvers die meenden met hun ideeën en geschriften de wereld te kunnen veranderen is ongezien. In een tijd dat engagement een vies woord lijkt en schrijvers vaak verweten wordt dat ze niet maatschappelijk betrokken zijn, toont Dautzenberg dat het ook anders kan. Hij brengt teksten samen van 47 Vlaamse en Nederlandse auteurs, hemelbestormers, idealisten en wereldverbeteraars, chronologisch gerangschikt van Erasmus, Multatuli, Virginie Loveling, Frederik Van Eeden en August Vermeylen tot Louis Paul Boon, Harry Mulisch, Jef Geeraerts, Dimitri Verhulst, Tom Lanoye, Kristien Hemmerechts en Arnon Grunberg. Er zijn uiteraard ook minder bekende namen bij zoals Paul Kenis, Robert Van Genechten en Auke Hulst.

Ook Filip De Pillecyn is erbij en dat is opmerkelijk. In Vlaanderen en vooral in Nederland worden schrijvers zoals De Pillecyn, Wies Moens, Bert Peleman, Pol Leroy en René De Clercq vaak ostentatief geweerd uit bloemlezingen omwille van hun oorlogsverleden. Dat Dautzenberg aan Filip De Pillecyn de eer geeft die hem toekomt zou het begin van een kentering kunnen zijn. Het opgenomen fragment komt uit de novelle “De Boodschap” die De Pillecyn in 1946 publiceerde tijdens zijn verblijf, sedert 1944, in de gevangenis, waarop in 1947 een veroordeling volgde wegens ‘culturele collaboratie’. Dautzenberg gaat dit geenszins uit de weg als hij in een korte inleidende tekst De Pillecyn situeert. Hij schrijft: De Pillecyn bleef zijn hele leven een Vlaamsgezinde activist, zowel binnen en buiten de literatuur. In de Eerste Wereldoorlog vocht hij als vrijwilliger mee aan het front, maar in de Tweede Wereldoorlog koos hij de kant van de Duitsers om Vlaanderen ‘te leiden naar een betere en eigen toekomst’ ... België zit nog altijd in de maag met De Pillecyn, de ‘foute’ man die een rijk en bevlogen oeuvre bij elkaar schreef. Tot zover Dautzenberg die “Mensen achter de dijk” De Pillecyns ‘magnum opus’ noemt. Zijn keuze voor De Pillecyn doet de hoop ontstaan dat er literair eerherstel komt voor de schrijver die Gerard Walschap ooit de ‘Prins der Nederlandse Letteren’ noemde.

De weg is echter nog lang. Het Letterkundig Museum te Den Haag stelde in 2010 het Pantheon samen, een lijst van 100 schrijvers uit Vlaanderen en Nederland die de geschiedenis van de Nederlandse Letteren schreven. De Pillecyn raakte hier niet bij, tot ongenoegen van velen. In 2011 werd daarom een literair pleidooi gehouden om de opname van De Pillecyn in dat Pantheon te bekomen. Hij moest het opnemen tegen de Nederlander Willem Brakman. De Pillecyn won het met 84 stemmen tegen 71 voor Brakman. Als beloning of beter als troostprijs kreeg hij een kleine tijdelijke tentoonstelling in het Letterkundig Museum maar een plaats in het Pantheon zat er niet in. Ook in de Canon van de Nederlandse Literatuur in 2002 opgesteld voor de Maatschappij der Nederlandse Literatuur te Leiden met 108 auteurs en hun 125 werken was er geen plaats voor De Pillecyn. Ook niet in de zopas gelanceerde ‘Dynamische canon van de Nederlandse Literatuur vanuit Vlaams perspectief’, een initiatief van de KANTL (Koninklijke Academie voor Nederlandse Taal- en Letterkunde) te Gent met 50 + 1 schrijvers. Jammer. De Academie had beter het initiatief genomen tot een ‘Canon van de Vlaamse literatuur’. Hierin hadden De Pillecyn en zelfs een Emile Verhaeren een ereplaats kunnen krijgen. Er is nog werk aan de winkel voor het De Pillecyncomité. De Vlaamse canon noemt zich dynamisch en dus voor wijzigingen vatbaar.

A.H.J. DAUTZENBERG

Vuur!

Bezieling en betrokkenheid in de Nederlandstalige letteren

Samengesteld en ingeleid door A.H.J. Dautzenberg

Uitgeverij Atlas Contact Amsterdam/Antwerpen

376 blz. 24,99 €

Trouble tyt

Antagonisten in de strijd¹

Benny Croket

*Wilt gij weezen een oorlogsmann,
Een kamper, een Ridder des Heren,
Laat u tekenen, doet wapen an,
Strijden en vechten moet gij leren.²*

Na de aankomst van Alva's legermacht in de Nederlanden in augustus 1567 – een jaar na de Beeldenstorm – en na de mislukte invasiepogingen door de legerbenden van Willem van Oranje, was het wachten tot 1572 op een sterk toenemende militaire activiteit. De inname van het stadje Den Briel door de Watergeuzen op 1 april van dat jaar schakelde de oorlogsmachine in een hogere versnelling. Beide partijen onderkenden immers het tactisch belang strategisch gelegen steden bezet te houden en nu een aantal stadsbesturen openlijk de zijde van Oranje koos, reageerde de Spaanse legerleiding prompt door er troepen naar toe te sturen in een poging deze sleutelsteden in te nemen. De confrontaties tussen de legers verplaatsten zich van stad naar stad, van regio naar regio. De oorlog werd vanaf dan een uitputtende belegeringsoorlog, waarbij een aantal steden na inname grondig geplunderd werden en de plattelandsdorpen op brandschatting moesten zorgen voor voedsel en geld voor de duizenden soldaten. Op elk krijsgebeuren volgde een tegenactie, maar wat veroverd werd kon binnen de kortste keren door allerlei omstandigheden terug in handen zijn van de tegenpartij.

Via pamfletten kregen de stedeling en in mindere mate de plattelander een beeld – zij het een sterk gekleurd beeld – van het strijdverloop. Tevens werden op populaire melodieën strijdzangen geschreven in de verwachting dat deze nieuwe liederen snel door de goegemeente zouden gezongen worden. Het doel was de tegenstander te hekelen of zijn militaire slagkracht te minimaliseren, dit in tegenstelling met de eigen krijsverrichtingen die als wonderlijk werden geprezen. De tekst kon de auteur nog in-

"Houdt op in mijn thuyt te wroeten Spaensche Beeren"
Pamflet uit de periode 1578-1582 (www.geheugenvannederland.nl)

tensiveren door er God en diens liefde voor de eigen oorlogvoerende partij bij te betrekken. Het blijft bevreemdend dat voor het vergoelijken van het doden van mensen, voor een uitzinnige massamoord, voor een misdaad tegen de mensheid, een god misbruikt werd. De Spanjaarden begonnen nooit aan het gevecht zonder eerst gezamenlijk gebeden te hebben en hun strijdkreet was 'Santiago', verwijzend naar Sint Jacob. Dat dit van alle tijden en religies is, tonen zowel de Romeinse legioenen met 'Mars vigila' als recenter 'Gott mit uns' of 'So help me God' of 'Allahoe akbar' aan. Hoe goddeloos kan men zijn!

Maar wie waren die oorlogvoerende partijen? En dan willen we het niet hebben over de mede- of tegenstanders uit de hoogste echelons, die in een vergaderzaal of vanachter hun werktafel oorlogje speelden, maar wel over die mannen die in het krijsgebeuren bijna dagelijks hun leven in de waagschaal stelden. Waarvoor? Eer, geld, avontuur, kameraadschap, ideologie, ...? En zijn er specifieke elementen die het verloop van een oorlog bepalen? Welke factoren maken van een vechtende partij een winnende partij? Laten we proberen een beter inzicht te krijgen in deze materie.

't Is te koud of te nat of de omgeving is fout

Het eerste deel van deze tussentitel zou een veel gehoorde opmerking van landbouwers kunnen zijn, maar meer nog in oorlogvoering zijn het klimaat en de weersomstandigheden belangrijke elementen. Strijdvoeren in het zonnige zuiden is compleet anders dan in het natte noorden. Het klimaat in het tweede deel van de zestiende eeuw werd bovendien gekenmerkt door een goed waarneembare afkoeling: strenge winters, koele zomers en stormweer in de herfstmaanden. Het laatste kwart van die eeuw is gekend als het dieptepunt van de Kleine Ijsstijd. Eind december 1572 schreef kroniekschrijver Godevaert van Haecht over het weer: *'Dese maent en de voergaende maent was 't so grooten coude als oyt voer kerssmisse gesien was so dat er vuele in Ducdalf leger van coude starff.'* Maar het kon ook anders: *'Dit eynde des jaers 1573 was seer werm tegen natuere so dat scier alle boomen botten ende bladeren creghen.'*³ Het is een feit dat koude, een scherpe oostenwind en nattigheid als voedingsbodem voor griep, verkoudheden, longontsteking vele soldaten een kopje kleiner maakten zonder enige tussenkomst van de vijand. Ook hitte in combinatie met vochtigheid, waardoor veel muggen en andere insecten, was dikwijls catastrofaal, want plassen en slijk waren de kweekbodem van allerlei bacteriën. Eens in een legerkamp een epidemie uitbrak van tyfus, van dysenterie, maar ook van de pest, dan waren de gevolgen niet meer te overzien; ook niet bij de in de omgeving wonende burgerbevolking trouwens. Maar niet enkel de klimatologische omstandigheden maakten soldaten ziek; syfilis was hun grootste vijand.

Overmatige regenval bezorgde de legerleiding grote kopzorgen. De te modderige bodem zette de ruitelij op non-actief, de kanonniers kregen

hun zwaar geschut niet meer verplaatst, de door sappeurs gegraven loopgraven en ondergrondse schachten om stadsmuren te ondermijnen liepen vol met water of kalfden in, het buskruit nodig om te vuren werd nat en dus onbruikbaar. Bleef het regenen of ging het stormen, dan stonden grachten en beken in een mum van tijd bomvol water, werd het oppervlaktewater minder goed afgevoerd en in het slechtste geval brak een dijk door, waardoor in de overwegend vlakke Nederlanden grote oppervlakten onder water kwamen te staan. Het vakkundig doorsteken van dijken had eenzelfde effect. Meerdere keren moest een beleg opgebroken worden omdat de kampementen van de belegeraars overstroomden. Mist kon ook roet in het eten gooien als men net die ochtend een aanval had gepland. Putje winter waren de dagen dan weer veel korter, wat een nadelig effect had op de tijdsduur van werken bij een beleg. Bij aanhoudend en streng vriesweer vrozen de rivieren dicht. Dat kon problemen geven bij noodzakelijke transporten over water. Aan de andere kant gaf het soms voordeel over dichtgevroren rivieren snel op te rukken. Een dichtgevroren stedelijke omwalling daarentegen gaf geen enkele beveiliging; de schepenbanken van omwalde steden verplichtten daarom hun inwoners het ijs in de wallen kapot te slaan. Slecht weer had tevens zijn nefaste invloed op de graanoogsten, waardoor tekorten ontstonden om de soldaten en de paarden van voedsel te voorzien. En verder kunnen we ons wel inbeelden dat het geen pretje was onder hagelbuien of in de striemende regen te moeten verder trekken, te bivakkeren of te vechten. Niets zo slecht voor de motivatie van soldaten dan rotweer. Het is dus duidelijk dat men in de late herfst, in de winter en zelfs bij de eerste lentedagen maar weinig strijd leverde. Bij voorkeur werd een offensief pas vanaf begin mei ingezet. Toch gebeurde het dat 's winters slag geleverd werd en de belegeringen van steden gingen gewoon door.

Als je oude kaarten bekijkt dan lijkt het erop dat de Nederlanden een vrij toegankelijk gebied was, waar troepen zich snel van de ene regio naar de andere konden bewegen. Niets is minder waar. De meest zuidelijke provincies waren heuvelachtig en zeer dicht bebost, in het noordoosten lagen uitgestrekte veengebieden met moerassen en brede rivieren. Meer centraal gelegen had je kleine met bomen omzoomde akkers, maar ook uitgestrekte zandvlaktes en heide. En een groot gedeelte van de Nederlanden lag zo laag, zelfs onder de zeespiegel, dat het onder water zetten van uitgestrekte gebieden vrij makkelijk was. De gronden waren in die zeegewesten sowieso erg drassig, zelfs moerassig. Tijdens het troepen-transport moesten bovendien vele rivieren overgestoken worden, over bestaande bruggen, over tijdelijke pontonbruggen, of met veerponten. Dit laatste leidde uiteraard tot groot tijdverlies en zware wapens zet je zomaar niet over. Bestaande bruggen oversteken hield een ander risico in, want meermaals gebeurde het dat eens de overkant bereikt, de vijand deze bruggen vernietigde waardoor de overgestoken troepen als ratten in de val kwamen te zitten.

Niet alleen voor de troepenbewegingen, maar nog meer voor een veldslag was het landschap waarin een veldleger zich moest ontplooiën een factor van groot belang. Een rivier of een beek, een bosrijke omgeving, de wegen of zelfs de bodemsamenstelling hadden een immense invloed op zowel de strategie als de strijd zelf. Vele van de bodems in de Nederlanden waren weinig geschikt om zware ruitery in te zetten en zodoende een complete veldslag te leveren. Onder andere daarom zijn na 1572 nog maar weinig veldslagen geleverd. De grootste reden was echter dat bijna alles geconcentreerd was in de steden: politieke macht, geld, handel met

markten en pakhuizen, voedselvoorzieningen. Vele mensen waren er dagelijks in de weer. Heel wat steden lagen aan rivieren en op de kruising van doorgangswegen, eigenlijk niet meer dan zandige wegels. De meeste, meer dan tweehonderd, waren omwald en ommuurd; het waren als het ware vestingen waar de inwoners zich veilig voelden onder bescherming van hun eigen burgerwachten en schuttersgilden of van garnizoenssoldaten en waar vermoeide eenheden zich konden terugtrekken. Een vijandelijk leger dat zo'n stad moest passeren, kon niet anders dan er in een wijde boog omtrekken. De belegering van dergelijke steden was evenmin eenvoudig. Twee ringen moesten rond de stad gelegd worden: die dichtst bij de stadswallen die de toegang tot de stad verhinderde en een tweede als rugdekking van de eerste ring. Steden aan een rivier waren moeilijker af te sluiten, want via de rivier bleef bevoorrading toekomen. Dan was het noodzakelijk stroomopwaarts en stroomafwaarts ofwel de rivier te blokkeren met pontons of een ketting of de scheepvaart te controleren van op de forten. Daarom lagen de meeste redoutes en forten langs de oevers van de rivieren. U ziet, oorlogvoeren is meer dan een menigte gewapende mannen op mekaar laten inbeuken.

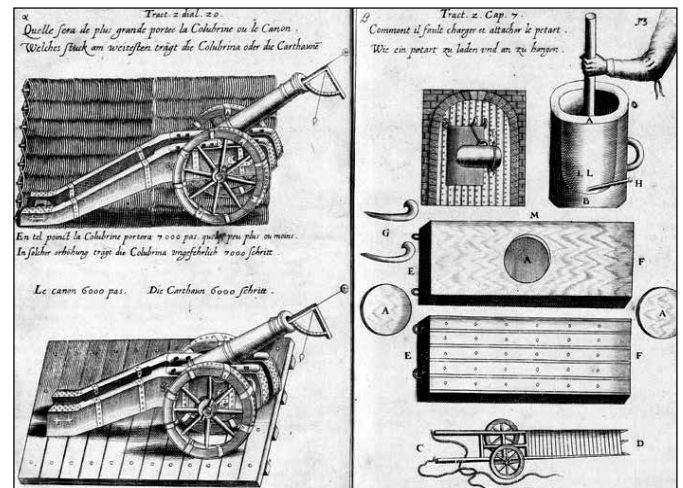
Infanteriesoldaat met roer met brandende lont in de hand (uit Jacob De Gheyn, Wapenhandelinghe van roers, musquetten ende spiessen, Amsterdam, 1608)

Moordend wapentuig of toch iets minder

Een soldaat moet een wapen hebben, ten minste om zich te verdedigen, maar nog meer om zijn tegenstander – en liever meer dan één – aanvallend uit te schakelen. Een constante bij de infanterie was het gebruik van de piek, 'pica' in het Spaans. Op de strijdtafereken, die Frans Hogenberg over de 80-jarige oorlog graveerde, zijn ze duidelijk herkenbaar. Vijf meter lange stokken met vooraan een ijzeren punt, die door de in carré of in linie staande soldaten schuin in de grond werden geplaatst om zo de ruiters van de vijand op te vangen of te spiesen. In de beginjaren van de oorlog was ook de hellebaard nog in zwang. Het was een stok met een lengte van een goede twee meter met vooraan een scherp gesmede punt en een dwarse kling, aan de ene zijde in de vorm van een bijl en aan de andere zijde in de vorm van een haak. De hellebaard werd gebruikt om ruiters van hun paard te trekken en ze dan met een slag of een steek buiten strijd te stellen. De meeste soldaten hadden verder nog een rapier aan hun zij hangen en een dolk om van man tot man te vechten. Ruiters reden met hun twee à drie meter lange lansen op de vijand in en probeerden, na verlies van hun lans, met hun zwaard of hun houwdegen zoveel mogelijk tegenstanders te raken. De lans werd al vrij snel vervangen door het radslotpistool. Het radslot was een vernuftig systeem voor die tijd, waarbij het kruit ontstoken werd door de wrijving van een wieltje op een stuk ijzerpyriet. Elke ruiter had zeker twee dergelijke pistolen bij zich, maar hij moest zijn tegenstander tot minder dan tien meter naderen om hem effectief te kunnen verwonden of doden. Bij de infanterie vervingen het roer en het musket de kruisboog. Een roer, ook haakbus genoemd, had een draagkracht van maximaal tachtig meter en was weinig nauwkeurig. Het was een lontslotwapen, wat wil zeggen dat een gloeiende lont in een haan werd geschroefd en bij het overhalen van de trekker die lont het kruit in de kruitpan raakte waardoor de kogel werd afgevuurd. Schieten met een roer had het meeste effect als met velen tegelijk een salvo werd afgevuurd. Dan was het lontslotmusket nauwkeuriger. Ervaren musketiers schoten met hun wapen zelfs postduiven uit de lucht. Het musket had ongeveer een lengte van anderhalve meter en het wapen woog zo'n zeven kilogram. De loop werd daarom ondersteund door een vorkstok. Het musket had een grotere vuurkracht dan het roer en was daardoor dodelijker. Een musketkogel woog minstens 40 gram en werd soms gespleten om zware kwetsuren te veroorzaken. Soldaten met een roer of een musket goten hun loden kogels zelf en voor het gevecht vulden ze houten kokertjes of zakjes met de juiste hoeveelheid kruit voor één schot.

Bij belegeringen trad vooral de artillerie op de voorgrond. Met de inzet van kanonnen probeerden de belegeraars de wallen of muren rondom een stad aan flarden te schieten. Maar er werd evengoed met het kanon geschoten op aanstormende ruitery of voetvolk en zeker op oorlogsschepen. Kanonnen waren ofwel uit brons of uit gietijzer. De Spanjaarden gebruikten vijf kalibers voor ijzeren ballen van veertig, twintig, twaalf, zes en drie pond. Deze laatste projectielen, met het laagste gewicht, werden afgevuurd met een falconet. De Staatsen hadden buiten het falconet drie kalibers: het kartouw voor projectielen van achtenveertig pond, het halve kartouw en het veldstuk. De kanonballen van de vijand werden gerecupereerd om ze terug te schieten. De zwaarste kanonnen hadden een bereik van 850 meter en dichtbij het doel geplaatst doorboorden hun projectielen wallen van meer dan zeven meter dikte. Buiten de gewone ronde kanonballen hadden de artilleristen nog de keuze uit kettingkogels, twee bollen verbonden door een ijzeren ketting, vooral gericht tegen schepen, of projectielen met

schroot, met een gelijkaardig effect als hagel, of holle ballen gevuld met buskruit die ontploften nadat ze waren neergekomen in de vijandige linie of op een gebouw in de belegerde stad. Andere nog primitieve granaten waren de "bombes" die met mortieren, met een bereik van 750 meter, werden afgevuurd. Een springtuig dat gebruikt werd om stadspoorten op te blazen was de petarde, een afgeknotte kegel of cilinder gevuld met buskruit en kwikzilver, die aan de poort of brug werd geschroefd of genageld en dan via een lont tot ontploffing werd gebracht. Er was wel moed nodig om deze opdracht uit te voeren; het viel wel eens voor dat de aanbrengrer zelf mee de lucht inging.

Kanonnen op een gevlochten mat en houten bodem; rechtsboven een petarde

Het inzetten van mensen, veel mensen

En daaruit blijkt nog eens dat mensen met branie nodig waren in de strijd, mannen op zoek naar eer of zelfbevestiging en die minder moedige soldaten meetrokken in het krijgsgewoel. In een oorlog tussen Spanje en de opstandige Nederlanden zou je verwachten dat het om Spanjaarden en Nederlanders gaat. De meeste staten hadden wel een staand leger, een vaste kern van inheemse soldaten, die bij een conflict direct konden ingezet worden, maar deze kern werd zo klein mogelijk gehouden. In de Nederlanden, deel van het Spaanse Rijk, functioneerden de Ordonnantiebenden, compagnieën ruitery en infanterie volledig uit de adel gerekruteerd, in die zin. Maar de veldlegers om een oorlog te gaan beslechten bestonden vooral uit vrijwilligers die zich individueel of in groep lieten inlijven. Ze werden gersoneld of aangeworven door kapiteins die hen met een som geld lokten en met uitzicht op soldij een contract lieten ondertekenen. Of ganse eenheden beroepssoldaten, die her en der in Europa hadden gevochten, werden ingehuurd via 'militaire ondernemers'. Bovendien zou men in de Nederlanden nooit genoeg jonge mannen hebben kunnen warm maken om tienduizenden rekruten bij elkaar te krijgen. De hertog van Alba (uit te spreken als Alba) arriveerde in 1567 met slechts tienduizend soldaten in de Nederlanden. Maar zeven jaar later telde het Spaanse leger hier niet minder dan 86.000 man. Dat waren zeker allemaal geen Spanjaarden van origine. Legers werden immers gevormd uit diverse nationaliteiten. Onder Spanje vochten Italianen, Bourgondiërs, Engelsen, Schotten, Ieren, Duitsers, Walen en uiteraard Spanjaarden. En af en toe ook een paar Kroaten

en Albanen. Bij het Statenleger vinden we Duitsers, Fransen, Walen, Engelsen, Schotten en Nederlanders. Naar gelang de internationale politieke situatie of intrige, de behoefte aan troepen, de economische toestand in het thuisland, de financiële mogelijkheden van de troepenwerver, enzovoort wisselde de samenstelling van de legers. Als bijvoorbeeld het Engelse vorstenhuis een verbond aanging met de Spaanse koning, dan mochten de Engelse soldaten niet vechten voor de Staten. Maar wat later veranderde de situatie compleet als Engeland dan weer akkoorden aanging met Frankrijk en de Staten. Soms waren eenheden nog maar net door Spanje afgedankt of ze werden al in dienst genomen door de tegenpartij. En na de nederlagen van de Hugenoten in Frankrijk vielen talrijke legerbenden zonder werk en kwamen deze zich spontaan aanbieden bij wie hen wou betalen. In Schotland waren dan weer een economische crisis en hongersnood de redenen dat vele jongemannen zich geroepen voelden als huurling te gaan vechten in de Nederlanden. En dan waren er nog zwervers en gevangenen die zich verplicht moesten aanmonteren. Of die echt gemotiveerd waren om in de voorste gelederen hun vechterskwaliteiten te demonstreren? Dan eerder het hazenpad kiezen en met stelen in leven blijven; liever dan te sterven ... voor wat? Die vreemde soldaten werden door de legerleiding en de Spaanse veteranen – die zichzelf als “Übermensen” zagen – niet altijd hoog ingeschat. Over de Duitsers werd gezegd dat ze gemakkelijk deserteerden en dus onbetrouwbaar waren. De Fransen vond men vreselijk aanmatigend en behept met de ziekelijke neiging te bedotten. In het gevecht waren ze wel dapper, maar veel te onstuimig en hun moed zakte hen al snel in de schoenen. De Engelsen en Schotten waren dan weer niet vies van verraad door hun frequent overlopen naar de tegenpartij. Ze werden ook verweten tuchteloos te zijn en weinig inzet te tonen. De Walen vochten in eigen land wat nooit goed was voor een soldaat, want eens het frontleven beu of niet betaald, dan ging hij naar huis. De Ieren daarentegen werden door de Spanjaarden ten zeerste gewaardeerd, vooral voor hun overeenkomstig extreem katholicisme.

In principe moesten de soldaten zelf voor hun uitrusting en bewapening zorgen. Omdat velen dat niet konden betalen, werd hun dat voorgeschoten door de militaire ondernemers om dat vervolgens op hun soldij in te houden. De grootste kost voor de oorlogvoerende partijen was de uitbetaling van de soldij. Grote sommen geld die via enkele handen tot bij de soldaten moesten geraken gaven mogelijkheid tot fraude. Dikwijls werd er niet betaald en liepen de tegoeden voor de soldaten zo hoog op dat ofwel, met goedvinden van de legerleiding, een overwonnen stad geplunderd werd of dat de soldaten begonnen te muiten en het platteland afschuimden. De vrouwen en de kinderen van de soldaten moesten trouwens ook eten. Zij bevonden zich in de legertros, die meetrok naar de plaatsen waar de militaire activiteiten werden ontplooid.

De landlegers van zowel Spanje als de Staten waren opgebouwd uit de wapens infanterie, cavalerie en artillerie. Een aantal *tercio's* of regimenten vormden de infanterie van het Spaanse Koninklijke leger in de Nederlanden. De *tercio's* waren bevolkt met overwegend Spaanse veteranen die ervaring hadden opgedaan in de oorlog tegen Frankrijk, in de veldtocht tegen Duitse protestanten en in de vele conflicten in Oost-Europa en het Middellandse Zeegebied tussen Spanje en de Turken. Zij vormden met hun krijgstuicht en eerezucht de keurtroepen van het leger. De *tercio's* en regimenten waren onderverdeeld in tien compagnieën. Een compagnie infanterie had een getalsterkte van 200 à 300 man, in hoofdzaak piekeniers en werd aangevuld met haakbuschutters en musketiers; in sommige echter

waren de haakbuschutters in de meerderheid. Bij het Statenleger waren de regimenten onderverdeeld in vendels met vooral haakbuschutters in een variërende getalsterkte van 100 à 300 man, afhankelijk van het tijdstip van oprichting en herkomst. De cavalerie van beide partijen werd hoofdzakelijk gevormd door ingehuurde Duitse “zwarte ruiters”, aangevuld door de binnenlandse ordonnantiebenden onder bevel van inheemse edelen die, buiten een korte periode dat ze de Staten dienden, onderdeel waren van de Spaanse cavalerie. In de compagnieën of vanen ruitertij reden vooral pistoliers, later aangeduid als kurassiers, haakbuschutters en lancers.

Vele van die krijgslieden lieten in de Nederlanden het leven, ver van huis, in een oorlog die maar bleef duren. De overlevenden werden dikwijls naar huis gestuurd, zonder betaald te zijn, maar konden er prat opgaan dat ze in de Nederlanden hadden gevochten. Of ze bleven hier hangen, huwden en vermengden zich met de plaatselijke bevolking.

De krijgsheren

De legers werden geleid door niets ontziende bevelhebbers als meer gematigde aanvoerders, listige strategen en tuchtvolle ijzervreters. Zeker bij de Spaanse troepen vinden we het kruim van de toenmalige militaire krijgsheren, befaamd van vroegere veldslagen en berucht geworden door erg gewaagde interventies op het terrein. Maar ook de opstandige Nederlandse gewesten gingen in binnen- en buitenland op zoek naar ervaren leiders in de strijd. Niet altijd kon deze militaire elite zich waarmaken in de moeilijke en politiek ingewikkelde situatie in de Nederlanden. Dit had veel te maken met te hoog gestelde verwachtingen, wantrouwen in eigen rangen en vooral met het gebrek aan financiële middelen om zich te ontplooiën. Gefrustreerd liet men het slagveld voor wat het was of nog erger, uit opportunistische motieven gebeurde het wel eens dat werd overgelopen naar het vijandige kamp. Nog opvallend is dat na enkele decennia oorlog de strategie belangrijker werd dan de slagkracht en dat wiskundigen en ingenieurs hun talenten inzetten voor een meer moderne oorlogsvoering.

Alva en Parma werden de beste veldheren van hun tijd genoemd. Maar er zijn nog vele andere namen die ons bekend in de oren klinken: de Mondragón, Romero, de Valdéz, Verdugo, Maurits van Nassau, Pieter-Ernst van Mansvelt, enzovoort. Laten we er enkele voor het voetlicht brengen, beknopt en met de nadruk op hun militaire palmares tijdens de 80-jarige oorlog. Eerst aan Spaanse zijde:

Don Fernando Alvarez de Toledo, derde hertog van Alva, was al van zeer jonge leeftijd actief in het Spaanse leger. Als fervent verdediger van de strenge bestraffing van de rebellen werd hij in 1567 naar de Nederlanden gestuurd, waar hij al snel landvoogd werd. Met zijn autoritaire ingesteldheid voerde hij een repressief beleid. Eén van zijn eerste militaire successen in de Nederlanden behaalde hij in de slag bij Jemmingen (1568) waar hij het opstandelingenleger onder Lodewijk van Nassau versloeg. Zijn zoon, don Fadrique, die het bevel voerde over de infanterie, was een verlengstuk van Alva zelf. Vier dagen lang liet deze de Spanjaarden Mechelen plunderen (oktober 1572). Ook de verwoesting van Zutphen, op uitdrukkelijk bevel van Alva om een voorbeeld te stellen, en de uitmoording en plundering van Naarden, kort daarop, waren deel van het palmares van zoon Alvarez. Zelfs eigentijdse Spaanse auteurs hebben Naarden als een misdaad beschouwd. Volgde nog Haarlem dat zich na een beleg

van zeven maanden overgaf en waarbij Alva don Fadrique verplichtte tot de terechtstelling van meer dan tweeduizend soldaten van het garnizoen. Onder andere deze moordpartijen, maar ook andere baldadigheden van zijn soldaten, waren oorzaak van de haat tegenover de Spanjaarden. Zo leek vrede verder af dan ooit. Dit laatste werd door zijn Spaanse politieke tegenstanders in de regering en door Philips II in de schoenen van Alva geschoven en teleurgesteld en afgemat verlieten hij en zijn zoon in december 1573 de Nederlanden.

Een ander talentvol en ervaren militair was Alexander Farnese, hertog van Parma. Hij werd in de herfst van 1578 gouverneur-generaal van de Nederlanden, maar toen toefde hij al maanden in onze gewesten om te strijden in het leger van zijn oom, don Juan. Naast zijn militaire superioriteit was Farnese een overtuigend diplomaat. En met succes, want hij realiseerde in enkele jaren dat dan wel niet de volledige Nederlanden maar toch het zuidelijke deel terug onder koninklijk gezag kwam. Stad na stad nam hij met zijn legers in, dikwijls na een maandenlang beleg, soms uitmondend in lynchpartijen. Eerst bracht hij de Waalse provincies onder zijn controle om daarna door te stoten naar het noorden tot aan de grote rivieren, met de val van Antwerpen (1585) als hoogtepunt. Hij kreeg daarna de opdracht van Filips II met de Spaanse Armada Engeland aan te vallen, wat op een fiasco uitdraaide en wat hem persoonlijk werd aangewreven. Weinig overtuigd van het nut moest hij zich mengen in de oorlog in Frankrijk – Filips II had het in zijn hoofd gehaald zijn dochter Isabella aanspraak te laten maken op de Franse troon – en verwierf er roem in twee veldtochten. Door intriges viel deze tactisch sterke veldheer in ongenade en stond op het punt afgezet te worden toen hij in december 1592 overleed.

Kolonel Cristóbal de Mondragón behoorde tot de lage landadel (hidalgo) en had al een lange en succesrijke carrière bij het Spaanse Koninklijke leger achter de rug toen hij met Alva naar de Nederlanden kwam. De Mondragón is vooral beroemd of berucht geworden door het breken van het beleg voor Goes en de inname van Zierikzee. Goes dat in handen was van een Spaans garnizoen werd in het najaar van 1572 belegerd en aangevalen door Engelsen, Fransen en Walen in dienst van de opstandelingen. Om het stadje te ontzetten trok de Mondragón met zijn soldaten vanuit Bergen-op-Zoom over een afstand van dertien kilometer bij lage tij door het overstromde oostelijke gebied van Beveland. De waterdiepte was tussen 0,8 à 1,20 meter en het werd dus een hachelijke onderneming voor de Spanjaarden en de onder Spaans bevel vechtende Duitsers en Walen. De belegeraars raakten bij hun komst in paniek en vluchtten. Hun achterhoede werd vernietigd. Kolonel de Mondragón werd door Alva prompt tot gouverneur van Zeeland benoemd. Ook voor de inname van Zierikzee waadde de Mondragón met zijn soldaten door Het Zijpe van Tholen naar Duiveland. De erg gewaardeerde kolonel de Mondragón, die zo lang in onze gewesten vertoefde dat hij met de plaatselijke bevolking Nederlands sprak, overleed, meer dan tachtig jaar oud, als burgvoogd van de citadel van Antwerpen in 1596.

Als laatste in de rij briljante veldheren in Spaanse dienst belichten we de Genuese markies en Gulden Vliesridder Ambrogio Spinola. Onder de aarts-hertogen Albrecht en Isabella werd hij de bevelhebber van het "Ejército de Flandes", het Spaanse Koninklijke leger in de Nederlanden. Spinola arriveerde in 1602 met een grotendeels door hem gefinancierde troepenmacht. Toen al zat het beleg van Oostende (1601-1604) muurvast. Het zwaar versterkte Oostende was de laatste stad in het Zuiden in handen van

de Staten. Vanaf oktober 1603 kreeg Spinola de leiding over het beleg. De uitmuntende strateeg en tacticus voerde voortdurend aanvallen uit op de stad tot Oostende, zo goed als totaal vernield, een jaar later zich uiteindelijk moest overgeven. Het Beleg van Oostende kostte tienduizenden mensenlevens. Politiek gezien was de inname van Oostende een Europese triomf voor Spanje, maar mogelijks nog belangrijker was dat het Zuiden terug een goed bereikbare haven kreeg, nu de Schelde gesloten was voor het scheepvaartverkeer van en naar Antwerpen. De volgende jaren nam Spinola nog diverse steden in, vooral in Gelderland. Tijdens het Twaalfjarig Bestand (1609-1621) vocht hij met succes in Noordwest-Duitsland tegen de protestanten. Minder geluk kende hij bij het legendarische beleg van Bergen-op-Zoom (1622), waar een kwart van zijn leger sneuvelde en vele van zijn soldaten deserteerden. Maar zijn inname van Breda, drie jaar later, werd een nieuwe zegepraal voor hem en de Spaanse kroon, al werd dit dure beleg mee de oorzaak van het staatsbankroet van de Spaanse monarchie. "Stedendwinger" Ambrogio Spinola verliet de Nederlanden in 1628 en stierf twee jaar later in Italië.

Ambrogio Spinola door Rubens (Narodni Galerie, Praag)

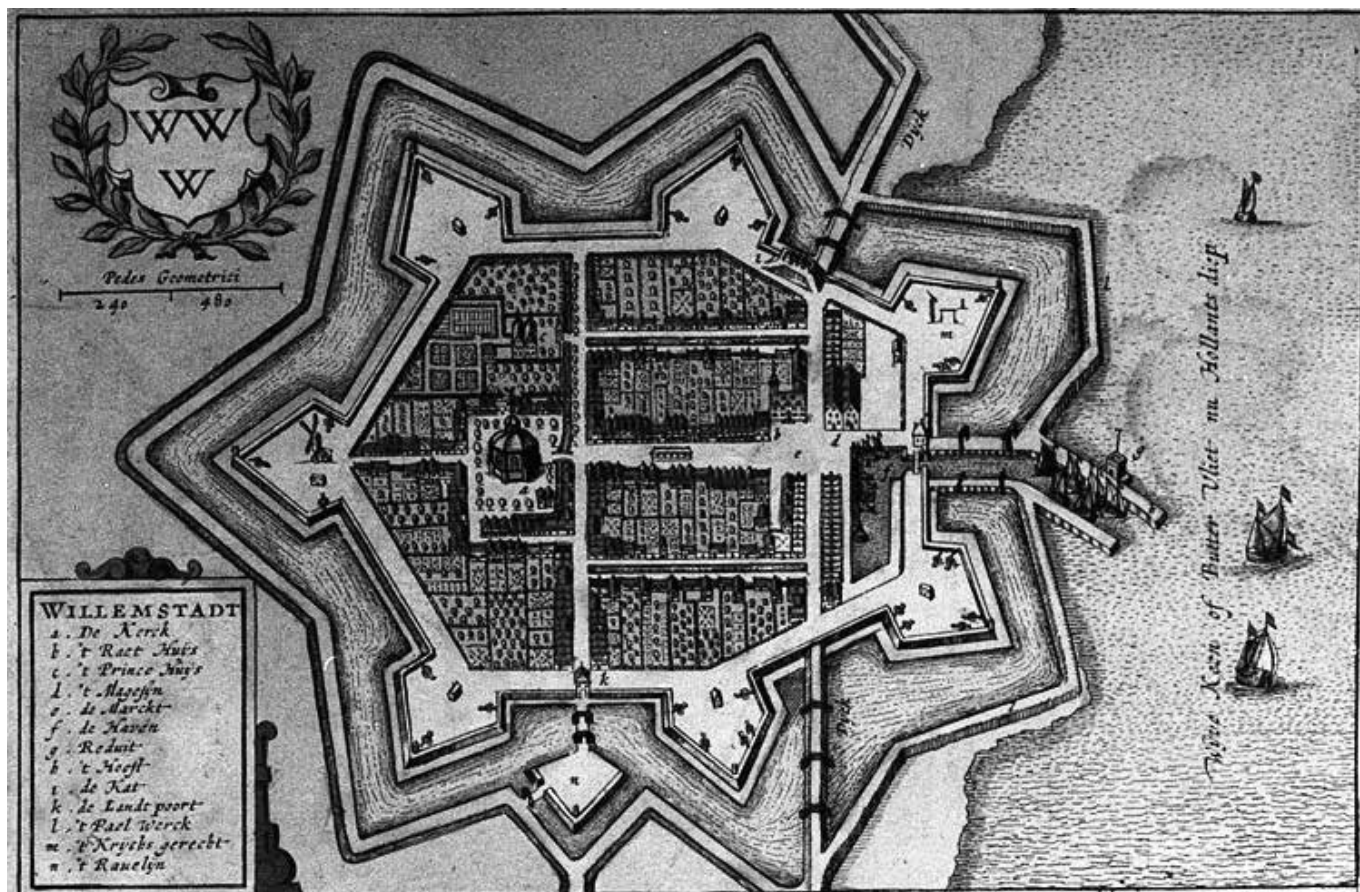
Aan Staatse of Nederlandse zijde denken we in eerste instantie aan de broers van Willem van Oranje: Lodewijk en Hendrik van Nassau die sneuvelde in de Slag op de Mookerheide (1574) en Adolf van Nassau die het leven liet in de Slag bij Heiligerlee (1568). Ook de Engelse bevelhebbers Roger Williams en Roger de Vere kunnen we vernoemen, maar eigenlijk

waren er de eerste twintig jaar van de oorlog geen veldheren in het leger van de prins van Oranje of in de krijgsmacht van de Staten die konden tippen aan hun Spaanse antagonisten. Het is pas met Maurits van Nassau, de zoon van Willem van Oranje en Anna van Saksen, dat de organisatie van het leger verbeterde en de grootste resultaten geboekt werden. Maurits van Nassau was een uitermate voorzichtig veldheer, die niet onbesuisd slag wilde leveren en eerst zijn kansen op een overwinning goed overwoog. Dikwijls verraste hij zijn tegenstanders door de snelle verplaatsingen van zijn leger over het water. Zo werden een aantal steden in het uiterste noorden en oosten veroverd. Bij de Nederlanders is hij best gekend door de mentaal erg belangrijke overwinning in de Slag bij Nieuwpoort (1600). Een zege op het nippertje, want op tactisch vlak had Maurits zware fouten gemaakt en zijn leger had zich in de duinen en op het strand met moeite staande kunnen houden tegen de Spaanse krijgsmacht. En was het plan niet geweest zowel het stadje Nieuwpoort als havenstad en kapersnest Duinkerken in te nemen? Geen van beide was gelukt en Maurits liet zijn troepen de aftocht blazen. Maar omdat hij het leger van aartshertog Albrecht had verslagen, kon zijn reputatie van briljant strateeg niet meer stuk. Hij probeerde na het Twaalfjarig Bestand nog herhaaldelijk Antwerpen in te nemen, wat niet lukte en hem verbitterde. Na de dood van zijn oudere halfbroer Filips Willem, die in 1568 vanuit Leuven ontvoerd was naar Spanje, werd Maurits in 1618 prins van Oranje. Zeven jaar later overleed hij in Den Haag en werd als legeraanvoerder opgevolgd door zijn halfbroer Frederik Hendrik van Nassau.

Modernisering van de oorlog

Uitmuntende legeraanvoerders zijn één, geluk en toeval zijn een ander. Deze laatste elementen bepaalden maar al te dikwijls de uitslag van een militair treffen, zeker in een veldslag. Zowel Parma, Spinola als Maurits hadden dat ondervonden en het had hun winst of verlies bezorgd. Ge-roep en getier, kanongebulder en musketschoten en de daarmee gepaard gaande rookontwikkeling maakten dat de veldheer niet meer zag wat er gebeurde en dat de soldaten de commando's niet hoorden. De directe oversten probeerden de eendracht en de orde in hun compagnie te bewaren. Wanneer echter paniek toesloeg in de rangen, de soldaten een voor een hun wapens weggooiden en op de vlucht sloegen, dan was het voorbij. Ervaring opdoen in het gevecht en vooral oefenen op discipline en tactiek en het vlot leren omgaan met vuurwapens waren bijgevolg bijna even belangrijk. Vanaf de late jaren tachtig van de zestiende eeuw had de legerleiding begrepen dat om de wendbaarheid van de blokken infanterie te verbeteren en om de vuurkracht van de musketiers en haakbuschutters te verhogen, dagelijkse drill en systematische schiettraining nodig waren.

Omdat het meestal om belegeringen ging, werden hoofdzakelijk daar nieuwe technieken uitgeprobeerd. De ondervinding leerde dat een roekeloze bestorming tot teveel doden in eigen rangen leidde. De veldheer organiseerde nu het beleg zodanig dat zijn soldaten stap voor stap de stad sterker in hun greep kregen. Met zigzagloopgraven naderde men de stad,

Willemstad als voorbeeld van een vestingstad

terwijl de artillerie voortdurend de wallen bestookte. Net voor de stadswallen werden de loopgraven overdekt of men groef tunnels om beschut te zijn tegen het geweervuur van de tegenpartij. Onder de omwalling of onder de muren werden mijnschachten gevuld met buskruit om van op afstand te laten ontploffen. Het kon ook eenvoudiger door het op verschillende plaatsen ondergraven van de wal waardoor die vanzelf instortte. Om meer schade aan te richten in de stad werd met aarde een verhoogd platform, een "katte", opgericht waarop kanonnen vanuit een hogere positie veel beter de stad en de omgeving konden bestoken. Andere innovaties waren een verbeterde samenstelling van het buskruit en de verfijning van de ballistiek waardoor de kanonnen doelmatiger gericht werden. Houten matten moesten dan weer voorkomen dat bij aanhoudende regen de kanonnen wegzakten. Ook de tijd speelde in het voordeel van de belegeraar; hoe langer het beleg duurde, hoe meer nefast de situatie werd voor de stedeling en hoe meer geneigd tot overgave, maar ook hoe duurder het beleg werd.

De grootste wijziging was dat de vestingen rond een stad aangepast werden aan de moderne oorlogvoering. Deze nieuwe manier van defensieve vestingbouw was geïntroduceerd vanuit Italië, maar werd in de Nederlanden aangepast naar behoefte, tijdsdruk en financiële mogelijkheden. In deze variant absorbeerden dikke aarden wallen de grotere vuurkracht van de artillerie. Brede grachten, bastions, ravelijnen en dies meer moesten het de belegeraars onmogelijk maken de stad binnen te dringen. Om deze fortificaties te optimaliseren berekenden en tekenden ingenieurs – landmeter, cartograaf, werktuigkundige, timmerman, metselaar en bouwmeester in één persoon – de plannen van deze vestingen. Niet alleen voor de verdedigingswerken van steden werden zij ingezet, ook voor de realisatie van forten en redoutes of schansen kregen deze ingenieurs de opdracht deze projecten tot een goed eind te brengen. Regelmatig ontwierpen ze nieuw oorlogstuig en werd hun deskundigheid in het maken van kaarten benut bij militaire operaties. Ze kenden de theorieën van Simon Stevin en andere auteurs over vestingbouwkunde en ze pasten die in de mate van het mogelijke op hun ontwerpen toe. Toch waren ze vooral praktijkgericht. Stevin was niet enkel een theoreticus, maar was, naast zijn rol van militair adviseur van Maurits van Nassau, tevens als ingenieur nauw betrokken bij nieuwe vestingwerken in het Noorden. De Spaanse opperbevelhebbers rekenden voornamelijk op de Italiaanse ingenieurs, maar hadden ook Nederlandse deskundigen in dienst. Maar gelijk aan de militairen wisselden ze even gemakkelijk van werkgever, wat voor sommige steden desastreus kon zijn als de overloper de vestingwerken had getekend en opgevolgd. Enkele bekende Nederlandse ingenieurs zijn Jean Schilde, Hans Vredeman de Vries en Abraham Andriessen. Vooral bij het Beleg van Oostende konden ingenieurs uit beide kampen zich jarenlang uitleven in zowel defensieve als offensieve nieuwigheden. Voor wie het vak wou leren was Oostende de beste leerschool, veel doelmatiger dan de cursussen aan de Leidse universiteit.

*Merck toch hoe sterck nu in 't werck sich al steld
Die t' allen tijd soo ons vrijheit heeft bestreden!
Ziet hoe hij slaeft, graeft en draeft met geweld
Om onse goet, en ons bloet, en onse steden!¹⁵*

Bibliografie

Wie zich wil verdiepen in deze facetten van de Opstand, moet zeker volgende werken doornemen:

- J. BROUWER, *Kronieken van Spaansche soldaten uit het begin van den Tachtigjarigen Oorlog*, (Thieme), Zutphen 1933
D. CALDECAN-BIRD, *Huurling in de Lage Landen 1572-1574. Een episode uit de Tachtigjarige Oorlog*, (Fibula/Van Dishoeck), Haarlem 1977
R. DE GRAAF, *Oorlog, mijn arme schapen. Een andere kijk op de Tachtigjarige Oorlog 1565-1648*, (Van Wijnen), Franeker 2004
L. DORSMAN, *1600: Slag bij Nieuwpoort*, (Verloren), Hilversum 2000
G. PARKER, *Het Spaanse leger in de Lage Landen*, (Fibula/Van Dishoeck), Haarlem 1978
K. SCHULTEN, 'Prins Maurits (1567-1625), legerhervormer en vernieuwer van de krijgskunde, of trendvolger?' in: *Armamentaria jaarboek legermuseum 35*, Delft 2000
E. SWART, *Krijgsvolk. Militaire professionalisering en het ontstaan van het Staatse leger, 1568-1590* (University Press), Amsterdam 2006
W. THOMAS, *De val van het nieuwe Troje. Het beleg van Oostende 1601-1604*, (Davidsfonds), Leuven 2004
F. WESTRA, *Nederlandse ingenieurs en de fortificatiewerken in het eerste tijdperk van de Tachtigjarige Oorlog 1573-1604*,
L. VAN DER ESSEN, *Kritische studie over de oorlogvoering van het Spaanse leger in de Nederlanden tijdens de XVIe eeuw*, Mededelingen van de Koninklijke Vlaamse academie voor wetenschappen, Letteren en Schone Kunsten van België, Klasse der Letteren, 9 afleveringen, Brussel, 1950-1960

¹ Zie ook Mededelingen van de Vereniging voor Heemkunde in Klein-Brabant vzw, nummer 21, p. 4-8, nummer 22, p. 20-25, nummer 23, p. 23-28

² Eerste strofe van de strijdzang 'Wilt gij wezen een oorlogsmans?' van een anoniem auteur uit de tweede helft van de 16de eeuw. Verschenen in W. J. C. BUITENDIJK, *Nederlandse strijdzangen uit de 16^e en de eerste helft der 17^e eeuw*, (Tjeenk Willink), Zwolle 1954

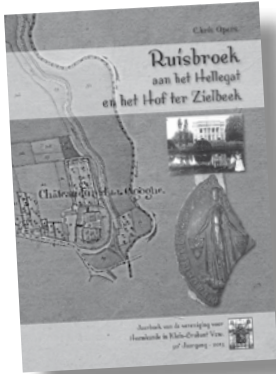
³ R. VAN ROOSBROECK, *De kroniek van Godevaert van Haecht over de troebelen van 1565 tot 1574 te Antwerpen en elders*, Antwerpen, 1929, (De Sikkel), deel II p. 225 en p. 275

⁴ uit ORLERS & VAN HAESTENS, *Den Nassauschen Lauren-crans*, 1610, folio 186: "Een Duysch Edel-man ghelegen voor Oostende seght gheduyrende de Beleggheringhe ghebleven ende gestorven te wesen 15 colonellen/ 7 veldtmarschalcken/ 19 sergiantenmajors/ 595 capiteynen/ 322 vaendrighs/ 4911 sergianten/ 1166 lieutenanten/ 9166 corporaels/ 610 lanspasaten/ 54366 soldaten/ 6011 matrosen/ 1196 vrouwen ende kinderen/ te samen zijnde 76961." Enkele auteurs hebben het over meer dan 150000 doden.

⁵ Eerste strofe van de strijdzang 'Lied op het ontzet van Bergen op Zoom' (1626) van Adriaen Valerius. Verschenen in W. J. C. BUITENDIJK, *Nederlandse strijdzangen uit de 16^e en de eerste helft der 17^e eeuw*, (Tjeenk Willink), Zwolle 1954. Bergen-op-Zoom bleef in 1622 na een maandenlang beleg door de Spanjaarden in handen van de Nederlanders.

Proeve van Klein-Brabantse bibliografie (deel 13)

Paul Servaes

Chris APERS, *Ruisbroek aan het Hellegat en het Hof ter Zielbeek*, Hingene, Vereniging voor Heemkunde in Klein-Brabant, Jaarboek 2015, 50de jrg., 160 blz.

Cyril BARDE, Émile Verhaeren. Poète et Passeur d'art (1855-1916), in *La Tribune de l'Art*, Parijs, 20 januari 2016.

Benno BARNARD, Woord vooraf: Verhaeren als echtgenoot, in *Emile Verhaeren, Tuin van de liefde. Getijdenboek*, vertaald door Stefaan van den Bremt, p. 4-7.

BECO, Studio Vandersteen anders bekeken, in *De Streekkrant*, 17 juni 2015. (over striptekenaar Luc Morjaeu uit Puurs).

BORNEM, Uit het oorlogsdagboek van pater Benedictus Van Doninck, in *Mededelingen van de Vereniging voor Heemkunde in Klein-Brabant*, nr. 26, juni 2015, p. 32.

BORNEM, Parijse Marie-Thérèse Lorain wint literatuurprijs Marnix de Sainte Aldegonde, in *Publi-Nieuws*, Puurs, Drukkerij Baeté, 20de jrg., nr. 22, 27 mei 2015, p. 4.

BORNEM, Anne Boeykens, klarinettiste met een grote K, in *Publideluxe magazine*, Puurs, Drukkerij Baeté, 7de jrg., nr. 25, september 2015, p. 3-4.

BORNEM, In Memoriam Karel De Decker (1938-2015), in *Harmonium Art museum*, Infoblad, Klein-Willebroek, oktober 2015, p. 1-2.

Bornem magazine, Bornem, Gemeentebestuur, nr. 3, 14 juli - 14 oktober 2015, 24 blz. (Achter de gevel van Wim Tellier)

Bornem magazine, Bornem, Gemeentebestuur, nr. 4, 14 oktober - 14 januari 2016, 24 blz. (Bornemnaars in beeld: jeugdschrijver Danny De Vos)

Bornem magazine, Bornem, Gemeentebestuur, nr. 1, 10 januari - 10 april 2016, 24 blz. (Jeroen Vermeiren, dorpsdichter van Bornem: Taal is de rode draad in mijn leven)

Brieven van Emile, Sint-Amands, Emile Verhaerengenootschap, nr. 16, mei 2015, 2 blz. (Expo: Fleurs fatales/Poëtica van de liefde; Boekvoorstelling: Tuin van de liefde. Getijdenboek; Kunst: Dimitri Vazemsky in het bos van Le Caillou-qui-bique; *Les Villes tentaculaires* in het Théâtre de Poche te Brussel; Gedenkplaat te Elsene; Aanwinst: *Les Débâcles*, 1888)

Brieven van Emile, Sint-Amands, Emile Verhaerengenootschap, nr. 17, 2 blz. (Expo: Emile Verhaeren. Poète et Passeur d'Art te Saint-Cloud; Open Monumentendag; Stefaan van den Bremt, Tuin van de liefde. Getijdenboek; Lotte Dodion in het Verhaerenmuseum).

Brieven van Emile, Sint-Amands, Emile Verhaerengenootschap, nr. 18, februari 2016, 4 blz. (Expo: Emile Verhaeren-Charles Bernier: portretten; Koen Stassijns: Emile Verhaeren-Veerman; Erfgoeddag: Rituelen; Markante aanwinsten 2015; David Gullentops: Emile Verhaeren inédit; Paul Aron: Emile Verhaeren et Edmond Picard; Postzegel: Emile Verhaeren 1916-2016; Poëziecentrum Gent: Hommage aan Emile Verhaeren; Expo: Les Gestes bleus; La Roulotte théâtrale)

Dirk BROSSÉ, Walter Boeykens-suite voor klarinet, harp en strijkorkest. (Wereldpremière door het Orfeo-kamerorkest op 30 augustus 2015 te Bornem)

Louis CALLAERT, Kerkelijke omschrijvingen in Klein-Brabant, in *Mededelingen van de Vereniging voor Heemkunde in Klein-Brabant*, nr. 26, juni 2015, p. 21-22.

Louis CALLAERT, *Van Aalbeziënelst tot Zwarte Hof, Toponiemen in Puurs en Kalfort*, Puurs, In eigen beheer, 2015.

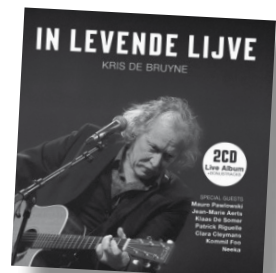
Magda CARPENTIER en Jan VERSCHAEREN, *25 jaar galerie*, Hingene, Centrum voor constructivisme en concrete kunst Den Heeck, 2015, 80 blz.

Benny CROKET, Bornemse rundveehouders in 1772, in *Mededelingen van de Vereniging voor Heemkunde in Klein-Brabant*, nr. 26, juni 2015, p. 8-18.

Kris DE BRUYNE (Sint-Amands), *In Levende lijve*, 2CD, Live Album en Bonustracks, 2016. (Bij de special guests ook Neeka uit Puurs)

James M. DEEM en Leon NOLIS (foto's), *De gevangen van Breendonk*, Schoten, Uitgeverij Horizon, 2016, 304 blz.

Jean-Pierre DE LAMPER, Emile Verhaeren stierf een eeuw terug, in *Rondom Klein-Brabant*, 17 februari 2016, p. 8.

Guy DELFORGE, Inboedel De Saegher te koop, in *Het Nieuwsblad*, 21 augustus 2015.

Sarah DEN HOND, De ideeën van Cluysenaar getoetst aan de eclectische architectuur van Beyaert: het kasteel Marnix de Sainte Aldegonde in Bornem, in *Mededelingen van de Vereniging voor Heemkunde in Klein-Brabant*, nr. 26, juni 2015, p. 23-29.

Theo DERKINDEREN, Filip en Mathilde vieren mee Emile Verhaerenjaar, in *Het Nieuwsblad*, 17 februari 2016, p. 6.

Theo DERKINDEREN, Sint-Amands: Alles is klaar voor start Emile Verhaerenjaar, in *Gazet van Antwerpen*, 17 februari 2016, p. 15.

Theo DERKINDEREN, Emile Verhaerenmuseum komt in Vlaamse handen, in *Het Nieuwsblad*, 22 juli 2015.

Koen DE VLIETTER-DE WILDE, De grafmonumenten van de familie d'Ursel, in *Kasteel d'Ursel Magazine*, nr. 44, november-december 2015-januari 2016, p. 4-7.

Koen DE VLIETTER-DE WILDE, Kasteelfeesten. Het ware verhaal, in *Kasteel d'Ursel Magazine*, 12de jrg., nr. 45, februari-maart-april 2016, p. 10-13.

Danny DE VOS (Bornem), *Hoe Napoleon zijn verjaardag vierde*, Antwerpen, Manteau, 2014, 224 blz.

Ilse DEWEVER, "schone" kleren'. Doek vzw houdt ambachtelijk borduurwerk in ere, in *Gazet van Antwerpen*, 22 mei 2015. (over Lies Van Assche uit Sint-Amands).

Graaf Baudouin d'URSEL, De verloren zoon [Philippe-Albert d'Ursel], in *Kasteel d'Ursel Magazine*, nr. 43, augustus-september-oktober 2015, p. 4-6.

EDT, Sint-Amands, Verhaerenmuseum focust op liefdespoëzie met expo "Fleurs fatales", in *Het Laatste Nieuws*, 6 juni 2015.

Émile Verhaeren. *Poète et passeur d'art (1855-1916)*, Saint-Cloud, Musée des Avelines, 2015, 128 blz. (Catalogus van de gelijknamige tentoonstelling).

GAL (Gerard Alsteens), Herdenkingspostzegel Emile Verhaeren 1916-2016; Postzegelvel en First Day Sheet, Bpost, Brussel, maart 2016.

David GULLENTOPS, *Émile Verhaeren inédit*, Bruxelles, VUBpress, 2015, 235 blz.

Rik HEMMERIJCKX (redactie), *Verhaeren/Bernier Portretten/Portraits*, Sint-Amands/

Honnelles, Emile Verhaerenmuseum/Commune de Honnelles, 2016 (catalogus bij de gelijknamige tentoonstelling), 80 blz. (Voorwoord/Préface door Gil Amand en Els De Smedt, schepenen van cultuur te Honnelles en te Sint-Amands)

Rik HEMMERIJCKX, Charles Bernier, Emile Verhaeren: een vriendschap; Charles Bernier, Émile Verhaeren: une amitié, in *Verhaeren/Bernier Portretten/Portraits*, p. 10-19.

Rik HEMMERIJCKX, Inleiding, in *Emile Verhaeren, Veerman, Bloemlezing en vertaling door Koen Stassijns*.

Rik HEMMERIJCKX, Émile Verhaeren en guerre, in *Émile Verhaeren, Poète et Passeur d'Art (1855-1916)*, p. 74-81.

Rik HEMMERIJCKX, Verhaeren et les avant-gardes à Paris après 1900, in *Émile Verhaeren, Poète et Passeur d'Art (1855-1916)*, p. 82-84.

Rik HEMMERIJCKX, Emile Verhaeren, een dichter in de Grote Oorlog, in *Schrijvers in de Eerste Wereldoorlog*, Themanummer van *Zacht Lawijd, literair-historisch tijdschrift*, Hoogstraten, vzw Zacht Lawijd, 13de jrg., nr. 3.

HINGENE, Gerestaureerd Golgothapaneel terug in Hingene, in *Publi-Nieuws*, Puurs, Drukkerij Baeté, 20ste jrg., nr. 22, 27 mei 2015, p. 13.

HINGENE, Bloemen voor 5000ste bezoeker Sweet 18, in *Publi-Nieuws*, Puurs, Drukkerij Baeté, 20ste jrg., nr. 25, 17 juni 2015, p. 8.

HM, Beiaard voor Puurse Sint-Pieterstoren, in *Kerk en Leven*, 76ste jrg., nr. 34, 26 augustus 2015.

Filip HOOGHE, Het beleg van het kasteel van Bornem door Hector Vilain en de Gentenaars in 1326, in *Mededelingen van de Vereniging voor Heemkunde in Klein-Brabant*, nr. 26, juni 2015, p. 4-6.

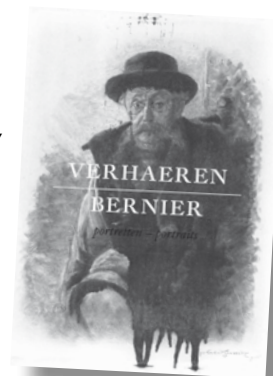
Jean-Philippe HUYS, De Van Dyck van het pastel [Joseph Vivien], in *Kasteel d'Ursel Magazine*, nr. 43, augustus-september-oktober 2015, p. 6-7.

Peter JACOBS, Blikvanger. Over het jaar van Émile Verhaeren. Een catalogus in de kijker, in *De Standaard der Letteren*, 22 januari 2016, p. 8-9.

[Peter JACOBS], Expo: Thuis bij Emile Verhaeren, in *De Standaard der Letteren*, 16 oktober 2015.

[Peter JACOBS], Expo: De coup de foudre van Emile Verhaeren, in *De Standaard der Letteren*, 5 juni 2015.

Kasteel d'Ursel Magazine, Antwerpen, Provinciebestuur, 11de jrg., nr. 43, augustus-september-oktober 2015, 16 blz. (Sweet 18; Een bank om te herinneren; Picknick bij het kasteel)

Kasteel d'Ursel Magazine, Antwerpen, Provinciebestuur, 11de jrg., nr. 44, november-december 2015-januari 2016, 16 blz. (De verloren zoon is terug; De herwaardering van het parkbos; De hertog op bezoek)

Kasteel d'Ursel Magazine, Antwerpen, Provinciebestuur, 12de jrg. nr. 45, februari-maart-april 2016, 16 blz. (Opnieuw in de prijzen ... en in de stellingen; De oudste foto's van het kasteel)

Peter KESSELAERS, Louis Callaert: geen enkele reden om heimwee te hebben naar vroeger, in *Rondom Klein-Brabant*, Groot-Bijgaarden, 18 november 2015, p. 4.

Peter KESSELAERS, N16 en Bornem, een gouden combinatie die leidde tot welvaart en werk, in *Rondom Klein-Brabant*, Groot-Bijgaarden, 18 november 2015, p. 6.

Peter KESSELAERS, Componist Jan Van Landeghem hangt directeursjasje aan de haak, in *Rondom Klein-Brabant*, Groot-Bijgaarden, 16 december 2015.

Peter KESSELAERS, Fruitmuur Kasteel d'Ursel krijgt Hans Vredemanprijs, in *Rondom Klein-Brabant*, Groot-Bijgaarden, 16 december 2015.

KLEIN-BRABANT, Toerisme Klein-Brabant-Scheldeland huldigt Ben Roelants als erelid, in *Publi-Nieuws*, Puurs, Drukkerij Baeté, 20ste jrg., nr. 27, 1 juli 2015, p. 22.

KLEIN-BRABANT, Jaarboek 2015 van Vereniging voor Heemkunde in Klein-Brabant vzw., in *Kerk en Leven, Federatie Bornem en Sint-Amands*, Bornem, 76ste jrg., nr. 45, 12 november 2015, p. 4.

KLEIN-BRABANT, Foto's van toen. Het oude Klein-Brabant, in *Rondom Klein-Brabant*, Groot-Bijgaarden, 18 november 2015, p. 10.

Luk LEMMENS en Koen DE VLIAGER-DE WILDE, Sweet 18, Hedendaagse kunst/mode/design geïnspireerd door de 18de eeuw, Antwerpen, Provinciebestuur, 1 mei 2015, 62 blz. (tentoonstellingscatalogus).

Les Gestes Bleus: Emile Verhaeren, Guide du visiteur/Bezoekergids/Visitor Guide, Mons, Maison Losseau, 2016, 20 blz. (Drietalige gids bij de gelijknamige tentoonstelling)

Mededelingen van de Vereniging voor Heemkunde in Klein-Brabant, Hingene, Vereniging voor Heemkunde in Klein-Brabant, nr. 26, juni 2015, 44 blz.

Serge MIGOM, Giovanni Niccolò Servandoni, in *Kasteel d'Ursel Magazine*, 12de jrg., februari-maart-april 2016, p. 4-5.

Serge MIGOM, Tomorrowland avant-la-lettre, in *Kasteel d'Ursel Magazine*, 12de jrg., nr. 45, februari-maart-april 2016, p. 6-7.

Molino-dialoog, Sint-Amands, Molenmuseum, okt.-nov.-dec. 2015, 32 blz. (Afscheid van het molenmuseum 1975-2015; Gansakkermolen op de Kouter te Sint-Amands, Hoe zag de Gansakkermolen eruit te Geel; Hoe zal de heropgerichte Gansakkermolen er op de Sint-Amandse Kouter uitzien; De Molenmuseumverzameling in de heropgerichte molen)

Patrick MEIRE, *De Schelde van bron tot monding*, Brussel, Academic & Scientific Publishers, 2015, 160 blz.

Eric MIN, Zolang een liefde duren mag, in *De Morgen*, 10 juni 2015. (Over de vertaalde liefdesgedichten van Verhaeren).

Ronny MOSUSE (Sint-Amands), *De verborgen geschiedenis van mijn vader*, Antwerpen, Uitgeverij Pelckmans, 2016, 165 blz.

Ronny MOSUSE signeert zijn nieuw boek, in *Publi-Nieuws*, Puurs, Drukkerij Baeté, 21ste jrg., nr. 9, 2 maart 2016, p. 26.

Ronny MOSUSE, Scholen vertellen te weinig over Congo en het koloniale verleden. Er ontbreekt een hoofdstuk in onze geschiedenisboeken, in *De Standaard*, 26 januari 2016.

Vic NACHTERGAELE, Nawoord, in *Emile Verhaeren, Tuin van de liefde. Getijdenboek*, vertaald door Stefaan van den Bremt, p. 104-111.

S.J. PAUL (pseudoniem van Sandra Vets uit Sint-Amands), *Het Eiland, Het eerste boek in de Eilanden-serie*, Baasrode, Uitgeverij Het Punt, 2015, 269 blz.

S.J. PAUL, *De Geest*, Baasrode, Uitgeverij Het Punt, 336 blz.

S.J. PAUL, *Azerty, Thriller*, Baasrode, Uitgeverij Het Punt, 301 blz.

MAGAZINE ORDE VAN HINGENE. Neem een kijk op een gemeenteraad van Hingene; Expo '16: "Leven in de brouwerij", Orde van Hingene, 2015/08, 16 blz.

Marc PEELMAN, Trekkershutten op het domein van de Steenoven te Sint-Amands, in *Mededelingen van de Vereniging voor Heemkunde in Klein-Brabant*, nr. 26, juni 2015, p. 38-42.

Patrick POPPE, Veertig jaar geleden overstroomde Ruisbroek. Museum De Bres lijkt gedoemd te verdwijnen, in *De Standaard*, 5 januari 2016.

PUURS, Sint-Pieterskerk krijgt een beiaard, in *Publi-Nieuws*, Puurs, 20ste jrg., nr. 26, 24 juni 2015, p. 32.

PUURS, Vlaamse orgeldagen 2015, Luc Huyghe (Puurs) is laureaat, in *Kerk en Leven*, 76ste jrg., nr. 35, 2 september 2015.

Dirk ROCHTUS (Mariekerke), De Turkse democratie staat er weer. Opgelet voor tweekoppige draak, in *De Standaard*, 9 juni 2015.

Dirk ROCHTUS, Marx versus Mazzini, in *ADVN-Medelingen*, Antwerpen, nr. 48, tweede trimester 2015, p. 3; Volk en identiteit, nr. 49, derde trimester 2015, p. 3; Esthetische kracht, nr. 50, vierde trimester 2015, p. 3.

Dirk ROCHTUS, De gevaarlijke knieval van Angela Merkel, in *De Standaard*, 20 oktober 2015, p. 37.

SAmagazine, Sint-Amands, Gemeentebestuur, 50ste jrg., n. 142, mei 2015, 16 blz. (Kunsthuis Romain De Saegher: een afscheid met heel veel warme herinneringen)

SAmagazine, Sint-Amands, Gemeentebestuur, 50ste jrg., nr. 143, juli 2015, 16 blz. (Karel Van Den Bossche van het molenmuseum wint het Jozef Weyns-eremerk; Urne van graaf wordt bijgezet in kapel Kasteel Hof te Melis te Lippelo).

SAmagazine, Sint-Amands, Gemeentebestuur, 50ste jrg., nr. 144, september 2015, 16 blz. (De Molendreef krijgt opnieuw een molen).

SAmagazine, Sint-Amands, Gemeentebestuur, 50ste jrg., nr. 145, november 2015, 16 blz. (11 000 euro voor de tekenacademie door verkoop inboedel kunsthuis Romain De Saegher; Lotte Dodion schrijft met "Onze Plek" vierde dorpsgedicht).

SAmagazine, Sint-Amands, Gemeentebestuur, 51ste jrg., nr. 146, januari 2016, 16 blz. (Bpost brengt Postzegel Emile Verhaeren uit; Centrum voor molinologie in nieuwe toeristische site).

SAmagazine, Sint-Amands, Gemeentebestuur, 51ste jrg., nr. 147, maart 2016, 16 blz. ("Allemal Verhaeren" in 2016!; Toon jij onze toeristen de weg?; Dichter des Vaderlands Charles Ducal schrijft het vijfde dorpsgedicht)

Inge SCHELSTRAETE, Het Nest: Kris De Bruyne: "Ik kon thuis verdwijnen zonder dat het opviel", in *De Standaard*, 21 december 2015.

Paul SERVAES, Katleen Vermeir uit Bornem op expo te Brugge, in *Publi-Nieuws*, Puurs, Drukkerij Baeté, 20ste jrg., nr. 37, 9 september 2015, p. 6.

Paul SERVAES, Verhaeren inspireert Lili Dujourie, in *Publi-Nieuws*, Puurs, Drukkerij Baeté, 20ste jrg., nr. 36, 2 september 2015, p. 40.

Paul SERVAES, Speelse erotiek met Bart Ramakers te Hingene, in *Mededelingen van de Vereniging voor Heemkunde in Klein-Brabant*, nr. 26, juni 2015, p. 30. (Boekbespreking)

Paul SERVAES, Jef Geeraerts en zijn Hingense vriend Pol Leroy, in *Mededelingen van de Vereniging voor Heemkunde in Klein-Brabant*, nr. 26, juni 2015, p. 31.

Paul SERVAES, Proeve van Klein-Brabantse bibliografie (deel 12), in *Mededelingen van de Vereniging voor Heemkunde in Klein-Brabant*, nr. 26, juni 2015, p. 33-37.

Paul SERVAES, Franse regio Nord-Pas-de-Calais eert Verhaeren als oorlogsslachtoffer, in *Mededelingen van de Vereniging voor Heemkunde in Klein-Brabant*, nr. 26, juni 2015, p. 7 (Boekbespreking)

Paul SERVAES, 55 Scheldeschilders luxueus te boek, in *Publi-Nieuws*, Puurs, Drukkerij Baeté, 20ste jrg., nr. 27, 1 juli 2015, p. 31.

Paul SERVAES, Emile Verhaeren blijft actueel, in *Publi-Nieuws*, Puurs, Drukkerij Baeté, 20ste jrg., nr. 44, 28 oktober 2015, p. 36.

Paul SERVAES, Emile Verhaeren terug thuis in Saint-Cloud (Parijs), in *Publi-Nieuws*, Puurs, Drukkerij Baeté, 20ste jrg., nr. 38, 16 september 2015, p. 10.

[Paul SERVAES], Nieuwe postzegel voor Emile Verhaeren, in *Publi-Nieuws*, Puurs, Drukkerij Baeté, 20ste jrg., nr. 47, 18 november 2015, p. 36.

Paul SERVAES, Klein-Brabanders in het nieuws: Dirk Huyghe, Dirk Rochtus, in *Publi-Nieuws*, Puurs, Drukkerij Baeté, 20ste jrg., nr. 49, 2 december 2015, p. 39 en 42.

Paul SERVAES, In Memoriam: Beatrice Worthing, Engelse biografe van Verhaeren, in *Publi-Nieuws*, Puurs, Drukkerij Baeté, 21ste jrg., nr. 6, 10 februari 2016, p. 20.

SINT-AMANDS, Expo: Fleurs fatales, in *Publi-Nieuws*, Puurs, Drukkerij Baeté, 20ste jrg., nr. 25, 17 juni 2015, p. 15.

SPOOR 22 : EMILE VERHAEREN; VOIE 22: EMILE VERHAEREN, in Claude BLONDEEL, *Train World, De trein van Blondeel, Le train de Blondeel*, Gent, Borgerhoff & Lamberigts, 2015, p. 91-94.

TDK, Charles Ducal schrijft dorpsgedicht [voor Sint-Amands], in *Gazet van Antwerpen*, 5 februari 2016.

Rik TORFS, Juni in de tuin, in *De Standaard*, 7 juni 2015. (over de liefdespoëzie van Verhaeren "misschien wel de grootste Vlaamse dichter ooit").

W[im] V[AN HOEYMISSEN], Mimine Vleminckx stelt tentoon in 't Schipken [te Sint-Amands], in *Publi-Nieuws*, Puurs, Drukkerij Baeté, 21ste jrg., nr. 8, 24 februari 2016, p. 34.

W[im] V[AN HOEYMISSEN], Verhaerenmuseum even mekka van de Belgische dichtkunst, in *Publi-Nieuws*, Puurs, Drukkerij Baeté, 21ste jrg., nr. 8, 24 februari 2016, p. 24.

W[im] V[AN] HOEYMISSEN], Eleonore Van Hoeck stelt tentoon in Hof van Coolhem in *Publi-Nieuws*, Puurs, Drukkerij Baeté, 20ste jrg., nr. 37, 9 september 2015, p. 6.

W[im] V[AN] HOEYMISSEN], Sint-Amands: Lotte Dodion stelt dorpsgedicht "Onze plek" voor, in *Publi-Nieuws*, Puurs, Drukkerij Baeté, 20ste jrg., nr. 38, 16 september 2015, p. 4.

W[im] V[AN] HOEYMISSEN], Puurs: Roger Vanhoeck stelt zijn "Ze zijn God niet" voor, in *Publi-Nieuws*, Puurs, Drukkerij Baeté, 20ste jrg., nr. 21 oktober 2015, p. 14.

W[im] V[AN] HOEYMISSEN], Sint-Amands, Dichteres Lotte Dodion stelt nieuwe bundel voor, in *Publi-Nieuws*, Puurs, Drukkerij Baeté, 20ste jrg., nr. 48, 25 november 2015, p. 32.

W[im] V[AN] HOEYMISSEN], Louis Callaert schrijft boek over Puurse toponiemen, in *Publi-Nieuws*, Puurs, Drukkerij Baeté, 20ste jrg., nr. 51, 16 december 2015, p. 46.

Wim VAN HOEYMISSEN, Kunst: Eleonore Van Hoeck, in *Publideluxe*, Puurs, Drukkerij Baeté, 7de jrg., nr. 25, september 2015, p. 14.

Wim VAN HOEYMISSEN, Het gouden dorp, Deel 2, in *Publideluxe*, Puurs, Drukkerij Baeté, 7de jrg., nr. 25, september 2015, p. 40-41.

Wim VAN HOEYMISSEN, Liefde en sociale bewogenheid waren zijn handelsmerk, in *Publideluxe magazine*, Puurs, Drukkerij Baeté, 8ste jrg., nr. 27, maart 2016, p. 41-43. (interview naar aanleiding van het Verhaerenjaar 2016)

Emile VERHAEREN, *Tuin van de liefde. Getijdenboek*, Vertaald door Stefaan van den Breemt, met een woord vooraf door Benno Barnard en een nawoord van Vic Nachtergaele, Leuven, Uitgeverij P, 2015, 120 blz.

Emile VERHAEREN, *Veerman. Bloemlezing en vertaling door Koen Stassijns*, Tielt, Lannoo, 2016, 450 blz. (Inleiding door Rik Hemmerijckx)

Emile VERHAEREN, Emile Verhaeren en het eerbetoon aan Charles Bernier/Émile Verhaeren et l'hommage à Charles Bernier, in *Verhaeren/Bernier, Portretten/Portraits*, p. 20-27.

Jozeef VERHEYDEN, *Vesalius incognitus. Incognito in Lippelo (1514-1594)*, Londerzeel, Geschied- en heemkundige Kring van Londerzeel, 2015, 120 blz.

Jef VERVLOET, Romain De Saegher in parochie en parochiekerk [Sint-Amands], in *Kerk en Leven*, 76ste jrg., 28 januari 2015.

Karel VERMOESEN, Het kasteeltje van Doregem, in *Mededelingen van de Vereniging voor Heemkunde in Klein-Brabant*, nr. 26, juni 2015, p. 19-20.

2016 Année Verhaeren Dossier de presse, Honnelles, Administration communale de Honnelles, 2016, 20 blz. (Voorwoord Bernard Paget, burgemeester; inleiding Gil Amand, schepen van cultuur)

Kris VERBURGH (Puurs), *Verouderen vertragen. Het langer jong-plan*, Amsterdam, Prometheus, 2015, 336 blz.

Dr. Kris VERBURGH, Hoe we verouderen zullen genezen, in *Wieper*, februari 2016, p. 16, 18, 20. (interview met Kris Verburgh)

Dokter Kris VERBURGH op radio 1: Gecastreerde mannen leven 15 tot 17 jaar langer, in *Knack*, 28 oktober 2015.

Wie zijn of haar publicaties wenst opgenomen te zien in deze Proeve van Klein-Brabantse bibliografie wordt verzocht alle gegevens erover te bezorgen aan de samensteller, Paul Servaes, Puursesteenweg 82B2 te 2880 Bornem of op het e-mailadres: paul.servaes@telenet.be

Lena

of de kunst van geschiedenis: 'De Nachtwacht'

N. N.

'De compagnie van kapitein Frans Banning Cocq' anders gezegd 'De Nachtwacht'. 't Kan verkeren.

Lena en Boy zijn een weekend in het overweldigende Amsterdam. Daar waar begin zeventiende eeuw taalvirtuoso Bredero hartstochtelijke, amoureuze liederen dichtte en machtige blijspelen en tragikomedies verzong. Gisteren zijn ze gearriveerd. Ze verblijven in het art'otel nabij het Centraal Station. In de namiddag bezochten de twee vrienden het Anne Frank Museum – wat lang aanschuiven betekende – en de verborgen kerk Ons' Lieve Heer op Solder. Ze kuierden langs de grachten en door de winkelstraten van het centrum. De avond hebben ze afgesloten met een verrukkelijk diner in Librije's Zusje aan de Herengracht, een heel eind stappen van hun hotel. Maar in een stad als Amsterdam is het heerlijk op een zwoele zomeravond met zijn twee te wandelen en gek te doen. In diezelfde Amsterdamse straten en parken waar voor anderhalve eeuw de fijngevoelige dagdromer Woutertje Pieterse met zijn lieve Femke hand in hand liepen. Vandaag, zaterdag, staat het Rijksmuseum op hun agenda. Lena is er ooit al geweest, voor de verbouwing nog. Ze verheugt zich erop Boy te gidsen langs de vele topwerken van de museumcollectie. De schilderijen van Rembrandt en zeker 'De Nachtwacht' zullen hem raken, weet ze nu al. Met de tram rijden ze vanaf het Centraal Station richting Museumplein.

BOY

Toch wat teveel gegeten gisteravond, of gedronken; niet zo best geslapen. En vreemd gedroomd ook nog, Lenaatje, eerder een nachtmerrie.

LENA

Flap het er maar uit! Dan kan ik nog eens lachen.

BOY

Niet gewoon! Een getaand smoelwerk onder een Mercatormuts keek me grijnzend aan en reed met zijn pick-up vrolijke rondjes, achteraan een lijk meeslepend. Plots tuurde ik naar de hemel en zag mijn eigenste ik opzij vallen. En dat is nog niet alles! Ik kwam terecht in een gang, waar ontelbare zielen kriskras door mekaar bewogen. Opdringerige verkopers klampten iedereen aan en prezen hun winkelwaar. Het was als een zoek, waar benauwdheid me altijd overvalt.

LENA

Is 't waar?

BOY

Ja. Er liepen daar farizeeën rond, verkleed als deurwaarders; of was het nu andersom? Ik zag een wachtkamer waar getuigen tevergeefs aanbelden. Iets verder wenkte Fagin me naar binnen en vroeg of ik besneden

was. Ik moest ontkennen en kon beschikken. Een door zijn waterpijp benevelde baardmans, met een kromzwaard aan zijn zij, bekeek me als was ik een hond. Een corpulente man in een lang, wit kleed en met een bijenkorf op zijn hoofd bood me bloedwijn aan. Maar ik lust dat niet. Daar was een die voor zijn deur op een spijkerbed lag en argumenteerde dat ik een paria was. Nog een kwibus oordeelde dat er iets mis was met mijn karma. Nergens was ik welkom, zelfs niet bij de beeldenwerpers die zich beroemden op hun tolerantie, maar tegelijk een zekere Arminius hardhandig naar buiten werkten. Gelukkig trof ik een rustig afwachter lelijk met een slangenkop, die me overtuigde met: *'Bol het hier maar af, direct gaan ze als razenden mekaar te lijf voor je ziel, zoals ze al eeuwen doen. En uiteindelijk komen de meesten toch vanzelf bij mij terecht.'* Wel, Lena, ben ik blij dat ik dit nog kan navertellen. Nooit zie je mij nog in een zoek.

LENA

Boy, gedroomd? Ik geloof hier niks van. Volgens mij wil je de hypocrisie van de vele concurrerende religies en de waanzin van fanatieke godsdienstbeleving aankaarten. En ik heb nu geen zin daarop in te gaan. Een andere keer misschien. Dus, graag ander onderwerp. Trouwens ... ik ben in slaap gevallen met de schijn van de volle maan op mijn hoofdkussen en ik heb zalig gedroomd.

BOY

Fijn voor jou, Leineke. Wat ik wou stellen is dat gelovigen in eender welke godsdienst luie en bange mensen zijn; zij willen geleid worden zonder veel te moeten nadenken. En religieus fanatisme is daar slechts de versterkende trap van; verwerpelijk, maar van alle tijden. OK, laten we het dan hebben over de schoonste vrouw in de schilderkunst. Niet qua uiterlijk, alhoewel, maar meer de karaktertekening moet doorslaggevend zijn. Ik ga op mijn tablet enkele portretten laten zien en jij of liever wij gaan filosoferen over wat we daarbij voelen. Doen?

LENA

'k Weet niet waar je naar toe wil, want lichamelijke esthetiek is voor iedereen verschillend. Boy. Hottentotten en Eskimo's en Chinezen en vele andere volken hadden en hebben daarover een eigen mening. En door de eeuwen heen hebben zelfs westerlingen anders naar het vrouwelijke schoonheidsideaal gekeken. We kennen Rubens' voorkeur voor dames met een maatje meer, terwijl de Vlaamse Primitieven vrouwen met een slank bovenlichaam met kleine, stevige borsten en brede heupen als ideaal zagen. En we mogen niet vergeten dat al het vrouwelijk naakt geschilderd werd door mannen, dus het resultaat van hoe zij naar vrouwen keken. Bij vele van die schilders primeerde de lichamelijkheid boven het karakter. De benadering van de vrouw door bijvoorbeeld Hans Memling tegenover Félicien Rops, da's een hemelsbreed verschil.

BOY

Nee, Lena, we hebben het niet over het lichaam; we bekijken enkel het aangezicht. En ik heb al een selectie gemaakt van vrouwen die je recht in de ogen kijken. Voilà, hier heb ik ze: de 'Mona Lisa' van da Vinci, 'Meisje met parel' van Vermeer, 'Madame Alphonse Daudet' van Renoir en als laatste 'Brigida Spinola-Doria' van Rubens. Nee, laten we er als afsluiter nog 'La dama de arminio' of in 't Nederlands 'Dame in bontjas' van El Greco bijnemen. Samen zijn ze een internationaal gezelschap van min of meer bijzondere vrouwen.

LENA

Goed, ik ken ze wel, laat ze me maar eens aandachtig bekijken.

BOY

Oei. 't Zal voor een andere keer zijn. We zijn er.

LENA

Boy, ik heb e-tickets, we moeten dus niet langs de kassa. En als we binnen zijn, laat ons dan eerst naar de Nachtwachtzaal gaan. Op dit uur is het nog rustig. Straks is het daar drummen en zie je maar de helft van wat je wil zien. We kunnen daarna al de andere zalen doen. We moeten wel enkele trappen op; laat maar eens zien hoe goed je fysiek is. En opletten voor de fietsers.

BOY

Ik volg je en 'k hoop dat ik je niet kwijt raak. Toch had ik liever eerst de genrestukken van Jan Steen gedaan, maar ja, jij zal 't wel weten, jij bent hier nog geweest.

LENA

Dat is wel al vele jaren geleden, ondertussen is het hele museum heringericht, en stap nu door, we zullen onze tijd nodig hebben. Eigenlijk verwondert het mij niet dat jij van genreschilderkunst houdt, ik ook trouwens. Dat zijn de spiegels van onze geschiedenis, van het leven van alledag, al krijgen we er misschien een te positief beeld door of herkennen of begrijpen we niet altijd nog de moraliserende symboliek. In oude inboedelinventarissen werden de genreschilderijen vermeld als 'tafereeltjes' en soms als 'bordeeltjes'. Je zal straks wel begrijpen waarom als we bij de schilderijen van Adriaen van Ostade komen.

We zijn er bijna, Boy. Kijk, hier in de Eregalerij hangt al een Jan Steen, het 'Sint-Nicolaasfeest' denk ik; we zullen het straks beter bekijken, want voilà, ginds achter hangt de trots van Nederland: 'De Nachtwacht'. Kom, we hebben het nog zo goed als alleen voor onszelf. Weet je, sommige kunstwerken kunnen zo'n indruk nalaten, dat je er nooit meer van loskomt en dit is er zo één. Voor mij toch. Het klinkt misschien een beetje poëtisch of zwemerig, maar ik word daar stil van ... en gelijk gelukkig. Ik ben zo blij het terug te zien. Ik wil van dit moment genieten. Pas op, we gaan wat naar achteren toe, dan hebben we er het beste zicht op. Seffens zal ik enkele details tonen. En geef je hand, voor mij is dit pure romantiek.

BOY

Wow, prachtig. Zeker tegen die donkere achtergrond. Vanaf ik het zag in de galerij hiernaar toe, voelde ik me er door aangetrokken. Het is of het schilderij leeft, dat die personages naar ons toe komen en dat wij opzij moeten om hen door te laten. En die variatie van licht en donker. Indrukwekkend; alleen het formaat al.

LENA

Oorspronkelijk was het nog groter. Het hing toen in de grote zaal van het schuttershuis van de kloveniersgilde van Amsterdam, waarvoor het ook bedoeld was. Toen het schilderij vele jaren later naar een andere locatie werd overgebracht, werden, om het te laten passen tussen twee deuren, links en rechts en ook bovenaan stroken van enkele centimeters — links zelfs meer dan veertig centimeter — afgesneden. Nu meet het ongeveer drieënhalf op viereenhalf meter. De compositie is ook niet op één doek geschilderd. Het schilderij bestaat uit drie aan elkaar genaaide doeken, waarvan de naden bijna onmerkbaar zijn door de lagen verf.

BOY

Je zei kloveniersgilde. Raar woord. Wat moet ik daarbij denken?

LENA

Dat was een schuttersgilde die een onderdeel vormde van de burgerwacht van Amsterdam. Het woord 'clover' was synoniem voor zowel een voetboog als een musket of een haakbus, geweren uit die tijd. Je ziet trouwens op het schilderij drie acties met een geweer: links een klovenier die zijn geweer aan het laden is, in het midden half verborgen achter de kapitein en zijn luitenant iemand die schiet en iets meer naar rechts een schutter die het resterende kruit uit de kruitpan blaast. Maar de meesten van deze compagnie zijn bewapend met een lans. Die schuttersgilden hadden een oefenterrein waar ze bijna wekelijks samenkwamen, De Doelen, met daaraan een zaal waar ze hun feesten organiseerden. Het was echter niet alleen amusement, geregeld kregen ze van het stadsbestuur bewakingsopdrachten.

BOY

Wat een mafkees, die gast die zijn geweer afvuurt tussen al dat volk. Euh, ik geloof dat ze bij ons in Vlaanderen kolvenier zeggen in plaats van klovenier. Eigenlijk kunnen we die kloveniersgilde vergelijken met onze Sint-Sebastiaangilden en de verplichte dorpspatrouilles uit zeventiende en achttiende eeuw. En met de schutterij en de burgerwacht die in België pas bij het begin van de eerste wereldoorlog feitelijk werd opgedoekt.

LENA

Wat waren dat nu weeral, die Sint-Sebastiaangilden van bij ons?

BOY

De Sint-Sebastiaangilden waren schuttersverenigingen die met pijl en boog naar de zogenoemde vogels of de papegaai op een staande wip schoten of gewoonweg naar doelen. Waar het in het verleden vooral op aankwam de beste schutter van het dorp te zijn, de kampioen, de koning zeg maar, dan mag je het toch niet zien als een ordinaire schietclub. De leden vormden een sociale cohesie, solidair en met een vrij strikte hiërarchie en met een uitgebreid reglement die de werking en het voortbestaan garandeerde. In de meeste dorpen had je zo'n schuttersgilde, in sommige zelfs meerdere. De oudste zijn in onze regio opgericht in het tweede kwart van de zestiende eeuw, maar in Bornem was al een gilde gekend midden vijftiende eeuw.

LENA

Ik probeer me een schilderij voor de geest te halen waarbij boogschutters naar de papegaai op een wip op een kerktoeren schieten. Of was het nu op een windmolen? Het was niet van David Teniers de jonge, denk ik, al heeft die ook wel koningsschietingen afgebeeld. Wat was de betekenis van zo'n tornooi? En waarom de naam van een heilige voor een vereniging?

BOY

Al die gilden of broederschappen kozen een heilige als schutpatroon. Dat was een zedelijke verplichting. Niet in het calvinistische deel van Nederland natuurlijk, daar was vanaf circa het laatste kwart van de zestiende eeuw heiligenverering taboe. Maar voorheen deden ze net hetzelfde. De voetbooggilden kozen overwegend Sint-Joris als patroon. Bij de handbooggilden was die eer weggelegd voor Sint-Sebastiaan, die steeds werd afgebeeld als vastgebonden aan een boom en doorzeefd met pijlen. In de kerken van Sint-Amands, Hingene en Ruisbroek vind je beelden van deze patroonheilige en de gilden verzorgden dikwijls een altaar in hun parochiekerk, zoals in Bornem. Verenigingen zonder kerkelijke inslag waren in een katholieke omgeving nu eenmaal onbestaande, zeker in een tijd van contrareformatie. Pluralisme was niet aan de orde. De leiding van de gilde was in handen van de hoofdmans, die aangesteld werd door de plaat-

selijke heer. Meestal was dat iets voor de baljuw of de griffier, die daarmee hun invloed op de dorpsgemeenschap nog versterkten. De hoofdmans werden geholpen door een of twee gezworenen en de deken, die de financiën behartigde. De hoogdag van de gilde was de koningsschieting. Oefende men overwegend op de doelen, dan was dat een schieting op de staande wip. Wie de hoofdvogel afschoot, mocht zich een jaar koning noemen. Hij werd geëerd in de kerk en kreeg de gildebreuk omgehangen; dat was een zilveren ketting met gegraveerde plaatjes die hij fier als een gieter enkele dagen mocht dragen. Hij moest wel een vat bier betalen voor zijn collega's. Wie zich drie jaar na mekaar tot koning kon schieten, mocht zich als keizer betitelen. Was dat schilderij dat je bedoelt niet van Bruegel?

LENA

Er bestaat inderdaad een prent naar Bruegel waarop boogschutters schieten naar een papegaai op een paal die vastgemaakt is aan een wiek van een windmolen. Maar dat is toch niet het beeld dat ik voor ogen heb. Ik weet het niet meer zo goed. Begin van dementie zeker. Kon iedereen van het dorp zo maar lid worden?

BOY

Nee, ik denk niet dat iedereen zo maar aanvaard werd als schutter. In hun statuten lezen we een aantal criteria waaraan een nieuwe gildebroeder moest voldoen. De kandidaat die aangebracht werd door de hoofdmans of de gezworenen, moest praktiserend Rooms-katholiek zijn en getuigen van goed gedrag. Hij werd geacht een eerbaar man te zijn uit een eerbare familie, niet iemand die vertoeft aan de rand van de maatschappij. Zweren, vloeken of lelijke dingen zeggen en ruziën met de andere gildebroeders waren uit den boze. Of het aantal leden begrensd was, weet ik eigenlijk niet. In hoofdzaak was het wel een mannenwereld; toch zijn er schietingen geweest waar ook vrouwen hun beste pijlen verschooten. En op de teerfeesten waren de dames zeker van de partij.

LENA

'k Heb ergens gelezen dat die feesten soms, laat ons zeggen, erg uitbundig over meerdere dagen gevierd werden. En dat die brave, godvruchtige schutters zich tegoed deden aan lekker eten en drank, veel drank. Van raak schieten zal daarna niet veel meer in huis gekomen zijn.

BOY

Ja, droogstoppels waren die schutters zeker niet. Ze vierden niet alleen op de feestdag van Sint-Sebastiaan, maar ook op Halfhoogst en op de dag van de koningsschieting en nog enkele dagen daarna. Er werd dan ongeremd gegeten, gedronken, muziek gemaakt, gezongen, gedanst, gevallen, potten gebroken en waarschijnlijk ook al eens gevochten. Ze maakten er een Breugeliaanse kermis van. Trouwens, in groep gingen ze ook de processies in nabije parochies opluisteren. Daar kregen ze dan een of meerdere tonnen bier voor van de betreffende schepenbank. En een goede ton is een lege ton ... Dus.

LENA

'k Begrijp het. Zover zijn deze schutters van 'De Nachtwacht' nog niet gevorderd. Kijk eens goed naar de van bovenuit belichte linkerhand van de man in het zwart. Het lijkt of ze uit het doek komt. Rembrandt speelde in vele van zijn schilderijen met het contrast tussen licht en donker. Met die techniek van clair-obscur wou hij de belangrijkste personages of handelingen benadrukken. Die man in het zwart en met kanten kraag is kapitein Frans Banning Cocq, lid van de Amsterdamse stadsadel. Hij heeft de leiding

over deze compagnie. Met zijn hand naar voor te brengen wil hij zeggen: *'Laat ons marcheren!'*

BOY

Ja, en om iedereen aan te sporen in het gelid te gaan staan, roffelt de tamboer erop los. Weliswaar tot ongenoegen van dat hondje. En de vaandrig begint trots met zijn vaandel te zwaaien. Maar wat doet dat meisje daar linksachter de kapitein?

LENA

Dat is een van die merkwaardigheden in het tafereel. Qua gestalte lijkt ze een meisje, maar als je haar aangezicht bekijkt, dan zie je eigenlijk een vrouw. Bovendien is ze rijkelijk gekleed. Het is een allegorische spitsvondigheid van Rembrandt. Zie je die kip aan haar zij hangen, waarvan de klauwen fel belicht zijn? Wel, volgens de toenmalige taalkundigen was 'clover' afgeleid van klauw. Wat niet klopt natuurlijk, maar wisten zij veel. En 'clover' betekent geweer. De klauw staat bijgevolg symbool voor de kolveniersgilde. Knap gevonden van Rembrandt, hé.

BOY

Die hand blijft de aandacht trekken. Ik heb me altijd laten wijsmaken dat handen schilderen het moeilijkste item is in de schilderkunst. Dat je daaraan kan zien of je te maken hebt met een middelmatig dan wel een goed schilder. En geen twee paar handen zijn identiek: de verweerde, knoestige kolenschoppen van een oude boer zijn niet te vergelijken met de frêle, verfijnde handjes van een adellijke jongedame. Probeer ze zelf maar eens te tekenen. Wat me nu opvalt, Lena, is dat jouw handen zo verzorgd, jouw vingers zo fijn zijn. En je ring met die in facetten geslepen diamantjes versterkt dat effect nog. Ben jij soms van adel?

LENA

Bedankt voor het compliment. Inderdaad, elk paar handen is uniek. Zo kunnen de handen van degenen met wie ik een hechte band heb — jij ook, wees gerust — mij vertederen; de tastzin vergeet immers niet. Vingers en handen zeggen veel over een mens, Boy, over zijn goede en zijn slechte eigenschappen. Een roker en een nagelbijter herken je direct. Ik ben overtuigd dat iemands handen zijn persoonlijkheid verraden, zelfs zijn intellectuele peil. Ik let daarop als ik iemand voor de eerste maal ontmoet. En neen, ik heb in de verste verte geen blauw bloed. Daar is wel iets van aan van wat je zegt. Tussen de schetsen van de betere kunstenaars vindt men vele handenstudies, die je dan aantreft in hun latere werk. Zeg, je haalde daarstraks nog verplichte dorpspatrouilles aan. Vertel.

BOY

Terwijl de schuttersgilden op het platteland evolueerden naar verenigingen waar vermaak de boventoon kreeg, dan waren er toch mensen nodig om in te staan voor de veiligheid van de dorpeelingen. In eerste instantie was dat de baljuw. Maar met zijn een of twee sergeanten en een rondegast, zeg maar veldwachter, kon die geen bende vagebonden tegenhouden of elke nacht de veiligheid garanderen van alle inwoners in zijn ambtsgebied, waaronder afgelegen gehuchten en huizen. Bij een verhoogd risico of soms op bevel van de hogere overheid organiseerde de schepenbank daarom patrouilles voor de landwacht.

LENA

Hoe moet ik me dat voorstellen?

BOY

Het gebeurde dat zwervende dievenbenden het platteland afstroopten om

met het stelen van al wat eetbaar of verkoopbaar was zelf in leven te blijven. Je hebt zeker al gehoord van de Bokkenrijders, de benden van Jan de Lichte, van Cartouche, van Guldentop en die van Bakelandt. En dan waren er nog de minder beruchte gelijkgestemden, kleiner in omvang, maar daarom niet minder gevaarlijk. Veelal waren die zootjes ongeregeld een samenraapsel van deserteurs, landlopers, zigeuners en criminelen. Werden deze in de wijde omgeving gesignaleerd, dan riepen de baljuw en de schepenen de inwoners op om het eigen dorp te beschermen en de wacht op te trekken aan de grensovergangen. Dikwijls gebeurde dat in overleg met de omliggende dorpen, zodat bij het horen van hun stormklok alle burgers gewapend verzamelden om zo op te trekken naar waar het nodig was. Maar het viel ook voor dat de Staten van Vlaanderen hun kassellrijen dorpsbesturen verplichtten hun grenzen te sluiten voor alle verkeer uit Brabant. En als je weet dat de grens tussen Vlaanderen en Brabant het huidige Klein-Brabant in twee sneed, dan begrijp je dat er frequent gepatrouilleerd werd. Die patrouilles vormden zodoende een burgerwacht.

LENA

Ik begrijp uit wat je zegt dat er spontane verweeracties geweest zijn, da's logisch, maar dat er ook meer gestructureerde bewakingsopdrachten waren. Hoe werden die intern georganiseerd?

BOY

Op voorhand stelde de griffier 'rondeboeken' samen waarin per wijk alle capabele mannen werden genoteerd en verdeeld in groepjes van zes of acht of meer; zo'n groepje noemde een 'rotte'. Per wijk had je dus een of meerdere 'rotten', elk onder de leiding van een korporaal. De algemene leiding was in handen van een benoemde kapitein, een luitenant en een of twee sergeanten. Als een korporaal verwittigd werd dat zijn groep aan de beurt kwam, dan riep hij zijn mannen op. Daagde iemand niet op, zonder goed excuus of zonder het sturen van een vervanger, dan werd die beboet. Voor ze aan hun wachttaak begonnen presenteerde de 'rotte' zich aan de kapitein, ieder gewapend met een eigen geweer of een piek, en ontving de korporaal zijn orders. Meestal was het zo dat één iemand buiten aan een wachtlokaal voor een uur de wacht hield en dan afgelost werd en dat de anderen met de korporaal ofwel langs de dorpsgrens patrouilleerden ofwel in het wachtlokaal zaten. Groot probleem voor die schildwacht was dat hij tijdens zijn wacht niet in een herberg mocht betrappt worden of 's nachts in slaap viel; of weer een boete. Merkte hij een verdacht iemand op, dan riep de schildwacht: '*Wardauw*' wat eigenlijk wachter betekent, maar door de tegenpartij moest geïnterpreteerd worden als: '*Pas op. Blijf staan.*' Volgde er geen reactie, dan schreeuwde de schildwacht met tussenpozen drie keer na mekaar: '*Schee!*' en hoopte stilletjes dat zijn collega's terugkwamen zodat men kon overgaan tot arrestatie.

LENA

Daar zullen er wel tussen gezeten hebben die 's nachts hun uur wacht met klappertanden hebben doorgebracht en niet alleen van de kou. Wist je, Boy, dat 'De Nachtwacht' oorspronkelijk anders noemde? Dat de vele lagen vernis het zo donker hadden gemaakt, dat eind achttiende eeuw de kunstkenner overtuigd raakte dat het om een nachtelijke patrouille ging?

BOY

Wat was die naam dan wel? Al kan je je afvragen of een schilderij een naam nodig heeft.

LENA

De titel zou geweest zijn: 'De compagnie van kapitein Frans Banning Cocq en luitenant Willem van Ruytenburgh maakt zich gereed om uit te marcheren'. Amai, zonder één keer te ademen. Dit schilderij moest passen in een reeks van zeven groepsportretten van alle compagnies van de kloveniersgilde. Rembrandt mocht de compagnie van Cocq vereeuwigen, maar hij deed dat op zo'n gedurfde, vernieuwende manier, totaal verschillend van de zes andere composities, dat niet iedereen tevreden was over het resultaat.

BOY

Smaken verschillen. Rembrandt zal daarover wel gesproken hebben met zijn opdrachtgevers. En hij was toch een gerenommeerd kunstenaar, bekend tot ver buiten Nederland?

LENA

Zeker. Zo waren zijn etsen in gans Europa erg gewild en hij had klanten voor zijn schilderijen tot in Italië. Critici hebben ooit verkondigd dat 'De Nachtwacht' nefaste gevolgen had voor zijn carrière. Dat is echter twijfelachtig. Feit is wel dat hij na de levering van dit werk in een persoonlijke crisis belandde. Het beheer van zijn financiën was nooit zijn sterkste kant geweest. Voortdurend kocht hij dure spullen, verzamelitems die hij gebruikte als attributen in zijn werken. Meer dan honderd schilderijen en grafiek hingen in zijn huis, waaronder een Rafaël en een Rubens. Antieke Romeinse en Griekse beelden en replica stonden her en der in de kamers opgesteld. Zijn verzameling schelpen was uniek. Maar door verkeerde beleggingen en een verminderde productiviteit kon hij zijn schuldeisers niet betalen. Alles werd openbaar verkocht en hij moest verhuizen naar een huurhuis in De Jordaan, de volksbuurt van Amsterdam. Hij mocht zelfs zijn eigen kunsthandel niet meer runnen, maar werkte in dienst van zijn nieuwe partner en zijn zoon. Pas de laatste tien jaar van zijn leven kwam hij weer tot rust en schilderde hij terug enkele meesterwerken.

BOY

Je ziet dat meer, getalenteerde kunstenaars die niet met geld omkonden en failliet gingen. Terwijl anderen dan weer schatten verdienden: Rubens bijvoorbeeld of Jordaens. Om terug te keren naar de plaatselijke burgerwachten, zeker driekwart van de negentiende eeuw was in onze dorpen een Nachtwacht actief. Bijna identiek als bij de 'rotten' bewaakten deze mannen de huizen, de straten en de velden van hun dorp, maar dan alleen 's nachts en enkel gedurende de winter, 't is te zeggen van 1 november tot 1 maart. Ook zij vertrokken vanuit een wachtlokaal en evenzeer was er een systeem met geldboeten en gevangenisstraffen voor de onwillige wakers. Maar het was wel de burgemeester of de schepen van politie die hen nu controleerde. Zodoende ging het nog altijd om gemeentelijke maatregelen om de eigen goederen te beschermen. Alhoewel de hogere overheid deze initiatieven sterk aanmoedigde.

LENA

Was er in de negentiende eeuw geen nood om op nationaal vlak een soort burgerwacht in te richten? Ik kan me voorstellen dat bij de Belgische omwenteling van 1830 er een tijdelijk machtsvacuüm ontstond waarbij vooral in de steden, maar toch ook op het platteland gebrek was aan daadkrachtig politioneel optreden. Of heb ik het verkeerd voor?

BOY

Eigenlijk spring je nu al iets te ver. In de laatste jaren onder Hollands bewind werd in gans de natie de Schutterij opgericht. Naast de Marechaussee,

welke een militaire component was, zou deze organisatie instaan voor de lokale ordehandhaving en de bewaking van de landsgrenzen. Deze burgermilitie kon daarenboven ingezet worden bij betogingen en mogelijke volksoptstanden. In alle steden en gemeenten moesten de mannen tussen 25 en 35 jaar zich laten registreren voor deze Schutterij. Maar alleen in de steden en de grote gemeenten was deze burgerwacht een realiteit. In de kleinere gemeenten bestond ze enkel op papier.

LENA

In onze dorpen bleef de Schutterij dus dode letter. Waarschijnlijk was hier ook niet veel reden tot tumult?

BOY

Dat is zo. Maar toen werd het 1830 en kwam het Brusselse gepeupel in opstand tegen koning Willem. En die rebellie kende nog succes ook. Al snel kreeg een Voorlopig Bewind de macht in handen. Ze oordeelden de Schutterij als onbetrouwbaar en vervingen haar door de Burgerwacht of "en français": 'Garde Civique'. Dat was dus een nationaal initiatief dat later in de Grondwet werd bestendigd. Haar taak was, met veel grote woorden, de onafhankelijkheid van België garanderen, dus de grenzen beschermen, en op lokaal plan de orde handhaven. In oorlogstijd was dat nodig omdat de Rijkswacht dan actief was in het nationale leger. In vredetijd echter was het een organisatie die met een paar keer oefenen per jaar onbekwaam was om haar taak uit te voeren. De Burgerwacht mocht in de steden vooral opdraven in stoeten en festiviteiten ter eer en glorie van de burgemeester. Vele van de leden namen zichzelf niet 'au sérieux' en als ze in uniform door de straten paradeerden werd er door het publiek om hen gelachen. Spottend werden ze de 'Zondagsoldaten' genoemd. En enkel in de steden waren ze actief; op het platteland ging het om een papieren leger, om een lijst met namen van mannen die zouden kunnen opgeroepen worden als het enigszins nodig bleek. Maar na het ondertekenen van een vredesverdrag met Nederland was die nood onbestaande. Toch deed men consequent verder met het opstellen van de lijsten en met het organiseren van verkiezingen voor het officierenkorps. Zo waren in het kanton Puurs vier bataljons, die samen een legioen vormden, en die bataljons waren dan nog eens onderverdeeld in compagnies. In theorie, op papier, klopte alles, in de praktijk was het een lachertje. De 'Garde Civique' overleefde de eerste wereldoorlog niet.

LENA

Tof. Dan waren ze in Amsterdam met de nachtwacht, of liever, met de compagnie van kapitein Cocq beter af.

BOY

Tja, wie zal 't zeggen. Zeg Lena, hoe zat het eigenlijk met het liefdesleven van Rembrandt? Dat interesseert me wel, want je weet, een vrouw kan een inspiratiebron zijn voor een kunstenaar.

LENA

Bij Rembrandt was dat niet anders. Zijn eerste en enige bruid was Saskia, een eenentwintigjarige wees van goede afkomst. Rembrandt heeft haar menigmaal geportretteerd en gebruikte haar aangezicht in heel wat schilderijen. Bijvoorbeeld in zijn werk 'De verloren zoon in het bordeel' zit ze op de schoot van een man, die denkkelijk Rembrandt zelf is. Ze hadden een gelukkig huwelijk, maar hun dochtertjes stierven op erg jonge leeftijd. Kort na de geboorte van hun enige zoon Titus overleed Saskia. In die periode was Rembrandt bezig met 'De Nachtwacht'. Om voor zijn kind te zorgen nam hij een jonge weduwe in dienst en al snel deelde deze het bed met hem. Die relatie liep echter faliekant af. Kort daarop werd

Hendrickje zijn huishoudster en geliefde. Ze was jong, mooi en verstandig en de twintig jaar oudere Rembrandt was door haar erg gecharmeerd. Voortdurend stond deze vrouw model voor zijn tekeningen en schilderijen. Ze kregen samen een dochtertje dat door Rembrandt werd erkend, want ze woonden ongehuwd samen. Hendrickje bleef de kunstenaar altijd steunen, ook in de financieel moeilijke tijden. Ze was nog geen veertig jaar oud toen ze stierf aan de pest. We kunnen dus wel stellen, Boy, dat Rembrandt heftig liefdesgeluk heeft gekend, maar ook heel wat donkere perioden heeft moeten doormaken.

BOY

Ja, gelijk zovelen voor hem en na hem. Maar zijn liefdes waren dan toch zijn muzen. En is er iets mooier of romantischer, Lena Lief, dan een eigen tekening of een persoonlijk gedicht voor je geliefde? Vraagje: naar waar zou de compagnie van kapitein Cocq stappen? Gaan ze in hun chique kleren paraderen voor de stedelijke overheid? Of hebben ze een opdracht uit te voeren?

LENA

Wie weet. Misschien gaan ze op zoek naar Robbeknol en diens patron, de Spaanse Brabander Jerolimo, die de Amsterdammers danig voor schut zette. Een goede les voor hen, want orakelde Bredero niet: *'Al ziet men de lui, men kent ze daarom niet.'*

BOY

Da's een waarheid als een koe. Vêél mensen doen zich beter voor als dat ze zijn. Je zou ervan opkijken hoeveel mannen hun echtgenotes binnenshuis psychisch molesteren, uit bezitsdrang of weet ik wat, en 'en plein public' met een uitgestreken gezicht "ons Heer een vlassen baard aandoen" om zich als dé echtgenoot van het jaar te presenteren. Soit, 't is aan die vrouwen om zich daartegen te verzetten. Lenaatje, 'k weet niet of jij dat ruikt, maar er staat iemand dicht bij ons met een heerlijk parfum: coco made-moiselle denk ik.

LENA

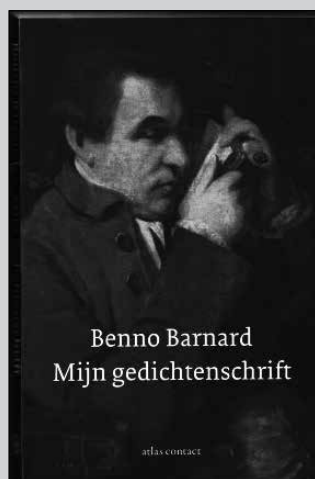
Dat is wel mijn parfum, hé. Kom, Boyke, we laten 'De Nachtwacht' over aan de andere bezoekers. Je ziet dat het drukker wordt. Wij gaan de 'bordeeltjes' zoeken. Volg je?

BOY

Zeker weten.

Dichter Benno Barnard wikt en weegt zijn collega's

Paul Servaes

Naar het voorbeeld van ontwikkelde burgerdames die een eeuw geleden in een cahier hun favoriete gedichten overschreven, maakte ook Benno Barnard een keuze uit het werk van geliefkoosde confraters. Hij schreef er op een heel erudiete en eigenzinnige wijze, zoals we dat van hem gewend zijn, een beschouwing bij en bundelde alles in **"Mijn gedichtenschrift"**. De meeste gedichten waren al eerder onderwerp van een kort commentaar dat elders al gepubliceerd werd. Zelfplagiëring noemt hij het. Naast Nederlandse dichters zijn er ook vertalingen uit andere

talen. Een bekend "Chanson de fou" van Emile Verhaeren brengt hij in de vertaling van Stefaan van den Breemt. Barnard is een bewonderaar van Verhaeren. Dat blijkt niet alleen uit zijn enthousiast commentaar bij het gekozen gedicht maar ook uit een aantal opmerkingen over het werk van Verhaeren in het commentaar bij andere gedichten. Zo betreurt hij terecht dat *"het moderne Vlaanderen nooit van hem heeft gehoord, hij schreef*

zijn verzen immers in de andere taal, die rond 1900 waarschijnlijk ook de mijne zou zijn geweest en die toen nog maakte dat Vlaanderen zich tot aan de Middellandse Zee uitstreckte." En verder: *"Verhaeren de supranationale dichter van Europa, geëngageerd en tegelijk lyricus, de nachtegaal van zijn huwelijksgeluk"*. Over een onthutsende ontmoeting in Marokko noteert hij: *"De koningssurprise was het lycée dat ik bezocht, veertig jongens en meisjes die dermate goed op de hoogte bleken van de Europese geografie, politiek en literatuur, dat ze het Vlaams middelbaar onderwijs in absentia beschaamden; want waar vind je bij ons nog de schuchter blozende zeventienjarige die de verzen van Emile Verhaeren leest, of zelfs maar weet heeft van diens bestaan?"* Barnard geeft soms de indruk dat een bepaald gedicht blijkbaar gekozen is om in de bijhorende commentaar af te geven op een bepaalde collega, Paul Claes of Dirk Van Bastelaere. We misten ook het exotische van de originele teksten van o.a. de Russen, de Hongaren en de Polen. Een andere bloemlezer, Geert Buelens met "Het lijf in slijk geplant. Gedichten uit de Eerste Wereldoorlog" deed het wel.

BENNO BARNARD

Mijn Gedichtenschrift

Uitgeverij Atlas Contact, Amsterdam/Antwerpen
251 blz. 24,99 €

Schoolse herinneringen

Benny Croket

Deze winter was ik bij mijn moeder thuis de zolder aan het opruimen en vond in een schuif mijn schoolrapporten terug, zowel die van de humaniora als die van de lagere school. Gedaan met opruimen. Ik vleide me neer in een gekrakeerde leren fauteuil, bladerde door die rapportjes, las de opmerkingen van de leerkracht en glimlachend kwamen de herinneringen aan mijn kinderjaren en de schooltijd als vanzelf naar boven. En begon ik te mijmeren over het onderricht van toen.

Begin jaren zestig heerste de tijdgeest van zoveel mogelijk veranderen. Ook in het onderwijs volgden modernisering en elkaar snel op en het is in die periode dat ik in de lagere school terecht kwam. Van de gemengde kleuterschool bij de Zusters – gemengd wil zeggen de meisjes op de rechte en de jongens op de linkse banken – mocht ik naar de jongensschool bij de Broederkes in de Rijkenshoek in Bornem. En als kind van zes jaar ervoer ik dat als een belangrijk feit. De ‘papschool’ was verleden tijd en ik mocht naar de ‘grote school’. Maar aan de andere kant was het onrustwekkend omdat ik in een totaal onbekende wereld zou terechtkomen, waar zoals mijn ouders en grootouders beweerden niet mocht gespeeld worden, maar waar ik veel moest leren, goed moest opletten en vooral ... diende braaf te zijn.

Op 1 september bracht mijn moeder me naar de schoolpoort, want verder

dan de poort mochten moeders niet komen als ze niets te bespreken hadden met de leerkracht of broeder overste. Verweesd stond ik daar met een boekentasje in mijn hand op die grote koer. Wachten tot een meneer me opving en me naar een klaslokaal begeleidde waar al een hoop nieuwkomers zat, waaronder enkele bekende gezichtjes uit de kleuterklas. Die meneer, meester De Fruytier, was een onderwijzer van de oude stempel, een man niet groot van gestalte maar van een zekere gestrengheid. Zo was omkijken in de klas verboden en ik kan me nog goed herinneren dat, terwijl hij achteraan in de klas uitleg aan het geven was, ik hiervoor een terechtwijzing kreeg. Maar na enkele dagen wennen en na het leren kennen van de andere kinderen vielen die eerste schooldagen best mee.

Dikwijls wordt beweerd dat klasgenoten een groep vormen, maar is dat wel zo? Tegenover de leerkracht waarschijnlijk wel en een leeftijdsgroep is het in ieder geval, maar ik denk dat het meer om subgroepen van een toevallige samenstelling gaat. Die samenstelling kan gebaseerd zijn op de buurt waar men woont of omdat men bij de voetbal of de turnkring is of omdat men in elkaars nabijheid zit in de klas en zelfs de goede of slechte resultaten doen groepjes ontstaan.

Toch waren er gebeurtenissen – tijdens mijn lagere schooljaren wel te verstaan – waarbij de ganse klas als groep functioneerde. Gedurende zes

Broedersschool Bornem 1967-1968: 6de leerjaar met broeder Jef Talboom

jaar bleven de leerlingen in principe bij elkaar en in die zes jaar vierden ze zowel hun eerste als plechtige communie en verder waren er de maandelijke kerkbezoeken, de schoolreizen, de toneeltjes bij de proclamatie, het jaarlijkse onderzoek in het Medisch Centrum in Wintam en nog zoveel meer. Deze groep komt tot leven via de klasfoto.

Waarmee begon en eindigde een schooldag? Met de bel, zijnde het instrument als overgang tussen het spelen, het vrij zijn, en de schoolse onderdanigheid, het leren. En de opeenvolgende stappen van het belritueel hadden we van de eerste week door: eerste keer bellen betekende blijven staan en zwijgen, tweede keer bellen in alle stilte en met een fikse tred naar uw rij gaan en derde keer bellen wou zeggen dat in strikte volgorde de rijen naar hun klassen konden stappen. En zeker niet babbelen onderweg, want dan pikte broeder overste je eruit. De bel kondigde eveneens de speeltijden aan en het was een eer dat men als leerling-ancien van het zesde leerjaar mocht bellen bij het einde van de voormiddaglessen of om vier uur. Onder begeleiding van een leerkracht werden dan per straat en wijk rijen gevormd om veilig naar huis te stappen.

De onderwijzer was en is de autoriteit van de groep, het hoofd van de klas, klas die dikwijls naar hem wordt genoemd. Hij, als vervanger van het ouderlijk gezag, is opgeleid om met kinderen van die leeftijdsgroep om te gaan. Dat is niet altijd zo geweest: twee eeuwen geleden moest men enkel een basiskennis hebben en een toelating om les te mogen geven. In zijn klas is de onderwijzer heer en meester. Hij waakt er over dat zijn gezag gerespecteerd wordt, terwijl hij de kinderen onderwijst volgens een vastgelegd programma. Belangrijk is de ingesteldheid van de leerkracht. Zijn manier van lesgeven en zijn ideologie kunnen invloed hebben op de latere

studie- en beroepskeuze van de leerlingen. Zo zijn er leerkrachten waar ik met genoegen aan terugdenk, hetzij door hun discipline of hun vertelkunst of door het enthousiasme waarmee ze hun lessen brachten.

Zeker in de jaren zestig nog was de leerkracht een dominante figuur en dit gegeven werd zeker versterkt door de trede waarop hij stond. Die trede vormde de grens tussen het gebied van de leerlingen en het domein van de meester. Op die trede stond zijn lessenaar. Enkel wanneer de leerling naar het bord werd geroepen, werd deze verplicht dit domein te betreden en bleef de aangesprokene door alle klasgenoten aangestaard. Men werd als het ware als individu uit de groep gelicht. En ook op maandagmorgen moesten we naar de tree komen om onze zondagse spaarcentjes af te geven om ingeschreven te worden op spaarboekjes van de ASLK. Ten slotte kon de trede een strafinstrument worden wanneer een leerling bij een 'wandaad' op die stoffige, houten bak moest knielen.

Tot het domein van de onderwijzer behoorde ook het bord. Het grote middengedeelte hing vast aan de muur en aan de linkse en rechtse zijkant was een draaiend bordgedeelte, waar zowel voor- als achterzijde kon beschreven worden. De vragen van de proefwerken stonden altijd aan de achterzijde van die zijborden en het was iedere keer gespannen wachten tot ze omgedraaid werden. Het bord afvegen met de bordveger of een spons en de bordveger gaan uitklappen, was één van die werkjes die door de meeste leerlingen als een erkenning van vlijt werd ervaren.

Laat ons het lessenpakket eens overlopen. De voormiddag begon met de catechismus of de gebeden of met gewijde geschiedenis. Het gebruik van de catechismus is begin jaren zestig plots opgehouden. Ik heb nog enkele bladzijden moeten van buiten leren, maar van de ene op de andere

Broedersschool Bornem 1967-1968: onderwijzend personeel met van l. naar r. boven: Jan Pauwels, Karel Brijns, Jos Goiris, André Verberckx, Pierre Nijs, broeder Jozef van Hecke, Hendrik De Bruyn; onder: Theo De Bruyn, Roger Flies, Cyriel Rottiers, broeder overste Albert Pissens, Eduard van Troyen, Marcel de Fruytier, broeder Jef Talboom

dag was dat gedaan. Dat heeft later toch problemen gegeven, want bij de maandelijkse biecht kenden de meesten de Akte van berouw niet meer, zodat in de biechtstoel maar wat werd gefezeld.

Daarna was het Moedertaal, het belangrijkste vak. In het eerste leerjaar was dat lezen en schrijven. Leren lezen ging via het leesbord met diverse afbeeldingen en daaronder het woord: aap, roos, zeef, muur, juk, enzovoort. Deze leesborden bestonden eveneens in het klein als leesplankje. En door veel oefenen lukte het de besten rond Nieuwjaar of kort daarna tamelijk vlot te lezen. Leren schrijven was een ander paar mouwen. Een van de enige dingen waarvan ik zeker weet dat het in mijn boekentasje zat toen ik de eerste dag naar de lagere school ging, was een rond doosje met daarin een spons. Die zou moeten dienen om de griffelstrepn op mijn lei weg te vegen. Maar ik heb dat sponsje nooit hoeven te gebruiken; we mochten direct op papier schrijven. Niet met een vulpen of ballpoint, maar met een dunne pennenstok en een ballonnetjespen, die we moesten vragen aan de meester. Aan die pennen en pennenstokken zijn veel anekdotes verbonden. Er waren kinderen die ermee probeerden vogelpik te spelen in hun bank en anderen die aan hun pennenstok sabbelden en beten zodat er na een tijdje maar een kort stukje overbleef. En het vissen naar propfen in de inktpot was voor sommigen een aangenaam tijdverdrijf. Een inktvlek maken was in feite het ergste wat ons kon overkomen. Zeker als het op de nieuwjaarsbrief was. In een speciaal schriftje voor schoonschrift kwamen eerst de kleine letters aan bod, beginnend met a en opbouwend naar z en daarna leerden we de hoofdletters schrijven. Vanaf het vijfde leerjaar – of was het het zesde – mochten we over een onderwerp, dat de meester of de broeder aanbracht, opstellen schrijven. Deed ik erg graag omdat ik daarin mijn teveel aan fantasie kwijt kon. Ik denk dat we toen ook al zins- en woordontleding kregen, wat voor vele kinderen Chinees was.

Wiskunde, dan kunnen we niet voorbij het telraam, een schoolmeubel als een geraamte met horizontale staafjes waarover de gekleurde ballen gleden. Hoe het praktisch werkte, weet ik niet meer. In het vijfde leerjaar werd wiskunde onderverdeeld in rekenen en metriek stelsel en vormleer. Rekenen, dat waren de vier hoofdbewerkingen, de regel van drie en vraagstukken oplossen. En bij metriek stelsel gingen we de koer opmeten om goed te snappen wat een meter en een decameter waren. De inhoudsmaten, die op of in de kast stonden, werden soms ook benut, maar eigenlijk waren zij het grootste deel van het jaar siervoorwerpen. Om het gebruik van de gewichten onder de knie te krijgen werd winkeltje gespeeld met een doos suiker, zout en andere huishoudelijke producten. Uiteindelijk kwamen ook de vierkanten, rechthoeken en cirkels ter sprake en mochten we knoeien met een passer.

De plezierigste les was zang. 'Daar zat een sneeuw wit vogeltje', 'Broeder Jacob' en 'De vier weverkes' werden zowel in de klas als op straat als thuis gezongen. Bij het zingen tikte de meester met zijn regel op de woorden die hij op het bord had geschreven. Na veel oefening werden sommige liedjes in canon gezongen. En wie een goede stem had kreeg de kans mee te zingen in het kinderkoor onder leiding van meester Theo De Bruyn om samen met de kerkzangers de misvieringen met Pasen en Kerstmis op te luisteren. 'k Had toen een kopstemmetje en mocht bijgevolg mee gaan repeteren op het doksaal in de kerk van Bornem, wat al een avontuur was, want daar kwam je normaal gezien niet. In het zesde leerjaar waren het dikwijls liederen waarvan de tekst door Klein-Brabanders was geschreven of liedjes als 'Vliegt de Blauwvoet, storm op zee!'

Tekenen en schilderen, nog zo iets leuk. Met repeltjes aardappel stempelen of met een zeef en een tandenborstel rond gedroogde bladeren spatten. Fier waren we op die kunstwerkjes. De moeilijkste opgave in het zesde leerjaar was een erg gedetailleerde windroos tekenen en inkleuren. Toen was een doos kleurpotloden nog een vrij dure aankoop, zeker die van Caran d'ache. Wie wasco's had, was verwend; ik had er geen.

Aan geschiedenis heb ik veel genoeg beleefd, mogelijks omdat het in de namiddag werd gegeven en omdat als de zon in de klas binnen scheen het zo rustig werd dat bijna iedereen wegzonk in dromerijen. De historische prenten die aan het bord werden gehangen, waren zo goed getekend dat de taferelen met Oude Belgen, Vikings of Keizer Karel bijna echt leken. Via de tijdsband konden we vinden in welke periode die personen of gebeurtenissen op de prenten thuishoorden.

Aardrijkskunde waarin we tot de vaststelling kwamen dat België maar een klein vlekje is op de wereldbol. Op de kaart van België leerden we dat er negen provincies waren met elk een hoofdplaats en dat er in ons landje 'bergen' waren. Evenzeer kwam onze gemeente als leerstof aan bod met zijn grenzen, de wijken, de belangrijkste wegen en het aantal inwoners. In de atlas konden we ons vergapen aan prachtige kaarten. Aardrijkskunde werd in het zesde leerjaar minder prettig omdat we dan moesten weten waar ijzererts gedolven werd, waar hoogovens stonden, waar bepaalde gewassen groeiden, enzovoort.

Elke maand kregen we ons rapport dat uitgedeeld werd via naamafroeping door broeder overste, die je resultaat becommentarieerde. Een eerste kolom in dat rapport was bestemd voor de invulling van het aantal misvieringen die je gedurende die maand had bijgewoond. Dan kwamen de kolommen voor gedrag en vlijt, met een gradatie van zeer wel tot onvoldoende. Dan volgden de punten, zowel voor klassikaal werk als huiswerk en uiteindelijk een brede kolom voor opmerkingen. Na de proefwerken werden de punten opgeteld, de procent berekend en noteerde de onderwijzer de rangplaats die men behaalde op het totaal aantal leerlingen. Dit laatste gegeven vond ik belangrijk omdat de grootte van het boekenpakket dat je kreeg afhing van die plaats. Top drie was een evidentie, maar pas in het vijfde leerjaar kwam ik als eerste over de eindmeet: gelukwensen van meneer pastoor en de burgemeester, die op de eerste rij zaten in de grote zaal van de Zustersschool, waar de proclamatie doorging. Ik besef nu wel dat het niet erg aangenaam moet geweest zijn voor leerlingen die ergens achteraan bengelden hun naam en resultaat te horen noemen voor een paar honderd aanwezigen.

Met plezier – of is het eerder nostalgie – denk ik terug aan de grote, ronde kachel in de klas, die veel warmte gaf als je er niet te ver afzat en aan de houten schoolbanken, waar we met zijn tweeën inschoven. Telkens werden we aangemaand rechtop te zitten met gekruiste armen op het schrijfbord of met de armen op de rug. En aan de speeltijd, als we tikkertje speelden of Schipper mag ik overvaren, Krik-krak of Schaar, hamer of mes en onze bedrevenheid met de bikkels of een kleurrijk geschilderde tol demonstreerden.

En wat met mijn schoolrapporten? Ik heb ze verscheurd en bij het oud papier geworpen. Weg met die bewijzen van mijn schoolse herinneringen. Af en toe moet een mens eens durven grote kuis houden in zijn leven en alle 'ballast' overboord kieperen. Het opruimen kon terug beginnen.

Uit het oorlogsdagboek van pater Benedictus Van Doninck

Het dagboek van Benedictus Van Doninck, pater in de abdij van Bornem, geeft een unieke kijk op de gebeurtenissen tijdens de oorlogsjaren 1914-1918.

Zondag 2 april 1916 (dag 609)

Om 9 uur is meneer Prior thuis gekomen van Calfort. Hij vertelt dat daar volop gewerkt wordt aan Duitse versterkingen. Alle 100 meter een bom-vrije Kazemat in de loopgraven. De greef van Halfvasten, die ons verleden jaar helemaal had vergeten kwam deze middag onder de recreatie. Hij was zo groot niet als voorheen maar hij had een sigaar bij en een tas koffie! De misdienaars hadden hem dezen morgen gekregen. Wegens de gespannen toestand in Holland, wordt er geen verlof aan de soldaten gegeven. Men zegt dat de Hollandse troepen tegen Duitsland geconcentreerd worden. Dit laatste stelt sommige confreres gerust, want zij zeggen hier te gaan lopen als Holland met Engeland en België in oorlog kwam. Waarom? Omdat ze dan in het dorp geen vriendelijke gezichten meer zouden zien! Deze avond om 8 uur geronk gehoord van een Zeppelin die over de abdij passeert oost-west en terug. Kanon de hele dag hoorbaar.

Maandag 3 april 1916 (dag 610)

In Hingene zijn sedert 8 dagen twintig Duitsers gelogeed in "de Zwaan". Ze zijn bezig telefoonverbindingen te leggen tussen Puurs—Hingene—Bornem. 14 draden. Aan de Forge werd hooi op wagons geladen en langs de ijzeren weg werd uit wagons kiezelzand gelost. De Pastoor van Bornem was op reis naar Antwerpen, volgens de jonge meid verteld aan Leonardus, om te zien waar de kleren bleven, die voor de eerste communicanten door het komiteit waren toegezegd. Volgens de Koster was hij naar Mechelen om de familie te waarschuwen over zijner oude meid die zeer ziek is. En volgens meneer Prior, die hem te Antwerpen niet gezien had, was hij naar Brussel! Een Duitser schiet hier z'n hond dood met de 5e revolverkogel. Hij had hem van Mechelen meegebracht, had er geen eten voor en

presenteerde hem aan Dikke Jef, die zei: "Wel man, ik en heb nog geen vreten voor me zelve." Meel van 't comiteit kost 0,51 frank de kilo. De vrachtbode van Sint-Niklaas is vandaag over de Temsebrug mogen komen en bracht voor Bernardus een pakje met schoenen en pantoffels. Kanongerommel is de hele dag te horen geweest.

Dinsdag 4 april 1916 (dag 611)

Een tiental stammen van wilgenbomen die wij in 't begin van verleden jaar bij de afbraak der loopgracht in ons bosje gered hadden naar ons bouwke, werden daar door houtzagers tot gerief gezaagd. Op de omgespitte grond van ons wijmenland in de Donk wordt met een handkarke de bewerkte vuilnishoop van de kabal gebracht door Knots en D.Jef. Gisteren hebben enige fortwerkers bijna de gemeenteraad overhoop geworpen omdat hun subsidies werd afgetrokken wegens 't loon bij de Duitsers verdiend. De pastoor heeft de beloofde kleren voor z'n eerste-kommunikanten thuis gekregen. Kanon af en toe hoorbaar.

Woensdag 5 april 1916 (dag 612)

In het gasthuis was Al. De Wit (alias de Blauwe) te biechten en te communie. Hij moest in de voormiddag een breukoperatie ondergaan. Een karvracht kleren voor kleine en grote mensen lag in de bovenzaal van 't gasthuis opgestapeld, gezonden van Antwerpen. In het dorp is door de burgemeester op bevel der Duitse overheid aangeplakt dat het streng verboden is op min dan 5 meters de versterkingen te naderen — dat de vuilnisbakken der riolen moet geruimd worden — beir- en mestputten zorgvuldig moeten gedekt zijn, enz. De kilo koffie kost 7 frank. Meneer Prior die om 12 ½ naar Sint-Amands ging, komt om 6 ¾ thuis met n'en greef. De pastoor van Sint-Amands leest maar eens ter maand de H.Mis.

Donderdag 6 april 1916 (dag 613)

Om 11 uur komt er evenals gisteren een auto aangereden met officieren, die aan de pomp van Spiessens afstappen, en over de makkedam heen metingen doen. Meneer Prior ontvangt een kaartje van H.H. Prelaat die zijn bezorgdheid uitdrukt dat wij iets te kort hebben en nogmaals vraagt of 't waar is dat de statie van Bornem is afgebroken? Geen angst! 't monument zal blijven staan tot na de oorlog en langer? Leonardus ook kreeg een kaartje van zijn E.H. broer, die laat weten dat er regelmatig van zijn ander familie naar Bornem wordt geschreven. En daar er hier niets van aankomt, moet er wel vele correspondentie verloren geraken. Leo die gisteren en vandaag naar de bedeling in den bouw ging, bracht deze avond een snee Amerikaans spek mede van een reuzenvarken! Het stuk (buikspek) mat 17centimeter dikte! Geen kanon gehoord vandaag.

Je kan de verschillende delen van het dagboek downloaden via www.wolbornem.be

Poolse Dorota Rzycka over Emile Verhaeren

Paul Servaes

Bij de uitgeverij L'Harmattan te Parijs verscheen een belangrijke studie over de poëzie van Emile Verhaeren en van Jacques Brel, twee Franstalige Vlamingen die wereldfaam verwierven. Deze tot boek herwerkte doctoraats thesis is van de hand van de Poolse Dorota Rzycka en kreeg als titel **“Être poète au Plat Pays. La quête identitaire dans la poésie d’Émile Verhaeren et de Jacques Brel”**. Het is een uiterst merkwaaardige keuze van deze Poolse taalwetenschapper, master in de Romaanse Fi-

lologie aan de universiteit van Krakau in Polen en doctor in de Franstalige literatuur aan de universiteit van Cork in Ierland. Bovendien doceert zij momenteel Frans op de campus Ningbo in China van de Universiteit van Nottingham (GB). In haar dankwoord aan het begin van het boek geeft ze ons een blik op het ontstaan van dit toch uitzonderlijk parcours. Al van in de basisschool en later in het lyceum, respectievelijk in Tomice en Wadowice, was ze begaan met taal en literatuur. Uiteindelijk leidde dit tot een voorliefde voor de Franse taal en cultuur en zocht ze hier haar onderzoeksdomein aan de universiteit. Waarom ze uiteindelijk koos voor een zoektocht naar de Belgische identiteit in het werk van de dichter Verhaeren en de zanger, componist en tekstdichter Brel is niet zo duidelijk. Dat ze als een echte wereldburger terecht kwam bij deze twee universele geesten is uiteraard niet abnormaal.

Het is geen gemakkelijk thema dat ze behandelt. Bovendien gaat ze de problemen niet uit de weg. Zo worstelt ze met de term “Belgische literatuur” waartoe zij uitsluitend de Franstalige literatuur van België rekent daar de Nederlandstaligen van “Vlaamse literatuur” spreken. Ze ziet dan ook, ons inziens ten onrechte, een groot dilemma qua identiteit bij Verhaeren en bij Brel die zich in het Frans uitdrukken maar Vlaming zijn of zich Vlaming voelen. Hieruit afleiden dat beide dichters ook van hun Vlaamse identiteit getuigenis brengen, doet ze, spijtig genoeg, niet.

Ze voelt ook aan dat ze een toch ongewone vergelijking maakt tussen Verhaerens poëzie en de teksten van Brel (toch maar een chansonnier voor sommigen). Voor haar keuze zoekt ze steun in diverse publicaties. Voor Brel is haar oogst uit de laatste zes decennia erg groot. Voor Verhaeren beperkt ze zich onterecht uitsluitend tot de door haar veelgeprezen “Verhaeren: biographie d’une œuvre” uit 1996 van Jacques Marx. We kun-

nen het de Poolse moeilijk kwalijk nemen dat ze geen Vlaamse bronnen heeft aangeboord, maar dat ze alleen de monografie van Jacques Marx ontmoette is toch wel flagrant. Ze vergeet hierbij enkele merkwaaardige bronnen die toch ook in het Frans verschenen, zoals het werk van onder andere Beatrice Worthing en van Vic Nachtergaele. Bovendien heeft ze de gevonden gegevens niet of alleszins foutief gebruikt, zoals blijkt uit de door haar vermelde namen van Verhaerens ouders. Haar bibliografie reikt ook maar tot 2010.

In een eerste hoofdstuk heeft ze het uitvoerig over de term “Belgitude”, waartoe Verhaeren en zijn stagemeeester advocaat Edmond Picard met de “âme belge” de aanzet hebben gegeven. Bij Brel vindt ze voor het eerst sporen van de “Belgitude” pas in 1971. Dus toch ook vóór die term officieel in 1976 werd gelanceerd. Het tweede hoofdstuk ontleedt de biografische context bij Brel en bij Verhaeren en de rol ervan bij hun poëtische vorming. Veel gelijkenissen vindt ze in het leven van beiden. Van Vlaamse afkomst en stammend uit de katholieke bourgeoisie kozen ze als expressiemiddel het Frans dat ze bij de jezuïeten uitstekend hadden geleerd. Verhaeren had een Vlaamse moeder (Adelaïde De Bock en niet Jeanne de Boeck) en een verfranse Brusselaar als vader (niet Henri maar Gustave Verhaeren). Brel daarentegen had een Franstalige Brusselse moeder en een Vlaamse vader. Het derde hoofdstuk toont aan hoe beide dichters refereren in hun poëzie naar het roemrijke verleden van Vlaanderen met zijn historische figuren als Jakob van Artevelde, maar ook met de beroemde Vlaamse schilders. Op dit mythische Vlaanderen steunt de nationale Belgische identiteit die ze zoekt in het oeuvre van beide dichters. Hoe deze mythevorming ten dienste staat van een nationale Belgische literatuur, vormt het thema van het laatste hoofdstuk. De rol van de stad bij het tot stand komen ervan kan ze tot slot gemakkelijk aantonen zowel in het werk van Verhaeren als in dat van Brel. In haar slotconclusie twijfelt ze niet aan het voortbestaan van de “Belgitude” in het complexe land dat België is, wat ook de politieke situatie ervan zal worden, op voorwaarde dat Brussel blijft bestaan. Alleen de Brusselse agglomeratie kan, volgens haar, verhinderen dat België ooit gesplitst wordt.

Dat dit boeiend essay van een gedreven en erudiet wetenschapper een dubbel gevoel nalaat, is vooral te wijten aan haar onbegrip voor de dubbele identiteit van Verhaeren en van Brel.

Dorota RZYCKA

Être poète au Plat Pays

La quête identitaire dans la poésie d’Émile Verhaeren et de Jacques Brel

Editions Harmattan, Paris

232 blz. 22 €

Er komt een nieuwe molen in Sint-Amands....

Marc Peelman

KVNS in Klein-Brabant

Met Klein-Brabant heeft KVNS reeds jaren een speciale band door onder meer haar werking op de oude site "De Steenovens" in Sint-Amands. De restauratie en de reconstructie van deze oude hoeve past in de maatschappelijke doelstellingen die KVNS zich aanmeet: vanuit een holistische visie het landschap in relatie met de mens bestuderen met respect voor het evenwicht tussen de draagkracht van de natuur en de waarde van het door de mens gecreëerde erfgoed.

De toepassing van deze visie is natuurlijk niet evident in ons volgebouwde Vlaanderen. Vandaar dat KVNS haar oog had laten vallen op een uniek stukje landschap aan de boorden van de Schelde op de grens tussen Oost-Vlaanderen, Vlaams Brabant en Antwerpen. De historische waarde van dit stukje landschap te Sint-Amands in Klein-Brabant was reeds uitdrukkelijk aangetoond door de studie "*De geschiedenis van de Steenoven*" door Marc Peelman, Luc Rochtus en Filip Hooghe. Deze studie illustreerde op prachtige wijze hoe het natuurlandschap door indijking en bebouwing evolueerde naar een cultuurlandschap, waarin de Scheldemolen op de Kouter, de Steenovens, de Meersen, verbonden door De Dam met het oude centrum van Sint-Amands een centrale rol spelen.

Niet onlogisch dus dat ook de geschiedenis van de Scheldemolen op de Kouter tot het interesse- en studiegebied viel van KVNS.

Voorstelling van 'Klein-Brabants Molenboek'

Vanuit deze gemeenschappelijke interesse en studie stelde op 11 december 2009 de Vereniging voor Heemkunde van Klein-Brabant in samenwerking met de Koninklijke Vereniging voor Natuur en Stedenschoon het "*Klein-Brabants Molenboek*" voor. Meer dan 25 molens komen in het boek aan bod en talrijke illustraties en gegevens zien in dit boek voor het eerst het daglicht. Het boek bevat een verklarende woordenlijst van molentermen, talrijke bronvermeldingen en naschriften die zowel door de leek als de deskundige van grote waarde zijn. Voor wat de molens van Sint-Amands betreft, nemen auteurs Dr. Karel Van Den Bossche en Marc Peelman de geschiedenis van "De Koutermolen" en "De Scheldemolens" voor hun rekening.

Op deze wijze worden de kennis, de ervaring en de inzichten van diverse mensen en verenigingen gebundeld: Dr. Karel Van Den Bossche als initiatiefnemer en drijvende kracht achter het Vlaamse Centrum voor Molinologie, Luc Rochtus en Marc Peelman, respectievelijk voorzitter en ondervoorzitter van de Vereniging voor Heemkunde in Klein-Brabant en op hun beurt ook bestuurders van KVNS, samen met molinoloog Lieven Denewet, die op zijn beurt de stuwende kracht is achter "*Molenecho's*" van de vzw Molenzorg Vlaanderen.

Het was dan ook voor KVNS een prachtige gelegenheid om deze molenminnende organisaties samen te brengen in één activiteit. Nadien zal blijken dat dit initiatief aan de oorsprong ligt van een verdere bestendiging van deze vruchtbare samenwerking. KVNS wilde een katalysator zijn in het Vlaamse erfgoedgebieden en vanuit haar benadering van het historische landschap, samen met gelijkgestemde verenigingen, meehelpen dit thema onder de belangstelling te brengen.

De molenwerking binnen KVNS Keesesmolen te Kasterlee

De Koninklijke Vereniging voor Natuur en Stedenschoon (KVNS) vzw, die in 2010 haar 100ste verjaardag vierde, heeft al zeer lang een bijzondere relatie met historische molens. Sla de diverse nummers van het tijdschrift "*Land in zicht*" er op na en u zal met de regelmaat van de klok artikels over molens terugvinden. Een heel belangrijk concept in de molenwereld, met name de draaipremie, kwam er dankzij acties van

KVNS. De vereniging is zelfs lange tijd eigenares geweest van de mooie "Keesesmolen" aan de Geelse Baan te Kasterlee.

Dit belangrijk en niet uit de gemeente Kasterlee weg te denken opvallend monument werd in 1954 door KVNS verplaatst naar de Geelse Baan te Kasterlee. Op de oorspronkelijke locatie had de molen geen toekomst meer, doch KVNS bleef eigenaar van een klein, rond perceeltje in Kasterlee: de oorspronkelijke molensite.

In 1970 werd de molen volledig gerestaureerd en lieten de vrijwillige molenaars de molen regelmatig draaien. In 2000 werden opnieuw herstellingen uitgevoerd en werd de molenkast volledig geschilderd. Vrijwillig molenaar Jef De Kinderen liet trouw elke maand de molen draaien al werd de windvang steeds meer belemmerd door de groter wordende bomen rond de molen. Bovendien droeg de oprichting van een nieuw gebouw voor serviceflats op 27 meter achter de molen zeker niet bij tot de windvang en het respect voor dit geklasseerde monument. Als klap op de vuurpijl kwam daar bovenop dat er opnieuw in 2010 dringende herstellingen nodig

waren aan de molen. De trap en het balkon zijn in slechte staat maar veel erger is dat één van de kruisplaten zo slecht is dat het gevaar voor het afschuiven van meester- en okselband zo groot is dat de molen dringend gestut moest worden.

In tegenstelling tot wat sommigen beweren, met name gebrek aan middelen, was het standpunt van het bestuur van KVNS zeer duidelijk: bij gebrek aan windvang komt de draaipremie en het subsidieerbaar karakter van de molen in gevaar. Op 13 augustus 2009 brengen Rutger Steenmeijer, Jules De Keersmaecker, Marc Peelman en Karel Van Den Bossche een plaatsbezoek in Kasterlee en inspecteren ze de molen. Na het bezoek wordt nog een glas gedronken in een herberg "in de schaduw van de molen" en wordt een eventuele verplaatsing van de molen besproken. Blijkbaar waren er nog toehoorders aanwezig. Een paar dagen later bruist het in de lokale pers dat de molen van Kasterlee "in gevaar" is.

Op basis van hun bevindingen ging KVNS dan ook het gesprek aan met het college van burgemeester en schepenen te Kasterlee. Twee belangrijke drijfveren speelden hierin een rol. Voor de oprichting van het gebouw achter de molen werd KVNS nooit uitgenodigd om advies te geven tijdens het openbaar onderzoek. De gemeente beriep zich hiervoor op het feit dat de molen "roerend" was en enkel de eigenaar van het onroerend gedeelte (het OCMW is eigenaar van de grond) hiertoe werd uitgenodigd en geen bezwaar had betekend. Vanuit het licht van de ondertussen opgestarte werking te Sint-Amands en de centrale positie van de oude Scheldemolen op de Kouter in het historisch landschap, vond KVNS dan ook dat de molen van Kasterlee beter zou verplaatst worden naar Sint-Amands. Hij werd immers toch als "roerend" beschouwd. De argumentatie was dubbel: in Sint-Amands is de windvang gegarandeerd en de molen moest sowieso van de staak gehaald voor de restauratie. Dit standpunt leidde natuurlijk tot diverse protestacties en standpunten van diverse betrokkenen in Kasterlee die natuurlijk "hun" molen niet graag zagen vertrekken. Onze vraag was dan ook duidelijk: als Kasterlee de molen als hun eigendom beschouwt, moet het gemeentebestuur dan maar overgaan tot aankoop, anders wordt de molen verplaatst naar Sint-Amands.

Na schattingsverslagen te hebben gemaakt en een aantal maanden onderhandelen wordt eind 2011 voor notaris Herbert Stynen te Kasterlee de "Keesesmolen" door KVNS verkocht aan de gemeente Kasterlee. Vandaag staat de molenkast nog steeds naast de staak en wordt de molen hersteld. Aan het gebrek aan windvang zal echter niets meer kunnen gebeuren.

Ondertussen werd op aangeven van Lieven Denewet de aandacht getrokken op de Gansakkermolen te Geel. Het betreft een standerdmolen met gesloten voet uit 1797. De korenmolen werd gedemonteerd in afwachting van verplaatsing en restauratie.

De Gansakkermolen te Geel

De Gansakkermolen (Molen van de Gansakker of molen van Bakelants) in de Belgische gemeente Geel is een windkorenmolen die in afwachting van verhuizing en renovatie gedemonteerd is. Deze standerdmolen van het Kempische type was een van de stevigste molens in de regio. Hij was kortgerokt, had hangende windweeg, de voor- en achterbalken waren doorlopend en hij had een gebogen dak met rabatwerk. De voet was gesloten. De molen werd waarschijnlijk gebouwd in 1797. Hij wordt genoemd in een rekening van de gasthuizusters van dat jaar. Van 1906 tot 2000 was hij in het bezit van de familie Bakelants. Groot onderhoud en herstel werden in 1946 uitgevoerd. Hierbij werd een nieuwe ijzeren vang geïnstalleerd. In de jaren 1960 werd de molen stilgelegd, maar men kon hem occasioneel zien draaien tot 1987. Vanaf de jaren zeventig werd de windvang steeds meer belemmerd door de oprukkende bebouwing. De Gansakkermolen is een beschermd monument sinds 23 november 1961.

De molen ging aan het draaien tijdens een zware storm in 1990. Toen hij na korte tijd weer stilviel, verwijderde molenaar Bakelants de windplanken en de "halve verdekking" op de toppen van de roeden. Dit ontsluitte een groot gevaar voor roedebreuk. Het gevlucht was duidelijk aan vervanging toe. Zes jaar later werden de wiken verwijderd, en in 2003 werd de molenkast van de standerd gehaald en op het naburige perceel neergezet waar hij nog staat. Alle overige molenonderdelen zijn in een loods van

de gemeente Geel opgeslagen. In 2000 kocht dhr. Dieter Borngräber het monument. Hij wilde het restaureren en verplaatsen naar een open veld in Kievermont in Geel waar de windvang beter was. Het was niet de eerste keer dat men over verplaatsen sprak, dit werd ook in de jaren '80 overwogen. Een volledige restauratie zou enkele jaren in beslag nemen. In 2008 werd de Gansakkermolen echter te koop aangeboden.

Tijdens de onderhandelingen met Kasterlee voor de verkoop van "Keesesmolen" werd door Marc Peelman in oktober 2010 contact genomen met Dieter Borngräber, eigenaar van de gedemonteerde Gansakkermolen en woonachtig in Duitsland.

Ook al was de molen van Kasterlee op dat ogenblik nog niet verkocht, het interesseerde ons de situatie van de Gansakkermolen te begrijpen.

De bal was aan het rollen : Een plaatsbezoek te Geel en een kennismaking met Dieter overtuigde ons dat vanuit ons maatschappelijk doel als vereniging, we veel beter de bedreigde en gedemonteerde molen van Geel zouden kopen in plaats van opnieuw middelen te stoppen in de molen van Kasterlee.

Uiteindelijk heeft het tot 2014 geduurd alvorens alle betrokkenen in Geel ook akkoord gingen met de verkoop en verplaatsing van de molen naar Sint-Amands.

Na de verkoop door KVNS van "Keesesmolen" aan de gemeente Kasterlee werd beslist de ontvangen som in een molenfonds te behouden met het oog op het herinvesteren van het verkoopbedrag ten voordele van een bedreigde molen in Vlaanderen.

De aankoop van de Gansakkermolen

Op 6 november 2014 is de kogel door de kerk en ondertekenen de eigenaar, Dieter Borngräber en de kopers voor KVNS, Rutger Steenmeijer, voorzitter en Marc Peelman, penningmeester, de verkoopovereenkomst voor Notaris Luc Rochtus te Antwerpen. Een mijlpaal voor de Gansakkermolen die na 13 jaar gedemonteerd te zijn en geduldig wachten een nieuwe fase in zijn leven tegemoet gaat.

Bouwplannen te Sint-Amands

De geschiedenis van de Koutermolen (cfr Klein-Brabants Molenboek)

Op het schilderij "La Rivière Lescault" van ca 1609, dat in de *Albums de Croÿ* verscheen, vinden we langs de Schelde, voor het centrum van Sint-Amands, reeds een mooie in aquarel-kleuren weergegeven impressie van deze houten staakmolen terug. Ook staat deze molen zeer mooi afgebeeld op de kaart van 1629 die we uitgebreid behandeld hebben in ons boek "*Geschiedenis van de Steenovens te Sint-Amands*". Deze kaart werd opge maakt naar aanleiding van een geschil rond de indijking van de meersen tussen de Steenoven, toen nog het "Schaliën Huis" genaamd en de kerk van Sint-Amands. Let ook even op de kerk van Sint-Amands, die tweemaal zonder torenspits wordt afgebeeld.

Als dit al de oudste tekeningen zijn die we over deze molen kennen, dan kunnen we stellen dat de oudste vermeldingen die we tot nu toe gevonden hebben verwijzen naar de vrijheid van Sint-Amands. In de keure van 1266

Vlnr : Notaris Luc Rochtus, Rutger Steenmeijer, Marc Peelman en Dieter Borngräber

en de beschrijving van de twee lenen, wordt reeds uitdrukkelijk verwezen naar de houten windmolen. Ook in de rekening van Baasrode en Sint-Amands, daterend van 1473 vinden we de molen op de Kouter terug. We bespreken deze rekening trouwens uitgebreid in ons reeds vermeld boek over de Steenovens.

In 1473 maakt de ontvanger Joos Boon, de rekening op van de heerlijkheden Baasrode en Sint-Amands voor de toenmalige heer van Baasrode, jonker Fransoys van Halewine, zoon van Lodewijk van Halewijn en zijn echtgenote Jeanne van Gistel, dame van Esclibecque en Ledinghin. Jonker Fransoys werd heer van Sint-Amands en Baasrode, nadat zijn vader in dienst trad van de Franse koning. Dit had in de Bourgondische Nederlanden de verbeurdverklaring van zijn goederen door de hertog als gevolg. Blijkbaar werden deze goederen overgedragen aan de jonge zoon Fransoys. De ontvanger noteert o.a. het volgende :

.... " Dit es de rekeninghe ende den ontfant vander heerlicheyt van Sente Amants Basero toehoeren Joncker Fransoys van Halewine bi my Joos Boon ontfanghen over jaer LXXIII.

In den eersten vanden erfceyns ende obstal
Item over twee stoepe oliën **die smout muelen**
jaerlicx sculdich es den heere van Sente Amans
Item de **muelen van Sente Amants** ghelt XXXI.
Sacke coerens waer af de mueleneere scheet ane IIII.
Sacke 1. ½ vat met van dat de muelen stille stont
omme dat men daer inne dede een nieuwe camwiel
ende een spilleghetouwe
aldus heeft de mueleneere gheappoenteert met
Fransoys welke IIII. Sacke 1. ½ vat met draghen in
ghelde te IIII.s.III.d. elcken sac compt(doorschrap:
XV s.) Dus so comt Fransoys vanden halven jare te
weten van den XV. Sacken enden eenen halve maer
XI. Sacke ende IIII. ½ vate den sac te IIII.s. III.d. gr.
Comt tsamen in ghelde over thalf jaer

.XXV. s. gr.

.VIII. gr.

.XV.s.V.d.1/2

gr.1.d.1/2

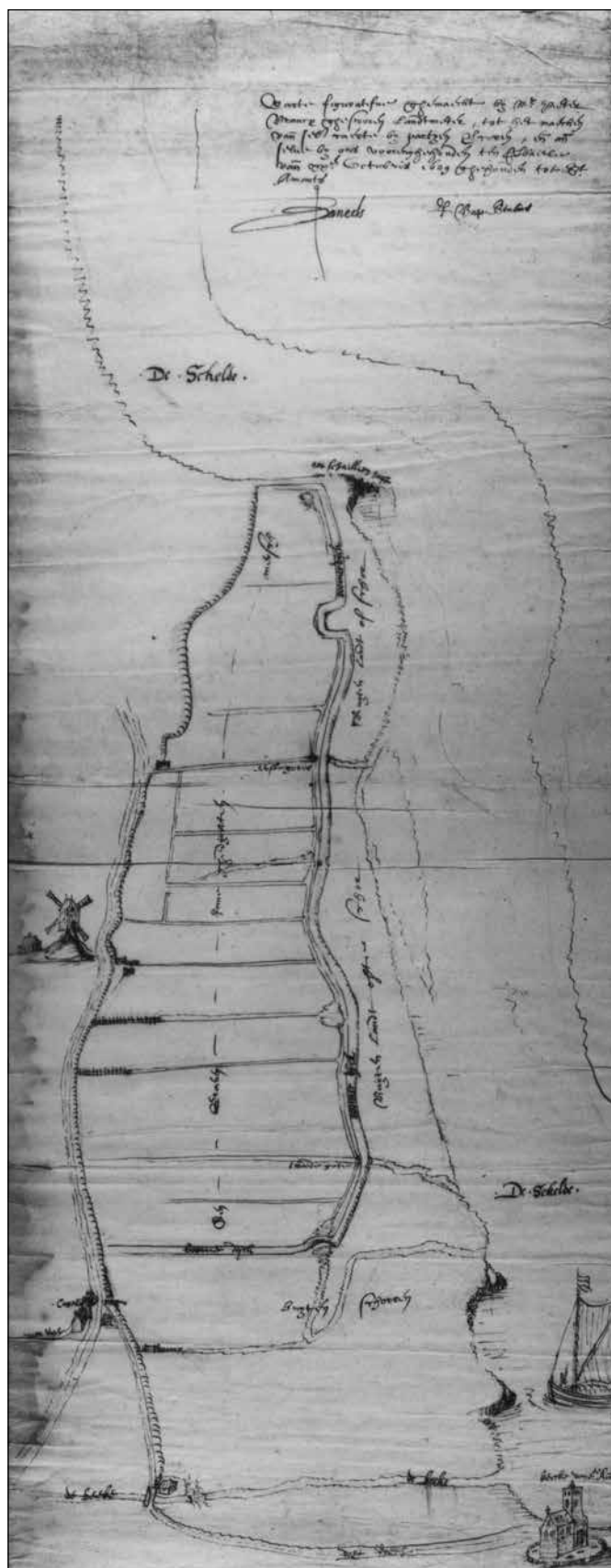
.II.lb. VIII.s.

III. d.

We leren uit deze rekening niet alleen dat Willem Govaerts pachter was van "den hove te Sente Amans" en tevens ook de tienden van Sint-Amands inde, maar noteren bovendien in 1473 twee molens. Vooreerst is er de "Smoutmuelen" of oliemolen, waarin olie uit lijn- en raapzaad werd geperst, die twee stopen olie moest leveren. Vervolgens is er de "muelen van Sente Amants" die 31 zakken koren diende te leveren. Dit was niet uitzonderlijk en vermoedelijk bevond zich naast de windmolen, die aangewend werd voor het malen van graan, ook nog een rosmolen die diende tot het persen van olie uit lijn- en raapzaad.

Blijkbaar heeft men dat jaar in de molen van Sint-Amands eveneens een nieuw kamwiel en een nieuw spillengetouw geïnstalleerd. Het gaat hier dus voorlopig over de oudste vermelding van deze windmolen, maar de herstellingswerken die reeds dienden uitgevoerd te worden in 1473, tonen aan dat de molen reeds van een ruime periode voordien aanwezig was te Sint-Amands.

Een kleine eeuw later noteren we 1571 en vormen de XX^{ste} penningkohieren een rijke bron aan informatie uit die tijd. Op basis van de penningkohieren van Sint-Amands van 1571 krijgen we een duidelijk beeld van de 72 hofsteden en landen in Sint-Amands, waarop de aanslag van toepassing

is. We noteren bovendien dat Diderick Van Liesvelt stilaan vaste voet aan de grond krijgt. In 1564 wordt hij al vermeld als heer van Sint-Ursmaer Baasrode en pacht hij de heerlijke pachthoeve "hof van Peene" van Karel van Halewijn. Uit de Penningkohier blijkt dat hij ook de heerlijkheid Sint-Amants pacht van Karel van Halewijn:

"Diederick van Liesvelde houdt in pachte van mijnheer van Peenis, heer

van Sint-Amands, Baesrode de heerlijkheid der zelfder parochie met ene pachthoeve, groot onder landt, heyden, weyden, slobberie, visscherye omtrent de 64 Bunder, met alle hetrecht dat de heer van Peenen binnen der zelve parochie es compiterende als chynsen, boeten, keuren, breucken, mortimeubelen ende andersinjs met eenen windtmeulen ende de twee deelen van den thienden binnen der voorseide parochie, tsiaers om de somme van vijf en veertich ponden seshien schellingen ende acht grooten, compt over den XXe penning van een jaar, de som van 2 pond, 5 schellingen en 10 groten"

Het gaat hier duidelijk om het Reyseghemhof. De beschrijving stemt overeen met het tweede leen van Sint-Amands dat door de heer van Peene in leen werd gehouden van de abt van de Sint-Amandusabdij in Pevele. Als onderleenman oefent Van Liesvelt dus het heerlijke gezag uit te Sint-Amands.

Samengevat mogen we dus veronderstellen dat in 1571 op de kouter een houten windmolen stond, die nog steeds, zoals in 1473, gecombineerd werd met één of misschien zelfs twee rosmolens. Er is immers zowel sprake van een "oliemolen", een "korenmolen" en een "slagmolen" op de kouter. De laatste zou dan een boekmolen kunnen geweest zijn om het vlas te "boken". We krijgen dan ook onmiddellijk een mooie weergave waarvoor de molens in die tijd werden aangewend: malen van graan, persen van olie en boken van vlas. Jan Halez maakt de bedenking dat de heer van Halewijn (Peene) al zijn bezittingen, hofstede met molen, landen en al zijn rechten en boeten en tienden in huur gaf voor amper 270 gulden. Hij wijt dit aan de abnormale tijd van beroering, opstand en Beeldenstorm. Tevens neemt Halez de vertaling op van het denombrement van 1612, dat zich in het gemeentearchief bevindt en telkens wordt opgemaakt wanneer een nieuwe heer wordt aangesteld. We lezen :

- item aan genoemde heerlijkheid behoort eene hoogte met water omringd, en een bewoonbaar huis, schuur, poort, stallen, duiventil of toren met veel hovingen, fruitboomen, dreven en plantingen omtrent 30 à 35 bunders groot.
- welke hoeve thans nog voor 5 jaar in pacht is bij weduwe Gillis Daelemans, samen met gemelde tienden, voor de som van 350 guldens, en de verplichtingen hieronder vermeld...

- item aan vermelde heerlijkheid hoort toe eene groote heide en weideland;
- item, een windmolen tegenwoordig in pacht bij Marten Meerts, tegen de somme van 200 guldens en meer..."

Verder is er nog sprake van de visvangst op de schelde en de valkenjacht die ook verpacht worden.

Hallez merkt op dat wanneer we de pacht vergelijken tussen 1571 en 1612, de huurprijs merkkelijk gestegen is. Zonder de windmolen, verhuurd tegen 200 gulden en zonder visvangst op de Schelde, goed voor 30 gulden, is de huurprijs met meer dan 100 gulden gestegen, terwijl de oppervlakte bijna gehalveerd wordt en terugvalt van 64 naar maximum 35 bunders.

Vergeten we niet dat te Sint-Amands de abt van Elnone steeds zijn soevereine rechten behield, waaronder twee derden van de tienden. Deze twee derden van de tienden werden door de heer in leen gehouden via het leenhof "Capelle buiten Roeselare". Het andere derde van de tienden bezat de curie zelf. In 1466 komt Sint-Amands onder het kapittel van St. Jacobs te Leuven dat het recht op de tienden heeft alsook het benoemen van de pastoors. Het kapittel verpachtte haar tienden aan de pastoor die op zijn beurt moest toezien op de verhuring en de inning van de tienden. In de lijst van de pastorale tienden van 1711, waarbij Sint-Amands in 19 wijken werd ingedeeld, vinden we wijk 2: de Molencouter, 14 bunders en 2 dachwant groot, terug die gehuurd wordt door Geeraert Hiel en 47 gulden moet opbrengen. Ook in de kerkrekening van 1725 is er sprake van de koutermolen :

- in den eersten ontvangen van de weduwe Jan Wilderix en Maria De Bock, vier Brabantse veertelkens en een slijke koren, over een jaar rente gaande uit op een stuk land, gelegen op de kouter, genaamd Sommersfort, palende westwaarts de molen van alhier, zuid de hoirije van Pieter van de Moortele en oost de weg of straat.

De houten molen was in het bezit van de familie Servaes van circa 1750 tot 1886. De eigenaars van vader op zoon zijn achtereenvolgens Engelbertus Servaes, Petrus Joannes en Daniël Emmanuel Servaes, samen met zijn zuster Isabella Rosa Servaes. Zij overlijdt op 21 april 1886 en al haar bezittingen, waaronder de windmolen, worden nu eigendom van de kinderen van Pieter Servaes en van Jozef Van Aken-Pauwels, molenaar te Sint-Amands. Als laatste eigenaar van deze molen kennen we J. Van Steen. Sinds 1899 was de molen niet meer in gebruik en werd uiteindelijk gesloopt in 1903.

De molen werd in de loop der tijd dikwijls door kunstenaars vereeuwigd: Isidoor Meyers, Baron Franz Courtens, Romain Steppe, Herman Broeckkaert, Leo Spanoghe, Pieter Gorus, Albert De Clercq, De Vadder, Staf Schoeters (zie hiernaast), om er een aantal te noemen. De meest gekende zichten op de Koutermolen zijn een tweetal Sint-Amandse prentkaarten.

De heroprichting van De Gansakkermolen te Sint-Amands

Op 15 november 2015 wordt in opdracht van KVNS door ir. en architectenbureau Bruno Callaert bvba uit Puurs de bouwaanvraag ingediend om op een steenworp van de oorspronkelijke site van de Scheldemolen op de Kouter de Gansakkermolen uit Geel te mogen heroprichten. Het voorwerp van de aanvraag vermeld :

"Heropbouw van de Gansakkermolen uit Geel, eigendom van de KVNS (thans gedemonteerd en tijdelijk opgeslagen):

- Deze molen benadert zeer sterk de lokale historische Scheldemolen
- In het kader van het herstel van het kouterlandschap.

Langsheen de straat Molendreef stond zoals vermeld tot begin 20ste eeuw een houten staakmolen op een aarden molenberg. Oorspronkelijk werd deze de Scheldemolen genoemd, later de Koutermolen (om verwarring met de industriële Scheldemolens te voorkomen). De oorspronkelijke plaats is niet meer beschikbaar, maar wel een gelijkaardige inplantingsplaats verder in dezelfde dreef. Vanuit de landschapsvisie van KVNS is het dus duidelijk de bedoeling om langs de oude Patrijsstraat (nu Molendreef) die in het verlengde ligt van "De Dam" en het centrum van Sint-Amands verbond met De Steenovens - waar ook de overzet gesitueerd was - het historische landschap terug op te waarderen. De heropricting van de molen maakt hier dus onlosmakelijk deel van uit. In het kader van het beheerplan zal dan ook de windvang moeten gegarandeerd worden. De compensatie van de te kappen bomen maakt dan ook dat ook de meersen terug kunnen opgewaarderd worden.

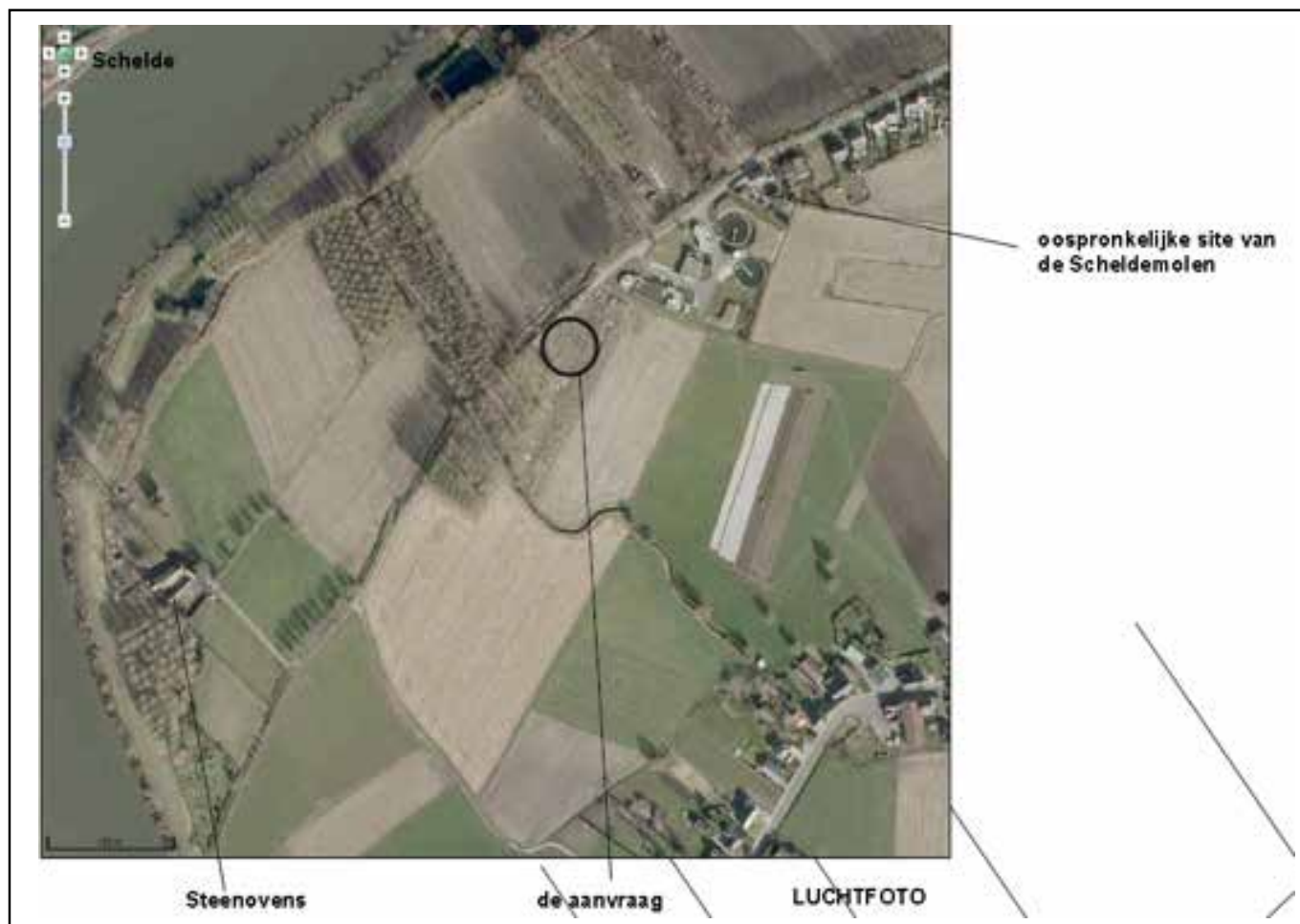
Het Vlaamse Centrum voor Molinologie

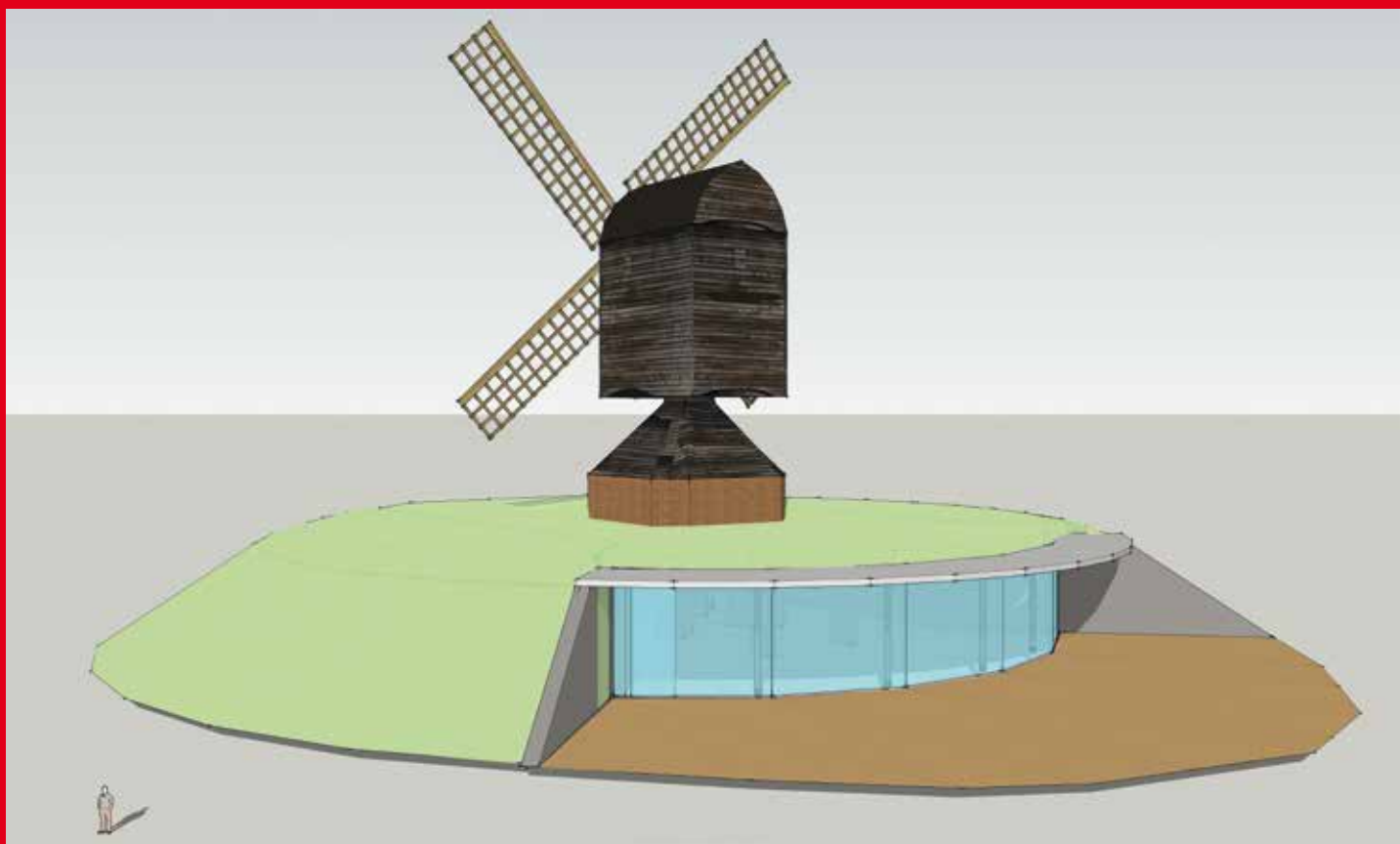
Oorspronkelijk bevond zich nabij de molen ook het molenaarshuis. De molen wordt echter heropgericht op een terrein in landbouwzone, in eigendom van Natuurpunt vzw die hiertoe recht van opstal verleent aan

KVNS. Omdat dus in landbouwzone geen verdere bebouwing mogelijk is (een molen is een landbouwwerktuig en kan dus wel opgetrokken worden in landbouwzone) werd voorgesteld om in de molenberg een ondergrondse ruimte te voorzien met bergingen voor onderhoud van de molen en het terrein, sanitair voor de gebruikers en een educatieve ruimte over het gebouw en het landschap. Op deze wijze kan de molen functioneren (noodzakelijk voor het in stand houden van de molen) en kan publiek op bescheiden wijze ontvangen worden, zonder het landschap te ontwrichten door een bijkomend gebouw.

De bestaande samenwerking tussen KVNS en Dr. Karel Van Den Bossche en het Vlaamse Centrum voor Molinologie was dan ook het uitgangspunt om de diverse puzzelstukken te laten samenvallen. Het Centrum, ook wel Molenmuseum genoemd, is thans gehuisvest in een gebouw van de gemeente in de Kerkstraat te Sint-Amands en sloot in december 2015 na 40 jaar werking zijn deuren.

In overleg met Karel Van Den Bossche werd dan ook snel beslist om de juridische structuur rond het Centrum te behouden en deze via een gebruiksovereenkomst te verbinden met KVNS. De ruimte in de molenberg, met een panoramisch zicht op het landschap, zal dan ook de nieuwe locatie worden voor het vernieuwde Vlaamse Centrum voor Molinologie. Samen met het gemeentebestuur wordt op dit ogenblik ook de bereikbaarheid en mobiliteit bekeken.

Ontwerpschets inplanting heropricting van De Gansakkermolen te Sint-Amands.

Verwacht in december 2016

Nieuw jaarboek VHKB

Naar traditie zullen we in december ons nieuwe jaarboek voorstellen in Erfgoedhuis De Casteleyn. In dit nieuwe boek met als werktitel **VEERTIG DOCUMENTEN KLEIN-BRABANT. EEN LEESOEFENING** stellen we de werking van onze vrijwilligers rond paleografie, archivering en inventarisatie centraal. Elke auteur brengt zijn verhaal over een specifiek Klein-Brabants archivalisch document. U zal merken dat het niet altijd historische hoogtepunten hoeven te zijn, maar dat ook de alledaagse gebeurtenissen, waarin de kleine man uit vorige eeuwen betrokken raakte, interessante artikelen opleveren, die ons meer leren over de toenmalige samenleving. Scherpe foto's van de archivalia met bijgevoegde transcriptie vormen bovendien een bijzondere tekstuitgave. Zo kan het boek ook een leerboek zijn voor beginnende amateuropaleografen en studenten geschiedenis. Voor info over prijs, leverdatum en -modaliteiten kan u vanaf 1 september terecht bij het secretariaat van VHKB op onderstaande adresgegevens of op zaterdagvoormiddag langskomen in Erfgoedhuis De Casteleyn.

Voor inlichtingen en bestellingen:

Vereniging voor Heemkunde in Klein-Brabant vzw, p/a Secretariaat VHKB, Dascottelei 14 Bus 6, B-2100 Deurne (België)

GSM: 0478/911512 - E-mail: heemkunde_klein_brabant@skynet.be

Check ook even volgende website: www.verenigingvoorheemkundeinkleinbrabant.be